

**Задорожній Олександр Вікторович,
Буткевич Володимир Григорович,
Мицик Всеволод Всеволодович**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ОСНОВ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

**для студентів III курсу відділення міжнародного права Інституту міжнародних
відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

Схвалено на засіданні кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
Протокол №1 від 01.09.2001 р.

Затверджено до друку Вченою Радою Інституту
міжнародних відносин 10.09.2001 р.

Рецензенти:

О.Л. Копиленко, доктор юридичних наук, професор; **В.К. Забігайло**, доктор юридичних наук,
професор

Про авторів:

Задорожній Олександр Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного
права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

Буткевич Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, Суддя Європейського
суду з прав людини

Мицик Всеволод Всеволодович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного
права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

Подяка за допомогу у підготовці до друку М.М. Гнатівському, А.С. Фастовець

ЗМІСТ

1. ПОНЯТТЯ, ПРИРОДА ТА СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	5
1.1. Термін “міжнародне право”	5
1.2. Поняття міжнародного права	5
1.3. Предмет і об’єкт міжнародного права	7
1.4. Характерні риси сучасного міжнародного права:.....	7
1.5. Відмінності міжнародного права від внутрішньодержавних систем права:.....	7
1.6. Функції міжнародного права	8
2. ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	9
2.1. Поняття джерела міжнародного права.....	9
2.2. Міжнародний договір	9
2.3. Міжнародний звичай	11
2.4. Загальні принципи права	13
2.5. Допоміжні джерела міжнародного права	15
3. СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	17
3.1. Співвідношення системи і структури міжнародного права.....	17
3.2. Система галузей, інститутів та норм міжнародного права	17
3.3. Види галузей системи міжнародного права	19
4. НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	20
4.1. Поняття та характерні риси норм міжнародного права	20
4.2. Види міжнародно-правових норм та їх класифікація.....	21
4.3. Ієрархія норм міжнародного права.....	23
4.4. Кодифікація норм міжнародного права	23
5. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	25
5.1. Поняття основних принципів міжнародного права	25
5.2. Функції основних принципів міжнародного права	25
5.3. Природа основних принципів міжнародного права	25
5.4. Класифікація основних принципів міжнародного права	27
5.5. Зміст основних принципів міжнародного права	28
5.6. Принцип заборони застосування сили або загрози силою.....	30
5.7. Принцип суверенної рівності держав.....	31
5.8. Принцип невторчання.....	32
5.9. Принцип територіальної цілісності держав.....	33
5.10. Принцип непорушності державних кордонів.....	34
5.11. Принцип мирного врегулювання спорів.....	35
5.12. Принцип поваги прав і основних свобод людини	37
5.13. Принцип рівноправ'я і права народу розпоряджатися власною долею	38
5.14. Принцип співробітництва.....	39
5.15. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.....	40
6. МІЖНАРОДНЕ І ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ПРАВО	41
6.1. Значення проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права	41
6.2. Теорії співвідношення міжнародного і національного права.....	41
6.3. Доктрина МП про здійснення його норм у внутрішньодержавній сфері.....	44
6.4. Національне законодавство і міжнародна судова практика	47
6.5. Конституційне право і судова практика окремих держав щодо співвідношення міжнародного і національного права	48
7. СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	52
7.1. Поняття суб'єкту міжнародного права	52
7.2. Інститут міжнародної правосуб'єктності	53
7.3. Держава - основний суб'єкт міжнародного права	55

	3
7.4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій	57
7.5. Міжнародна правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави	58
7.6. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави).....	58
7.7. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи.....	59
7.8. Питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній.....	60
8. ВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	61
8.1. Поняття визнання.....	61
8.2. Визнання держав.....	62
8.3. Визнання урядів	63
8.4. Інші види визнання.....	64
9. ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ	65
9.1. Поняття правонаступництва	65
9.2. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів.....	66
9.3. Правонаступництво держав щодо державної власності.....	68
9.4. Правонаступництво держав щодо державних архівів.....	69
9.5. Правонаступництво держав щодо державних боргів.....	69
9.6. Врегулювання проблем правонаступництва в зв'язку з припиненням існування СРСР. Правонаступництво України.....	70
10. МІЖНАРОДНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ.....	74
10.1. Поняття міжнародної правосвідомості	74
10.2. Суб'єкти міжнародно-правової свідомості.....	74
10.3. Структура міжнародно-правової свідомості	75
10.4. Функції міжнародної правосвідомості.....	76
11. МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС.....	78
11.1. Сутність міжнародного правотворчого процесу.....	78
11.2. Принципи міжнародного правотворчого процесу.....	80
11.3. Односторонні акти держави в міжнародному правотворчому процесі.....	82
11.4. Участь громадськості в міжнародному правотворчому процесі.....	83
11.5. Кодифікація міжнародного права.....	84
12. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	87
12.1. Поняття реалізації норм міжнародного права.....	87
12.2. Форми і способи реалізації норм міжнародного права.....	87
12.3. Міжнародно-правовий механізм реалізації норм міжнародного права.....	89
12.4. Внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права.....	91
13. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....	95
13.1. Поняття міжнародних правовідносин.....	95
13.2. Суб'єкти міжнародних правовідносин	95
13.3. Зміст міжнародних правовідносин.....	96
13.4. Об'єкт міжнародних правовідносин.....	98
13.5. Юридичні факти і міжнародні правовідносини.....	99
14. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	102
14.1. Поняття міжнародно-правової відповідальності.....	102
14.2. Ознаки міжнародного правопорушення.....	105
14.3. Класифікація міжнародних правопорушень.....	107
14.4. Підстави звільнення від міжнародно-правової відповідальності.....	110
14.5. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності.....	111
14.6. Види і форми міжнародно-правової відповідальності.....	112
14.7. Відповідальність міжнародних організацій.....	114
15. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ.....	115
15.1. Поняття і характерні особливості міжнародно-правових санкцій.....	115
15.2. Типи і види міжнародно-правових санкцій.....	116
15.3. Умови правомірності застосування міжнародно-правових санкцій.....	119

15.4. Механізм застосування міжнародно-правових санкцій	121
16. МІЖНАРОДНА ЮСТИЦІЯ	123
16.1. Історія міжнародного правосуддя.....	123
16.2. Постійна палата міжнародного правосуддя	125
16.3. Міжнародний Суд ООН.....	126
16.4. Регіональні і спеціалізовані міжнародні судові установи.....	128
16.5. Міжнародний арбітраж.....	131
17. МІЖНАРОДНА ЗАКОННІСТЬ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК	133
17.1. Поняття і сутність міжнародної законності.	133
17.2. Структура міжнародної законності.....	136
17.3. Режим і принципи міжнародної законності	138
17.4. Загальне і особливе міжнародної законності і міжнародного правопорядку. сутність міжнародного правопорядку.....	140
17.5. Міжнародне право і міжнародний правопорядок	142

1. ПОНЯТТЯ, ПРИРОДА ТА СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Термін “міжнародне право”

Термін “міжнародне право” є широко визнаним у правовій, дипломатичній, зовнішньополітичній практиці держав. Разом з тим, в залежності від різних чинників в різні часи для позначення цього феномену були запропоновані та застосовувалися десятки інших термінів. Втім, за винятком терміну “право народів”, що застосовується у німецькій, норвезькій, ісландській, фламандській та деяких інших мовах, у переважній більшості вживається саме термін “міжнародне право” (італ. – *diritto internazionale*, франц. – *droit international*, англ. – *international law*, ісп. - *derecho internacional*, португал. – *direto internacional*, румунськ. - *drept international*, угорськ. – *nemzetkozijog*, рос. - “международное право”, укр. - “міжнародне право” та ін.).

1.2. Поняття міжнародного права

З давніх часів до сьогодення наукою запропоновано понад тисячу різних визначень міжнародного права. І до цього часу вченим не вдалось домовитися навіть з найбільш принципових питань. Визначення міжнародного права пропонуються в залежності від того, якої школи, теорії чи концепції дотримуються автори.

Позитивістська школа будує визначення МП на таких постулатах:

1. основний компонент - система норм;
2. основний суб'єкт – держава;
3. основна функція - регулювання міждержавних відносин;
4. основна мета – мир і безпека між народами.

Інколи включають і засіб захисту – примус, що є більш спірним.

Визначення МП прихильниками **природно-правової школи** часто містять:

1. поняття природного розуму, справедливості, моралі, етики;
2. центральний суб'єкт – фізична особа;
3. головне джерело – умови життя;
4. основний компонент – біологічні норми як чинник життя людини;
5. об'єкт регулювання – міжнародні відносини як міжіндивідуальні, міжгрупові зв'язки.

Прихильники **соціологічної школи** МП наголошують на важливості факту, реального становища, а не норми права. **Школа реалістів** визначає МП через силовий компонент, процес прийняття владних рішень.

Радянське розуміння міжнародного права засновувалася на **консенсуальній теорії** (теорії узгодження воль держав), яка була розроблена Г.І. Тункіним і зводилася до наступного:

1. міжнародне право як загальна система повинно бути визнано усіма державами, а тому є виразом їхньої волі;
2. держави можуть утриматись від згоди на таку систему права і відмовитись від неї;
3. створення нових норм або відміна старих норм звичаєвого права вимагає згоди держав;
4. держава, яка не дає згоди на звичаєву норму права, вільна в будь-який час відмовити в її застосуванні щодо неї;
5. будь-яка держава вільна здійснити її суверенне право відмовити застосуванню норм звичаєвого права на тій підставі, що вона не відповідає її державній волі.

Переважна більшість західних дослідників МП заперечує концепцію узгодження воель держав з таких причин:

- а) не можна ставити волю держави в основу формування міжнародного права, коли відсутній об'єктивний механізм його формування;
- б) під узгодженням воель розуміється процес, наслідком якого є не спільна воля, а окремі воель, отже саме узгодження не є необхідним;
- в) на практиці жодна держава не може відкинути норми системи міжнародного права, що склалася до утворення цієї держави;
- г) звичай створюється на однаковості практики і *opinio juris*, а не виключно на згоді держав;
- д) практика Міжнародного Суду ООН не підтверджує твердження про недійсність для держави норм міжнародного права, на які вона не давала згоди;
- е) якщо погодитись, що держава може заперечити застосування до неї звичаєвої норми МП, якщо ця норма не відповідає її теперішній волі, то можна досягти результату, коли держава буде зв'язана лише власною волею, що взагалі суперечить природі МП.

Сьогодні погляд на міжнародне право лише як на систему норм явно недостатній і застарілий. *Право не обмежується системою норм і не завершується на створенні норми*. Право – це і правові аксіоми, правові ідеї, правові гіпотези і версії, концепції правового акту, юридична техніка, правові поняття і визначення, правові стандарти, правові презумпції, юридичні конструкції, правові поправки, правові примітки, правові класифікації, правові символи, правові фікції, правові застереження, правила застосування норм права тощо. Поряд з цим не слід визначати МП лише як процес прийняття рішень, відривати процесуальні компоненти МП від матеріальних (насамперед, системи норм), ототожнювати МП з програмою його розвитку.

Таким чином, для навчальних цілей можна сформулювати таке визначення МП:

Міжнародне право – це система юридичних норм, які регулюють міжнародні відносини з метою забезпечення миру, прав людини і співробітництва, це рішення і правові

засоби їх застосування, прийняті повноважними суб'єктами задля реалізації спільних інтересів.

1.3. Предмет і об'єкт міжнародного права

Предмет міжнародного права – це міжнародні відносини переважно міждержавного характеру як особливий вид соціальних відносин.

Від предмету міжнародного права слід вирізняти об'єкт міжнародного права. Об'єктом міжнародного права є відносини з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ. Міжнародно-правові відносини складаються з приводу таких благ, як природні ресурси, континентальний шельф, об'єкти, що запускаються в космос тощо. Правом подіяти на ресурси, шельф та космічні апарати не можна, але врегулювати відносини, що виникають з приводу цих об'єктів, можна.

1.4. Характерні риси сучасного міжнародного права:

1. заборона застосування сили і загрози силою;
2. мирне вирішення міжнародних конфліктів;
3. відмова від концепції “міжнародне право – право цивілізованих народів”;
4. гнучке поєднання універсального, загального, регіонального, локального і партикулярного регулювання міжнародних відносин;
5. наявність ефективних механізмів створення, забезпечення і застосування міжнародного права;
6. зростання питомої ваги норм, що стосуються прав і свобод людини;
7. перерозподіл ряду класичних функцій і повноважень держав за рахунок відповідних міждержавних організацій;
8. гуманізація міжнародного права;
9. зростання ролі процесуальних, процедурних компонентів міжнародного права;
10. динамізм і взаємодія з іншими системами управління в процесі регулювання міжнародних відносин;
11. розширення сфери міжнародно-правового регулювання.

1.5. Відмінності міжнародного права від внутрішньодержавних систем права:

1. спосіб створення норм;
2. суб'єкти права;
3. предмети права;
4. об'єкти права;

5. соціальна сутність права;
6. характер побудови системи права;
7. джерела права;
8. порядок застосування примусу.

1.6. Функції міжнародного права

Функції міжнародного права – це основні напрями його впливу і взаємодії з соціальним середовищем, взаємодії системи міжнародного права, її компонентів і елементів з іншими управлінськими системами, їх компонентами і елементами.

Функції сучасного міжнародного права можна розглядати з п'яти основних взаємопов'язаних позицій:

1. соціальні функції міжнародного права (стабілізації, зміцнення, забезпечення та ін. відносин між суб'єктами міжнародного права);
2. власне юридичні функції (визначення прав і обов'язків суб'єктів міжнародного права стосовно один одного, встановлення статусу різних категорій суб'єктів, їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародного права, міжнародної законності, міжнародного правопорядку та ін.);
3. функції взаємодії з іншими управлінськими системами, що діють в міжнародній сфері (внутрішньодержавним правом, політикою, мораллю, релігією, етикою та ін.);
4. функції програмування розвитку міжнародних відносин і міжнародного права (програмування їх розвитку на перспективу, прогнозування параметрів поведінки, суб'єктів міжнародного права, передбачення варіантів напрямів розвитку інших систем, з якими взаємодіє міжнародне право тощо);
5. інформаційні функції (забезпечення знаннями про зміст міжнародно-правових актів, вплив на формування міжнародно-правової свідомості та ін.).

2. ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

2.1. Поняття джерела міжнародного права

Джерело міжнародного права – це форма зовнішнього виразу норм міжнародного права, яка створюється шляхом узгодження волі суб'єктів міжнародного права.

Джерело міжнародного права не є сталою категорією. Одні джерела з'явилися, розвивали міжнародне право і, в результаті докорінних змін в міжнародних відносинах, припинили виконання функції джерела міжнародного права (*рішення вселенських церковних соборів*). Інші залишаються характерним джерелом міжнародного права протягом всієї історії його розвитку (*звичай міжнародного права*).

Історія розвитку науки міжнародного права в галузі джерел права проходила між двома категоричними точками зору:

а) термін "джерело міжнародного права" надуманий, двозначний і розпливчатий. Застосовувати його в системі, де приймаються обов'язкові рішення, небезпечно, в першу чергу, для функціонування самої системи;

б) джерело міжнародного права – це будь-який аргумент, що використовується в міжнародних домаганнях для підтвердження існування певного правила чи норми.

Загальновизнаним є перелік джерел, закріплений в **ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН**: "Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права застосовує:

а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, напевно визнані заінтересованими в спорі державами;

б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма;

с) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

д) судові рішення і доктрини кваліфікованих спеціалістів різних націй з публічного права як *допоміжний* засіб для визначення правових норм (із застереженнями статті 59)".

Відповідно до статті 59 Статуту Міжнародного Суду рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у справі і лише в даній справі.

За національним законодавством, як і за іншими засобами односторонньої дії визнається лише допоміжна роль у встановленні існуючих міжнародно-правових звичаїв.

2.2. Міжнародний договір

Міжнародний договір є універсальним джерелом міжнародного права тому, що юридична сила його впливає із загального міжнародного права, а не з конкретного, спеціального джерела, яким є, наприклад, статут для правосуб'єктності міжнародної організації.

Основні **вимоги до міжнародних договорів** як джерела міжнародного права:

1. Бути об'єктивно правомірним.
2. Бути укладеним у відповідності з:
 - а) принципами й нормами сучасного міжнародного права;
 - б) нормами права міжнародних договорів;
 - в) законодавством держав у частині, що стосується процедури укладення міжнародних договорів.
3. Реалізовуватись у відповідності з принципами і нормами міжнародного права й положеннями самого договору.
4. Повинен надавати права "покладати обов'язки на суб'єктів міжнародного права.
5. Повинен регулювати відносини, які підпадають під об'єкт міжнародно-правового регулювання та ін.

На відміну від внутрішньодержавного права джерела міжнародного права формально не мають чіткого співвідпорядкування. Разом із тим, міжнародному праву властиві пріоритети джерел.

Так, Статут ООН є найбільш авторитетним утіленням основних загальновизнаних принципів міжнародного права, які мають імперативний характер (*jus cogens*). Усі договори, які суперечать йому, є недійсними. Договори, які містять імперативні норми міжнародного права, мають перевагу перед міжнародними договорами, що формулюють диспозитивні норми.

Визнається пріоритет джерел:

1.

2.

Пріоритетність міжнародних договорів залежить від:

- простору дії;
- часу дії;
- часу укладення договору (*принцип lex posterior derogat priori*);
- характеру норм (*імперативні норми мають перевагу перед диспозитивними*);
- змісту норм (*норми категоричні мають перевагу перед рекомендаційними*);

- відповідності діючим принципам і нормам міжнародного права (*обов'язки держави по партикулярним зобов'язанням поступають перед обов'язками, що випливають з принципів міжнародного права й універсальних норм*);
- раніше взятих зобов'язань (*не вступати в блоки, нейтралітету, неприєднання тощо*);
- форми міжнародного договору (*коли одні і ті ж відносини регулюються усним договором і письмовою угодою, перевага надається письмовій*);
- від суб'єктів як сторін міжнародної угоди (*угоди міждержавних організацій є джерелом другого порядку*).

Але міжнародні договори мають також й певні **недоліки**:

1. Більшість договорів є результатом компромісу, якого досягнуто в результаті переговорів. Часто компроміс вдається досягти за рахунок втрати чіткості, ясності формулювання. Переважна більшість принципів і універсальних норм міжнародного права в міжнародних угодах формулюються дещо звужено (*порівняно зі звичаєвим правом*).

2. Більшість міжнародних договорів за кількістю їх сторін поступаються відповідним міжнародним звичаям, які визнають сучасні суб'єкти міжнародного права.

3. На підготовку і переговори з метою укладення багатосторонніх договорів потрібні роки, а інколи десятиріччя (*характерно для відносин роззброєння, контролю над озброєнням, заборони зброї масового знищення тощо*).

2.3. Міжнародний звичай

Міжнародний звичай – це правило поведінки, яке конституюване загальною практикою.

Для універсальних звичаїв необхідне загальне визнання. Визнання регіональних і партикулярних підтверджено рішеннями Міжнародного Суду. У справі про португальсько-індійський спір щодо права проходу по індійській території (1960), Суд вирішив: "партикулярна практика лише між двома державами, яка визнається ними як правова, дає підстави для визнання звичаєвої норми, яка діє між ними".

Необхідно розрізнити міжнародний звичай і міжнародну звичку. Звичка є юридично не обов'язковим правилом поведінки, а міжнародний звичай і загальні принципи права можуть визнаватися і без міждержавної практики.

Міжнародний звичай (МЗ) і **міжнародний договір (МД)** є універсальними джерелами міжнародного права, але вони мають суттєві відмінності:

1. В **МД** можна простежити чітку різницю між правотворчою процедурою і нормативним результатом, в **МЗ** правотворча процедура і нормативний результат не мають процедурної відокремленості.

2. **МД створюється** в рамках формальних переговорів, **МЗ** - завдяки практиці держав.

3. Форма існування МД - конкретний правовий акт, МЗ - правило поведінки держав, закріплене їх практикою.

4. Завдяки МД можна сформулювати як загальні так і конкретні рішення, МЗ формує лише основні правові принципи, керівні засади.

5. МД є джерелом практично всіх галузей міждержавних відносин, МЗ не може бути джерелом правового регулювання тих галузей міжнародних відносин, які потребують детальної регламентації.

6. МД властивими йому засобами регулювання сприяє розвитку нових міжнародних відносин, МЗ базується на існуючій практиці.

7. В МД норми регіонального й партикулярного характеру переважають над універсальними, в МЗ переважають норми універсального характеру.

Звичай заповнює відповідні прогалини в міжнародному праві на випадок відсутності конвенційного регулювання. Часто звичай регулює міжнародні відносини паралельно з міжнародним договором. Міжнародний звичай є основним регулятором відносин між державами – не учасниками міжнародного договору й державами-учасниками договору з державами - не учасниками.

Міжнародний звичай застосовується між державами-сторонами міжнародного договору в таких випадках:

I) для регулювання відносин, які виникли до вступу договору в силу (*Віденська конвенція про право міжнародних договорів, ст. 4*);

II) для регулювання відносин, які виникли після вступу договору в силу (*паралельне регулювання*), а саме:

- 1) якщо в галузі відносин діють загальновизнані принципи й норми міжнародного права;
- 2) якщо міжнародні договірні й міжнародні звичаєві розпорядження близькі, але не тотожні;
- 3) якщо конвенція закріплює зовсім нові норми, держави користуються міжнародним звичаєм щодо старих юридичних фактів;
- 4) коли важко встановити момент "перетворення" звичаєвої норми в договірну;
- 5) якщо договірна норма уточнює звичаєву;
- 6) коли конвенційна норма закріплює лише принципові вимоги звичаю, а нові звичаї розвивають ці положення;
- 7) коли міжнародний договір стає доказом існування міжнародного звичаю;
- 8) коли міжнародний договір виконує функцію кодифікації міжнародних звичаїв;
- 9) коли міжнародний договір підписаний (ратифікований), але не вступив у силу;

- 10) коли в міжнародному договорі визначається, які міжнародні звичаї можуть застосовуватися;
- 11) коли звичай складається в ході розробки міжнародного договору (до його укладення);
- 12) коли міжнародний договір укладається для тлумачення міжнародного звичаю.

Свідченням **наявності** міжнародного звичаю є:

- а) міжнародна практика (прецеденти);
- б) *opinio juris sive necessatis* (думка, яка визнає цю практику за юридичну норму);
- в) тривалість застосування.

Для створення міжнародно-правового звичаю важлива практика тільки суб'єктів міжнародного права. Міжнародна практика повинна бути постійною, загальною, одноманітною й тривалою.

Стосовно тривалості міжнародної практики, вважається, що для створення міжнародного звичаю потрібно стільки часу, скільки вимагає ситуація необхідного ступеню визнання.

Щодо **opinio juris sive necessatis** слід зазначити, що визнання міжнародного звичаю - необхідна умова завершення звичаєвої нормотворчості. *Opinio juris* може бути як явно висловленим, так і мовчазним, а також виводиться із загальної практики. Підставою для юридичної обов'язковості міжнародного звичаю є згода держав.

Міжнародний звичай не має офіційного письмового формулювання. Він може встановлюватися шляхом тлумачення, але за правилами й методами визнаними при тлумаченні міжнародних договорів. Норми міжнародного звичаю мають рівну юридичну силу з нормами міжнародного договору. Звідси між договором і звичаєм діють принципи:

lex posterior derogat priori.

lex speciales derogat generale.

2.4. Загальні принципи права

Статут Міжнародного Суду ООН закріплює "загальні принципи права" як джерела сучасного міжнародного права. Практика Міжнародного Суду ООН показує, що він неохоче використовує це джерело, тобто своєю діяльністю ставить під сумнів справедливість статутного положення. За більш ніж 50 років своєї діяльності Суд лише декілька разів використовував "загальні принципи права".

Тому вчені запропонували нове тлумачення "загальних принципів права".

Загальні принципи права є спільними правовими поняттями, логічними правилами, технічними принципами, які використовуються при тлумаченні й застосуванні права як

міжнародного, так і внутрішньодержавного. Свій початок вони беруть як в концепціях природного права, так і в основних положеннях міжнародного й внутрішньодержавного права (особливо римського права). Значна кількість загальних принципів права є трансформованими в право закономірностями розвитку суспільних відносин, принципами функціонування систем управління в суспільстві.

Поняття загальних принципів міжнародного права охоплює:

1. Загальні принципи, які трансформувалися в право через закономірності розвитку суспільних відносин (*особистий позов, який виник з делікту вмирає разом із суб'єктом; дія моя вчинена мною проти моєї волі, не моя дія; не можна врахувати випадкові події і нікого не можна зобов'язати їх передбачити; так як природа нічого не робить стрибками, це не повинен робити закон, добро народу є вищий закон*);

2. Загальні принципи, які склалися в праві на основі принципів функціонування систем управління в суспільствах (*справедливість і благо є закон законів; застереження, яке забороняє відмову не дійсне із самого початку; не законна умова не вважається зобов'язуючою; де є вина, там повинно бути покарання*);

3. Загальні принципи права, які склалися на основі розвитку правових систем:

а) загальні принципи матеріального права (*ніхто не повинен мати користь від здійсненого ним правопорушення; ніхто не може надати право до тих пір, поки воно йому не належить; lex posterior derogat priori; рішення, винесене по спору між суб'єктами, не торкається суб'єктів, які не є учасниками спору; lex specialis derogat generali*);

б) загальні принципи процесуального права (*вислухай і іншу сторону; тягар доведення лежить на тому; хто стверджує, а не на тому, хто заперечує; обов'язок доброго судді - приймати рішення, які сприяють розвитку правосуддя, тлумачення закону не породжує порушення права*);

в) доктринальні або концептуальні загальні принципи (*від слів закону не можна виходити*);

4. Загальні принципи внутрішньодержавного права (*покарання за державну зраду перевищує покарання за будь-які злочини; подружжя відповідає законам природи*);

5. Загальні принципи міжнародного приватного права (*торгівля повинна бути загальною і не перетворюватися в монополію; шлюб дійсний за законами місця його здійснення, принцип "закон суду"*);

6. Загальні принципи міжнародного публічного права (*власник території володіє нею до неба і до найбільших глибин; публічне користування берегами ріки - це те ж саме, що і користування самою річкою*).

Загальні принципи права (ЗПП) не можна ототожнювати з **принципами сучасного міжнародного права (ПМП)**, хоч вони і формулюють загальні засади, головні ідеї в праві:

1. **ПМП** формується на основі діючих міжнародних звичаїв і міжнародних договорів, **ЗПП** - на основі функціонування правових систем як закономірності.

2. Головним для **ПМП** є регулювання міжнародних відносин, а потім неузгодженостей в правовій системі. Головним для **ЗПП** є регулювання неузгодженостей в правовій системі, а потім регулювання відносин.

3. **ПМП** є вищими імперативними нормами міжнародного права, **ЗПП** - правилами юридичної логіки, юридичної техніки.

4. **ПМП** характерні тільки для системи міжнародного права або для її галузі чи інституту, **ЗПП** - не тільки для міжнародних, а й для національних правових систем.

5. **ПМП** можуть формулювати два і більше правила поведінки. **ЗПП** в переважній більшості вміщують лише одне правило в одному принципі.

6. **ПМП** в застосовуються міжнародній практиці дуже часто, **ЗПП** - дуже рідко.

Загальні принципи права хоч і є правовими положеннями, але за сутністю не є нормами права. Вони можуть застосовуватися в міжнародному праві лише за згодою держав або міждержавних організацій.

2.5. Допоміжні джерела міжнародного права

Допоміжними джерелами міжнародного права є – рішення міжнародних органів та організацій, рішення міжнародних судів та арбітражних трибуналів, доктрина міжнародного права.

Питання щодо правотворчих **рішень міжнародних організацій** як джерела міжнародного права є дискусійним в науці міжнародного права.

Втім, на сьогодні склалась загальна думка, що рішення міжнародних органів і організацій є допоміжними, не основними джерелами сучасного міжнародного права. При цьому одні автори обмежують подібні рішення рамками резолюцій Генеральної Асамблеї ООН і рішень Ради Безпеки, інші розглядають їх в значно ширшому плані. В якості джерел міжнародного права розглядаються акти спеціалізованих установ ООН (*конвенції і рекомендації МОП, ЮНЕСКО, ВПС; конвенції постанови і регламенти МСЕ; конвенції і міжнародні санітарні правила ВООЗ; рішення і рекомендації УМКО; конвенції, стандарти, рекомендації, процедури, технічні регламенти УКАО*) міжнародних конференцій, регіональних міжнародних організацій.

Як правило особливо виділяються рішення міжнародних судових установ.

Щодо визнання **рішення міжнародних судів та арбітражних трибуналів** джерелами міжнародного права в науці міжнародного права й досі немає одностайності.

На відміну від основних джерел, судові та арбітражні рішення не є результатом узгодження воль держав, й відповідно не створюють норми права, але виступає у ролі тлумачення та застосування основних джерел.

В Статуті Міжнародного Суду ООН також передбачено можливість застосування **судових рішень** у якості допоміжного джерела, але виключно за умови їх обов'язковості лише по конкретній справі та для сторін цієї справи. Судові рішення використовуються лише за згодою обох сторін ex aequo et buno, тобто по справедливості. Однак, і в такому випадку рішення Суду повинні базуватись на діючих міжнародно-правових нормах.

Міжнародна судова та арбітражна практика може підтвердити існуючі міжнародно-правові норми або сприяти появі нових норм міжнародного права.

Особливе місце серед міжнародних судових установ посідає **Європейський Суд з прав людини**. В своїх судових рішеннях Суд з прав людини на головне місце поставив свої попередні рішення (прецеденти). Мотивуючи свої судові рішення власними прецедентами, Суд фактично зобов'язав держави їх поважати і виходити з них при аргументації їх позицій у власних справах.

Доктрина міжнародного права. Думка вчених-міжнародників завжди високо цінувалась як засіб встановлення наявності чи відсутності норм міжнародного права. До послуг вчених вдавалися, коли необхідно було дати кваліфіковане тлумачення міжнародно-правових актів. Коли ж держави і міжнародні організації почали широко публікувати міжнародно-правові документи, державні акти, дипломатичні джерела, рішення міжнародних організацій тощо до доктрини як засобу встановлення норми вдаються все менш.

На сьогодні знижується тенденція звернення до вчених з метою отримання їх тлумачення норм міжнародного права. Цю функцію досить успішно виконують міжнародні судові установи, відповідні комітети міждержавних організацій. Міжнародний Суд ООН в своїх рішеннях жодного разу не посилався на доктрину міжнародного права.

Досвід провідних вчених світу широко використовується в діяльності **Комісії з міжнародного права ООН**. Саме через Комісію вчені мають можливість впливати на правосвідомість і практику держав, а через них і на формування і розвиток міжнародного права. Але проекти Комісії як і доктрини міжнародного права не є джерелами міжнародного права.

Національне законодавство і рішення національних судів на сьогодні не є джерелом міжнародного права.

3. СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Система міжнародного права - це сукупність принципів і норм міжнародного права, що становлять єдине ціле і які впорядковані на відносно самостійні компоненти: інститути і галузі міжнародного права.

3.1. Співвідношення системи і структури міжнародного права

Система міжнародного права не ідентична його структурі. Основний елемент структури міжнародного права – норма МП.

Структура міжнародного права - це внутрішня організація системи міжнародного права. Структурою міжнародного права є особливі способи зв'язків на рівні норм міжнародного права, інститутів міжнародного права і галузей міжнародного права.

Структура сучасного МПП багаторівнева. **Елементарний структурний рівень** – це структура норм, компонентний розподіл на рівні інституту і галузі міжнародного права.

Сучасне загальне міжнародне право – центр функціонуючої системи. У взаємодії з ним існують **регіональні міжнародно-правові комплекси** (європейське право прав людини, право ЄС, комплекс міжамериканських норм права тощо). Значна кількість норм регулюють **локальні, партикулярні** відносини. Ці норми можуть не вписуватись в певний інститут. Міжнародне право не тільки багатofункціональна система, але й складноструктурована система.

3.2. Система галузей, інститутів та норм міжнародного права

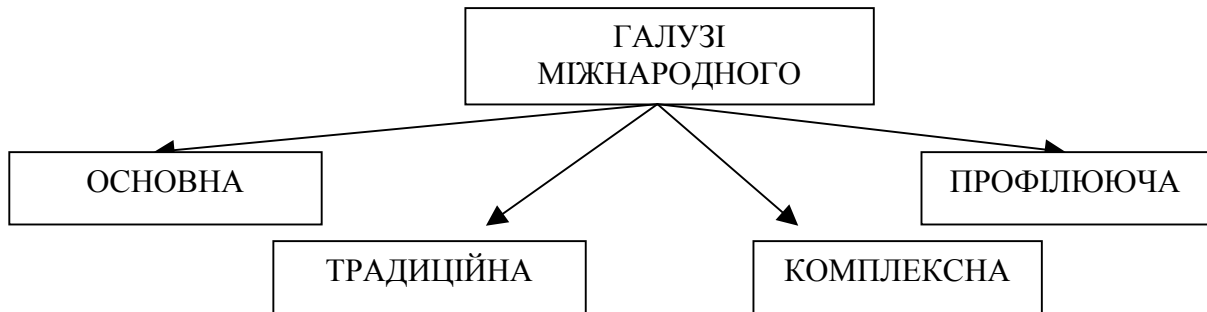
Система норм міжнародного права структурована в багатьох площинах, в тому числі в площині ієрархії його норм. В ієрархічній структурі міжнародного права **основні принципи міжнародного права** (ОПМП) є головними системоутворюючими засадами цієї системи. ОПМП є індикатором відповідності норм міжнародного права потребам і засадам функціонування системи права. Поза ОПМП не може функціонувати жоден інститут чи галузь і навіть система міжнародного права в цілому.

Загальносистемні інститути міжнародного права - це сукупність норм, яка забезпечує стійкість системи права та не входить структурно до жодної галузі МП. В системі міжнародного права вони є тим ядром, навколо якого формулюються галузі міжнародного права. Такі інститути:

- інститут міжнародної **правосуб'єктності**;
- інститут міжнародної **правотворчості**;
- інститут застосування **норм** міжнародного права;
- інститут міжнародно-правової **відповідальності**;
- інститут **відновлення порушених правовідносин**.

Галузь міжнародного права є *особливою підсистемою* системи міжнародного права, найбільшим компонентом його структури. *Галузь міжнародного права - комплекс однорідних норм певного функціонального призначення.*

В міжнародному праві існує певна система поділу на галузі.

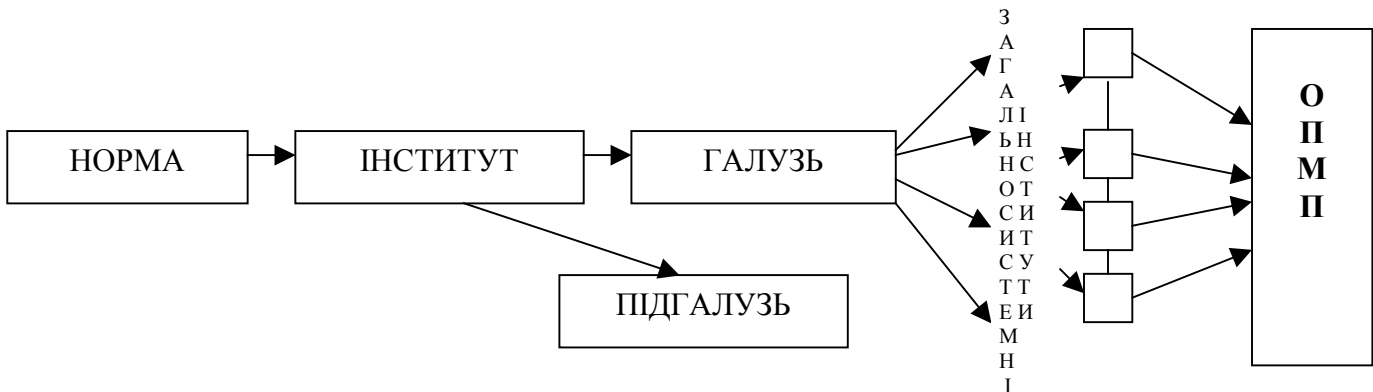

Для *комплексних* галузей міжнародного права характерне "міжгалузеве" регулювання складноструктурованих міжнародних відносин. Комплексні галузі є особливими асоціаціями норм права, які можуть функціонувати в сфері *суміжних об'єктів правового регулювання*.

Компонентами галузей міжнародного права є *інститути права*. Інститут регулює певний вид міжнародних відносин відповідної галузі. Інколи інститути регулюють міжгалузеву сферу відносин. В таких випадках вони функціонують як *міжгалузеві, прикордонні інститути*.

Елементарний поділ системи міжнародного права здійснюється на рівні норми права (див. Гл.V).

Схематично систему міжнародного права можна відобразити так:

3.3. Види галузей системи міжнародного права

Види галузей МП, їх місце в системі МП та взаємодія обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

В систему МП, яка має об'єктивний характер входять основні принципи та галузі МП. Єдиного офіційного переліку таких галузей не існує, але можна запропонувати перелік галузей права, що визнається більшістю юристів-міжнародників:

1. Населення в міжнародному праві.
2. Правовий режим території в МП.
3. Право міжнародних договорів.
4. Міжнародне морське право.
5. Міжнародне повітряне право.
6. Міжнародне космічне право.
7. Дипломатичне та консульське право.
8. Право міжнародних організацій.
9. Право міжнародної безпеки.
10. Гуманітарне право.
11. Міжнародна боротьба зі злочинністю.
12. Міжнародно-правова відповідальність.

Система МП є системою відкритого типу. Постійно розширюється коло суб'єктів, а також об'єктів регулювання. Це пов'язано із розвитком вже існуючих галузей права, а також з появою нових. Серед відносно нових галузей права необхідно назвати:

- міжнародне право захисту прав людини;
- міжнародне економічне право;
- міжнародне екологічне право;
- міжнародне атомне право тощо.

4. НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

4.1. Поняття та характерні риси норм міжнародного права

Норма міжнародного права – це юридично обов'язкове правило поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права в міжнародних відносинах.

Міжнародно-правові норми (МПН) є універсальною формою існування міжнародного права. Без правової норми немає права.

МПН мають особливий **об'єкт** і **метод** регулювання. Об'єктом регулювання МПН є особливий різновид суспільних відносин – відносини між суб'єктами міжнародного права, перш за все суверенними державами і їх об'єднаннями. Ці відносини, у свою чергу, визначають специфіку методу міжнародного-правового врегулювання.

Норми міжнародного права створюються на засадах добровільних угод між його суб'єктами. Внаслідок компромісів, поступок і узгоджень держави приходять до взаємно погодженого рішення про певні правила взаємовідносин. Закріплені у загальновизнаних юридичних формах, джерелах міжнародного права.

Важливою ознакою МПН є те, що більшість із них **не має загальнообов'язкового характеру**. Група держав не може створити норми для інших держав. Кожна міжнародна угода або звичаєва норма створює об'єктивне право лише для держав, які висловили на те явну або мовчазну згоду.

МПН мають особливу **внутрішню структуру**: найчастіше вони містять лише диспозицію (*правило належної поведінки*), рідше - гіпотезу і диспозицію, а санкція, тобто межі відповідальності за порушення диспозиції, як структурний елемент норми - відсутня.

Санкції визначаються самостійним інститутом міжнародного права - інститутом міжнародно-правових санкцій, і застосовуються примусово потерпілими державами індивідуально або колективно стосовно держав правопорушників, або визначаються в конкретних договорах.

Отже, МПН мають такі **особливості**:

- 1) об'єкт регулювання;
- 2) метод регулювання;
- 3) «погоджувальний», «координаційний» характер МПН;
- 4) обов'язковість лише для сторін, які її добровільно визнали;
- 5) форма існування – міжнародний договір, звичай, окремі акти міжнародних організацій;
- 6) забезпечення реалізації - самими державами або їх об'єднаннями - міжнародними організаціями;
- 7) структурна особливість - відсутність санкції як структурного елемента норми.

4.2. Види міжнародно-правових норм та їх класифікація

Норми міжнародного права не однорідні за змістом і формою. Різноманітність і зростання кількості норм у сучасній системі міжнародного права породжують потребу їх класифікації.

Класифікувати МПН можна за такими критеріями:

1. За місцем в системі:

- принципи;
- норми.

2. За сферою дії:

- універсальні;
- регіональні;
- локальні і партикулярні.

3. За юридичною силою:

- імперативні;
- диспозитивні;
- рекомендаційні.

4. За характером нормативного припису:

- зобов'язуючі;
- забороняючі;
- уповноважуючі;
- відсильні.

5. За функціями в системі:

- матеріальні;
- процесуальні

6. За формою і способом утворення:

- звичаєві;
- договірні;
- рішення міжнародних організацій.

7. За строком дії:

- строкові;
- безстрокові.

Основними ознаками універсальних норм є глобальна дія, загальнообов'язковість, утворення та скасування міжнародним співтовариством в цілому. Основна форма існування – звичай.

Регіональні норми - це норми, що регулюють будь-які міждержавні відносини, об'єкт яких має регіональний інтерес і які визнаються усіма або більшістю держав відповідного регіону

Універсальні норми історично створювались на базі регіональних. Разом з тим універсальні норми сприяють розвитку регіональних. Основна вимога – регіональні угоди або органи та їх діяльність не повинні суперечити цілям та принципам ООН.

Локальні або партикулярні норми регулюють певні галузі міжнародних відносин між обмеженим колом учасників. Можуть мати регіональний характер – між державами певного географічного регіону, частіше за все - між сусідніми державами або нерегіональний характер – між державами, які знаходяться в різних географічних регіонах. Партикулярні норми - це найпоширеніший вид МПН. Основне джерело таких норм – договори, але є також і звичасві партикулярні норми.

Визначення **імперативної норми** (jus cogens) міститься в ст.53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів: “...імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав в цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права, яка має такий же характер”.

Будь-який договір є недійсним, якщо в момент укладання він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права. З виникненням нової імперативної норми дія договорів, що суперечать їй, припиняється.

Імперативні регулюють найбільш важливі, загальні відносини міжнародного співтовариства в цілому, їх порушення завдає шкоди всьому міжнародному співтовариству.

Основна частина МПН є **диспозитивними**. Такі договірні норми юридично обов'язкові лише для держав, які беруть участь у них. Диспозитивна норма, яка суперечить імперативній є недійсною. Вони припиняють дію та змінюються за взаємної згоди держав, що їх прийняли.

Рекомендаційні норми узгоджують відносини між суб'єктами шляхом визначення бажаної, доцільної моделі поведінки, яку не зобов'язують виконувати. Рекомендаційну норму є двосторонньою або багатосторонньою нормою, доцільність виконання якої покладається на розсуд сторін, що її прийняли.

Зобов'язуючі норми фіксують обов'язки взаємодіючих суб'єктів та визначають шляхи і засоби реалізації таких обов'язків.

Уповноважуючі норми містять права суб'єктів та визначають шляхи і засоби їх реалізації.

Забороняючі норми забороняють певні дії або бездії, або приписують стримуватись від певних дій.

Відсилні норми визначають загальні засади бажаної поведінки суб'єктів і з метою їх виконання відсилають до конкретних міжнародних угод, або інших норм міжнародного чи національного права.

Матеріальні норми містять права й обов'язки держав щодо конкретних об'єктів міжнародно-правового регулювання, впроваджують їх правила поведінки. Вони складають основний масив МПН.

Процесуальні норми встановлюють суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників міжнародного юридичного процесу щодо здійснення організаційно-процедурної діяльності в ході створення або реалізації матеріальних норм міжнародного права.

Час дії **строкових норм** визначається у заключній частині договору або завершується з припиненням існування об'єкту договору, після виконання певних умов або незалежно від волі сторін.

4.3. Ієрархія норм міжнародного права

В ієрархії МПН **найвищу юридичну силу** мають договірні та звичаєві основні принципи загального міжнародного права, які є імперативними нормами загального міжнародного права, що містяться в універсальних міжнародних договорах. Імперативні норми визначають межі дійсності або недійсності всіх інших норм як двосторонніх так і багатосторонніх договорів.

Обов'язкова сила договірних і звичаєвих норм однакова. За засобом створення і формою існування такі норми можуть мати істотні розходження, проте, з огляду юридичної чинності вони є рівними.

Договірні і звичаєві норми одного рівня мають однакову юридичну силу. У разі колізії між ними і відсутності взаємного рішення суб'єктів щодо вибору норми, доктрина припускає можливість використання загального принципу права: "*lex posterior derogat priori*".

У випадку невідповідності договірних і звичаєвих норм різного ієрархічного рівня, незалежно від форми вираження застосовуються ті, що мають більшу юридичну силу.

4.4. Кодифікація норм міжнародного права

Кодифікація міжнародного права є систематизацією й удосконаленням норм загального міжнародного права, яке здійснюється шляхом встановлення і уточнення формулювання змісту чинних норм, перегляду застарілих норм і розробки нових норм з урахуванням потреб розвитку міжнародних відносин і закріплення цих норм в єдиному внутрішньоузгодженому порядку в міжнародно-правовому акті

Основні **завдання кодифікації**:

- 1) пошук і визначення точних формулювань чинних норм загального міжнародного права в певних його галузях;
- 2) перегляд застарілих і розробка нових норм, які мають характер загального міжнародного права;

3) систематизація таких норм у офіційному письмовому акті - міжнародному договорі, призначеному для прийняття й визнання суб'єктами права в якості норм загального міжнародного права.

Кодифікація є **офіційною** лише в тому випадку, коли в ній беруть участь держави безпосередньо або за допомогою міжурядових чи міжнародних організацій. Приклади кодифікацій, які здійснювали вчені або окремі наукові національні або міжнародні установи, неурядові організації є **неофіційними**, мають допоміжне значення для встановлення тих чи інших правових норм, або наукових досліджень, а також для вивчення та викладання питань кодифікації .

Кодифікаційний акт може бути єдиним письмовим офіційним документом, або складатись із декількох взаємоузгоджених документів, що містять міжнародні норми, чинні в певній галузі міжнародного права.

Провідною міжнародною організацією, яка займається проблемами кодифікації в міжнародному праві є Комісія з міжнародного права. Чинними кодифікаційними актами є: *Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. тощо.*

Кодифікація забезпечує найбільш спільне розуміння, тлумачення і застосування наявного чинного нормативного матеріалу, сприяє становленню міжнародної нормативної системи і зміцненню світового правопорядку в цілому.

Від кодифікації слід відрізнити **інкорпорацію** – збір та об'єднання за визначеними критеріями діючих нормативно-правових актів та видання їх у окремих збірниках документів. Такі документи можуть мати як офіційний так і неофіційний, інформативний характер.

5. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

5.1. Поняття основних принципів міжнародного права

Принципи міжнародного права – це юридично узагальнене правило поведінки суб'єктів міжнародного права в певній сфері правовідносин.

Основні принципи міжнародного права – це система основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнародних правотворчого і правозастосовчого процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм.

Не всі принципи міжнародного права є універсальними нормами. Існують також регіональні принципи (*принцип непорушності державних кордонів*), партикулярних (локальних) принципів міжнародного права. Не всі міжнародно-правові принципи є імперативними нормами в повному обсязі.

5.2. Функції основних принципів міжнародного права

Функції основних принципів міжнародного права - це основні напрямки впливу принципів міжнародного права на зовнішнє середовище.

За І.І.Лукашюком основними функціями принципів міжнародного права є:

1. Зміцнення існуючої системи міжнародних відносин і сприяння її передбачуваному розвитку.
2. Сприяння становленню і розвитку системи міжнародного права як безпосередньо, так і шляхом об'єднання норм, інститутів і галузей навколо власних загальнообов'язкових правил.
3. Закріплення основних прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів міжнародного права, визначення основ їх взаємодії шляхом встановлення правових статусів.
4. Забезпечення основних засад правотворчого і правозастосовчого процесів.
5. Є головним критерієм визначення стану міжнародної законності як її головний структурний компонент.
6. Визначення системи і напрямів розвитку міжнародного правопорядку.
7. Заповнення прогалів в міжнародному праві.
8. Формування і розвиток міжнародної правосвідомості.

5.3. Природа основних принципів міжнародного права

Основні принципи є основою і системоутворюючим фактором міжнародної нормативної системи.

Більшість основних принципів мають юридичну обов'язковість на рівні норм jus cogens. Але є і такі принципи міжнародного права, від яких держави відступають в своїх міжнародних договорах, не порушуючи міжнародного права.

Суб'єкти міжнародного права можуть відступити від взятих міжнародних зобов'язань шляхом укладення нового міжнародного договору, на випадок докорінної зміни обставин (*rebus sic stantibus*), чи утворення імперативної норми, якій суперечить відповідне міжнародне зобов'язання.

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань є принциповою вимогою сучасного міжнародного права. Проте, як свідчить практика застосування загальних принципів міжнародного права до держави, яка порушила принцип незастосування сили, може бути призупинена дія принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань. Отже обов'язковість принципу добросовісного виконання міжнародного зобов'язання не значить, що він є нормою *jus cogens*.

Не можна вважати принцип самовизначення народів імперативним, адже юридично не встановлено суб'єкту його застосування. На сьогодні в міжнародному праві немає визначеного поняття "народ".

Такі основні принципи міжнародного права як невтручання у внутрішні справи, не застосування сили чи загрози силою, мирного вирішення міжнародних спорів, поваги прав людини і основних свобод тощо є імперативними нормами. Вони не допускають взаємної домовленості щодо відступу від зобов'язань за ними.

Отже всі основні принципи сучасного міжнародного права є юридично обов'язковими і підлягають безумовному виконанню. В системі самих принципів виділяють принципи *jus cogens*, тобто такі норми, які не допускають взаємної відмови від виконання обов'язків, і такі, які допускають по домовленості заміну одних зобов'язань іншими як і зміни у відповідних правах.

5.4. Ознаки основних принципів міжнародного права

Основним принципам міжнародного права властиві певні ознаки, завдяки яким їх можна виділити серед інших норм міжнародного права.

Ознаки основних принципів міжнародного права:

1. Вони є загальноновизнаними як основні принципи сучасного міжнародного права. Закріплені в *Статуті ООН; в Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва у відповідності з Статутом ООН, 1970 р.; Заключному акті Наради по безпеці і співробітництву в Європі, 1975 р.* та в інших міжнародних документах.

2. Основні принципи міжнародного права формулюють права, обов'язки і законні інтереси безвідносно суб'єктів міжнародного права.

3. Основні принципи міжнародного права мають перевагу над іншими нормами цієї системи права. *Ст. 103 Статуту ООН, ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, 1969 р., Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, 1986 р.*

Основний принцип міжнародного права може бути змінений чи скасований лише новим принципом.

4. Формально основні принципи не підпорядковані один одному. Але фактично в процесі застосування, їм надається різне значення. *Принцип незастосування сили, наприклад, є головним, при забезпеченні миру і безпеки.*

5. Порухення основних принципів міжнародного права кваліфікується більш серйозно, ніж порушення звичайної норми.

6. Основні принципи міжнародного права застосовуються при наявності прогалів в міжнародному праві. *Зокрема, в нових сферах міждержавного співробітництва.*

7. Принципи констатують існуючий стан міжнародних відносин та визначають головні напрями їх розвитку, тобто формулюють програму розвитку на перспективу.

8. Основні принципи міжнародного права функціонують лише у взаємодії. Вони мають комплексний характер, взаємно обумовлюють одне одного. *Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами у відповідності зі Статутом ООН, 1970 р.: "При тлумаченні і застосуванні викладені вище принципи є взаємозв'язаними і кожний принцип повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів".*

5.4. Класифікація основних принципів міжнародного права

При визначенні основних принципів міжнародного права до уваги беруться три джерела, в яких держави прямо ставили за мету сформулювати основні принципи міжнародного права:

Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. і Заключний акт Хельсінкі 1975 р.

Статут і Декларація називають лише сім принципів:

- 1) незастосування сили або загрози силою;
- 2) мирного вирішення міжнародних спорів;
- 3) невтручання;
- 4) співробітництва;
- 5) рівноправ'я і самовизначення народів;
- 6) суверенної рівності держав;
- 7) добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Гельсінський акт 1975 року додатково назвав ще три принципи:

- 8) територіальної цілісності;
- 9) поваги прав людини;
- 10) непорушності кордонів.

Останній принцип визнаний лише стосовно європейського регіону та не може вважатись за універсальний.

Отже, основні міжнародно-правові акти принципово визнають **9 універсальних принципів міжнародного права**.

Всі основні принципи міжнародного права поділяються на:

- 1) універсальні;
- 2) регіональні (*принцип непорушності державних кордонів*);
- 3) локальні чи партикулярні (*наприклад, Принципи співробітництва СРСР і Франції 1971 р.; Основи взаємовідносин СРСР і США 1972 р. та ін.*).

Окремо можна виділити:

- 1) загальносистемні принципи;
- 2) галузеві принципи;
- 3) принципи інституту міжнародного права.

5.5. Зміст основних принципів міжнародного права

Основні принципи міжнародного права за своїм походженням є звичаєвими нормами. Всі основні принципи можна охарактеризувати за такими ознаками:

А. Юридичний зміст. Для кожного принципу важливо встановити джерела, в яких він закріплений. Якщо принцип випливає з міжнародно-правових звичаїв і не був кодифікований, необхідно підтвердити його наявність відповідною згодою держав. Принцип повинен вміщувати конкретні права і обов'язки суб'єктів міжнародного права.

Достатнім підтвердженням наявності основного принципу міжнародного права є застосування його в такій якості в міжнародній судовій практиці.

Міжнародний Суд ООН встановив, що "принципи міжнародного права залишаються обов'язковими як звичаєві, не дивлячись на те, що вони були також включені в договірно-правові постанови".

Б. Сфера застосування. Кожний принцип міжнародного права має свій об'єкт правового регулювання - конкретні міждержавні відносини.

Одні і ті ж самі відносини не регулюються двома принципами.

В. Механізм застосування принципу. На етапі встановлення юридичного змісту принципу міжнародного права необхідно виявити юридичні факти, при яких настає відповідна реакція принципу, тобто, коли переходять в стан динаміки права і обов'язки.

Міжнародно-правові відносини - важливий компонент механізму застосування принципу. Вони є свідченням ефективності регулюючої дії принципу на міжнародні відносини. Кожен основний принцип міжнародного права має власні правовідносини.

Співвідношення основних принципів системи, принципів галузі і інституту, універсальних, регіональних і партикулярних принципів.

Декларація принципів Заключного акту Народи по безпеці і співробітництву в Європі (1975 р.) формулює принцип непорушності державних кордонів, а універсальне міжнародне право такого принципу не знає, то очевидно, що цей принцип - є нормою регіональної сфери дії.

Статут ОАЄ сформулював принципи, які відображали специфіку африканського регіону, а саме: "відданості справі повного звільнення тих африканських територій, які ще залишились залежними", "засудження вбивств з політичних мотивів і підривної діяльності". На базі проголошених вказаних принципів розвивалися стабільні правові відносини і вони застосовувалися в судових справах саме як норми права.

Регіональні і партикулярні принципи міжнародного права, як правило, конкретизують основні принципи (а партикулярні - основні і регіональні), стосовно певного регіону чи сторін. В цьому їх основне призначення.

Важливим фактором прийняття (вироблення) регіональних і партикулярних принципів є потреба заповнити існуючі прогалини в міжнародному праві, при неможливості домовитись про більш конкретне нормативне регулювання.

Принципи міжнародного права можна розмістити в ієрархічну залежність:

- партикулярні від регіональних і універсальних,
- регіональні - від універсальних.

1. Принципи "нижчого порядку" приймаються для конкретизації принципів "вищого порядку".

2. Принципи "нижчого порядку" інколи приймаються з метою заповнення прогалин в праві, тобто вирішення тих проблем, які не врегульовані основними принципами.

3. Регіональні і партикулярні принципи частіше всього створюються з метою більш сприятливого регулювання, ніж то впливає з універсальних принципів. Це не суперечить загальним принципам.

Інститутські і галузеві принципи міжнародного права базуються на основних принципах міжнародного права. Вони доповнюють основні принципи в складному механізмі міжнародно-

правового регулювання, заповнюють відповідні прогалини в міжнародному праві. Галузеві і інститутські принципи відіграють роль системоутворюючого фактору на своєму рівні.

5.6. Принцип заборони застосування сили або загрози силою

Становлення принципу незастосування сили або загрози силою можна дослідити по нормативно-правових актах, які втілили цю ідею в юридичне правило поведінки:

Вперше - Гаазька Конвенція про мирне вирішення міжнародних сутичок (1899 р.), Конвенція про обмеження застосування сили при відшкодуванні за борговими зобов'язаннями (1907 р.), Декларація про агресивні війни (1927 р.), Паризький договір або Пакт Бріана-Келлога (1928 р.)

Етап становлення цього принципу завершується прийняттям Статуту ООН, ст. 2, п. 4 якого закріпила: *"Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй"*.

Тлумачення принципу містяться в: *Декларації "Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин держав у відповідності з Статутом ООН" 1970 р.; Декларації "Про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах", 1987 р.; резолюції ГА ООН 1974 р. "Про визначення агресії"; Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975.*

Принцип заборони застосування сили або загрози силою стосується всіх суб'єктів міжнародного права без винятку. Він покладає на них зобов'язання:

- 1) утримуватися від застосування сили (прямої чи опосередкованої);
- 2) утримуватися від загрози силою;
- 3) утримуватися від будь-яких дій, які є проявом сили з метою примусити іншу державу відмовитися від повного здійснення її суверенних прав;
- 4) відмовитися від актів репресії з допомогою сили;
- 5) відмовитися від сили або загрози силою як засобу врегулювання спорів тощо.

Це - нормативний зміст принципу, основні напрями його застосування.

Міжнародне право в Статуті ООН чітко визначає всі випадки можливого правомірного застосування сили:

- 1) застосування збройної сили з метою самооборони (ст. 51);
- 2) застосування збройної сили за рішенням Ради Безпеки на випадок загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39 і 42).

Право на самооборону може використати як держава-жертва агресії, так і, на прохання останньої, інша держава.

Принцип незастосування сили або загрози силою поширюється не лише на безпосередні дії чи їх погрозу, а й на пропаганду таких дій.

5.7. Принцип суверенної рівності держав

Принцип суверенної рівності склався і розвивався на основі двох нормативно-правових начал: поваги суверенітету всіх держав і їх рівноправності у міжнародних відносинах. Обидва правові начала міжнародно-правового статусу держави в середині ХХ століття оформилися як один принцип міжнародного права.

Статут ООН (п.1, ст. 2) закріплює його як один принцип: *"Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів"*.

Цей принцип також міститься в *Декларації про принципи, які стосуються дружніх відносин держав (1970 р.)*, в *Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.)*

Тлумачення принципу суверенної рівності держав розкривається в *Підсумковому документі Мадридської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1983 р.*, *Підсумковому документі Віденської зустрічі НБСЄ 1989 р.*, *Паризькій хартії для нової Європи 1990 р. та інших документах.*

Принцип суверенної рівності держав забезпечує останні наступними правами:

- 1) право кожної держави на юридичну рівність;
- 2) право на територіальну цілісність;
- 3) право на свободу і політичну незалежність;
- 4) право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи;
- 5) право встановлювати свої закони і адміністративні правила;
- 6) право визначати і здійснювати на власний розсуд свої відносини з іншими державами у відповідності з міжнародним правом;
- 7) право змінювати кордони згідно міжнародного права мирним шляхом і за домовленістю;
- 8) право належати чи не належати до міжнародних організацій;
- 9) право бути чи не бути учасником двосторонніх або багатосторонніх міжнародних угод;
- 10) право бути чи не бути учасником союзних договорів;
- 11) право на нейтралітет.

Зазначений принцип також покладає на держав певні **обов'язки**:

- 1) поважати правосуб'єктність інших держав;
- 2) виконувати повністю і добросовісно свої міжнародні зобов'язання;
- 3) жити в мирі з іншими державами;
- 4) не нав'язувати групових правил поведінки іншим державам та ін.

Таким чином принцип суверенної рівності держав функціонально забезпечує:

- а) оптимальне співвідношення їх прав і обов'язків;
- б) статус держав, як суб'єктів міжнародного права;
- в) засади правомірного прийняття рішень, і г) основні начала правового регулювання

міждержавних відносин.

Принцип суверенної рівності держав не слід ідеалізувати, рівність держав за міжнародним правом більше стосується рівності при застосуванні права, а не при його створенні.

5.8. Принцип невтручання

Як норма міжнародного права невтручання відоме було більше тисячоліття тому. На рівні двосторонніх договорів держави тривалий час включали норму про невтручання у внутрішні справи.

В багатосторонньому правовому акті вперше закріплено в Конвенції про права і обов'язки держав, прийнятій на Конференції американських держав (1933 р.), Декларації американських принципів (1938 р.)

В Статуті ООН (п.7 ст.2) заборона втручання "в справи, по суті такі, які входять у внутрішню компетенцію будь-якої держави" сформульовано як основний принцип сучасного міжнародного права.

Тлумачення принципу невтручання міститься в Декларації ООН про недопустимість втручання у внутрішні справи держав, про оберігання їх незалежності і суверенітету від 21 грудня 1965 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Декларації про недопустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав 1982 р.; Заключному акті НБСЄ 1975 р. та ін.

Принцип невтручання покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання:

- 1) утримуватися від безпосереднього втручання;
- 2) опосередковано не втручатися у внутрішні справи інших держав;
- 3) уникати як індивідуального, так і колективного втручання;
- 4) утримуватися від втручання як у внутрішні, так і зовнішні справи, що входять до внутрішньої компетенції держави;
- 5) утримуватися від збройного втручання;
- 6) утримуватися від загрози збройного втручання;

7) утримуватися від будь-якого воєнного, політичного, економічного або іншого примусу держави з метою примусити іншу державу поступати на свою вигоду за рахунок її суверенних прав;

8) утримуватися від надання допомоги підривної терористичній діяльності;

9) заборона організацій чи сприяння, допомога або допуск збройної чи іншої діяльності, спрямованої на повалення, зміну державного устрою іншої держави.

5.9. Принцип територіальної цілісності держав

В універсальному міжнародному праві принцип територіальної цілісності держав функціонує, в основному, у звичаєво-правовій формі.

Спочатку принцип територіальної цілісності закріплювався у двосторонніх угодах, потім - у конституційному законодавстві країн.

З прийняттям Статуту ООН вказаний принцип утвердився в міжнародному праві, хоч сам Статут ООН формулює цей принцип через заборону загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН (п.4 ст.2).

В Декларації принципів міжнародного права, 1970 р., держави відобразили на універсальному рівні основні елементи принципу територіальної цілісності (не вказуючи на сам принцип):

а) обов'язок держави "утримуватися від будь-яких дій, направлених на порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави чи країни";

б) "територія держави не повинна бути об'єктом воєнної окупації, яка стала результатом застосування сили в порушення Статуту ООН";

в) "територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті загрози силою чи її застосування";

г) територіальні набуття, отримані через силу чи загрозу її застосування, не повинні визнаватися.

В ст. IV Заключного акту Наради по безпеці і співробітництву в Європі 1975 р. зазначено, що учасники "будуть поважати територіальну цілісність одна одної... Держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих чи опосередкованих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт набуття з допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація чи набуття таким чином не будуть визнаватися законними".

Принцип територіальної цілісності держав покладає на них зобов'язання утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту ООН, стосовно:

- 1) територіальної цілісності;
- 2) політичної незалежності;
- 3) єдності якої-небудь держави;
- 4) дій, що являють собою застосування сили чи її загрози;
- 5) перетворення території в об'єкт воєнної окупації;
- 6) загрози перетворення території в об'єкт набуття прямо чи опосередковано, застосовуючи силу в порушення міжнародного права.

За державами закріплено право визнання окупації незаконною.

Територіальна цілісність і недоторканість держави включає її природні ресурси, природне середовище, правовий режим певних територіальних ділянок держави тощо.

Суб'єктами зобов'язань принципу територіальної цілісності держав є всі суб'єкти міжнародного права.

5.10. Принцип непорушності державних кордонів

Принцип непорушності державних кордонів як імперативна норма склався лише у відносинах європейських держав, США і Канади: двосторонні договори між СРСР та ФРН (1970 р.), між ФРН та Польщею, НДР і Чехословаччиною та інш.

В Заключному акті НБСЄ 1975 року держави-учасниці визнали, що вони "розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав в Європі, а тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони".

Принцип непорушності державних кордонів покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання в Європейському регіоні:

- 1) визнати існуючі кордони держав-учасниць НБСЄ як юридично встановлених згідно міжнародного права;
- 2) визнати непорушність кордонів всіх держав Європи;
- 3) відмовитись від будь-якого територіального домагання або дій, спрямованих на узурпацію частини або всієї території будь-якої держави на даний момент і в майбутньому;
- 4) відмовитись від будь-якого зазіхання на існуючі кордони зараз і в майбутньому;
- 5) змінювати свої кордони лише за взаємною, добровільною згодою відповідних держав.

Принцип непорушності державних кордонів діє навіть при докорінній зміні обставин, при яких укладався міжнародний договір (п.1 ст. 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, 1969 р.).

5.11. Принцип мирного врегулювання спорів

Принцип мирного врегулювання спорів склався як імперативний постулат понад два тисячоліття тому.

Цей принцип закріплено в багатьох міжнародних документах, таких як: Гаазька Конвенція про мирне вирішення міжнародних сутичок (1899 р.), Конвенція про обмеження застосування сили при відшкодуванні боргових зобов'язань (1907 р.), Статут Ліги Націй, Женевський Протокол про мирне вирішення міжнародних спорів (1924 р.), Паризький пакт (1928 р.), Генеральний акт Асамблеї Ліги Націй (1928 р.), Генеральна конвенція про міжамериканську процедуру примирення (1929 р.), Міжамериканський антивоєнний договір про ненапад і процедуру примирення та ін.

Принципу мирного вирішення спорів закріплено на універсальному рівні в Статуті ООН (п.3, ст. 2): "всі Члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку і справедливість".

Принцип мирного вирішення спорів юридично визнаний не тільки в міжнародному праві, а й на національному рівні. Його тлумачення було надане в *Декларації про принципи міжнародного права, 1970 р., в Заключному акті НБСЄ 1975 р., в Підсумковому документі Наради НБСЄ в Валетті (1991 р.) тощо.*

Принцип мирного врегулювання спорів покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання:

- 1) вирішувати всі свої суперечки, розбіжності виключно мирними засобами;
- 2) врегульовувати спори в найкоротший строк;
- 3) не зупиняти процес мирного врегулювання і пошуку взаємоприйнятних рішень;
- 4) використовувати визнані в міжнародному праві мирні засоби (переговори, розслідування, посередництво, арбітраж, судове розслідування, інші засоби на власний вибір, узгоджені до виникнення спору;
- 5) утримуватися від ультимативності;
- 6) утримуватись від будь-яких дій, які можуть поглибити спір;
- 7) враховувати інтереси іншої сторони-учасника спору;
- 8) виконувати прийняте в узгодженому порядку рішення.

Практично всі регіональні організації безпеки створили власну структуру мирного вирішення міжнародних спорів:

- Ліга арабських держав - Раду Ліги і спеціалізований юридичний комітет;
- Організація Африканської Єдності - Комісію по посередництву, примиренню та арбітражу;
- Організація американських держав - Постійну Раду;

- Організація по безпеці і співробітництву в Європі - Суд і Комісію по примиренню.

Для принципу мирного вирішення спорів характерна стабільність, послідовність визнання, різнобічне докладання зусиль державами для його практичного зміцнення, починаючи з Гаазької конференції миру 1899 р.

5.12. Принцип поваги прав і основних свобод людини

Принцип поваги прав і основних свобод людини вперше був сформований як самостійний принцип в Заключному акті НБСЄ 1975 р.

В Статуті ООН поставлена мета "знову зміцнити віру в основні права людини". Статут ООН визначає як мету цієї організації "сприяння і розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх" (п. 3 ст. 1, ст. 55).

На сьогодні це одна з найбільш нормативно забезпечених сфер міжнародного права. Найбільш важливі акти в цій сфері: *Загальна декларація прав людини, 1948 р.*; *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1960 р.*, *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, 1966 р.* *Конвенції по запобіганню злочинам геноциду і покарання за нього, 1948 р.*, *про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 1966*; *Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарань, про права дитини, про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок і т.д.*

Принцип поваги прав і основних свобод людини проголошено як самостійний в Заключному акті НБСЄ, 1975 р. В рамках ОБСЄ розроблено конкретні права і обов'язки держав та інших суб'єктів міжнародного права по дотриманню цього принципу, зокрема, в Підсумковому документі Віденської зустрічі (1989 р.); Паризький хартії для нової Європи (1990 р.); Підсумковому документі Копенгагенської зустрічі (1990 р.) та ін.

Принцип поваги прав і основних свобод людини покладає на суб'єктів міжнародного права такі основні права і обов'язки:

- 1) обов'язок поважати права людини і основні свободи незалежно від статі, раси, мови, релігії;
- 2) обов'язок сприяти і розвивати ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод;
- 3) обов'язок поважати право людини на об'єднання з іншими, свободу особистості сповідатись одноособово чи спільно з іншими;
- 4) обов'язок поважати право національних меншин на рівність перед законом, надати їм повну можливість користуватися правами людини і основними свободами і захищати їх законні інтереси в цій галузі;
- 5) обов'язок визнати право людини знати свої права і свободи і захищати їх;
- 6) обов'язок дотримуватися міжнародних пактів, декларацій і угод з прав людини, якщо вони ними зобов'язані;
- 7) обов'язок прийняти законодавчі акти та вжити інших заходів необхідних для забезпечення міжнародно визнаних основних прав і свобод людини;
- 8) обов'язок гарантувати людині, права якої порушені, ефективні засоби захисту.

Кожна людина має на сьогодні право звернення в міжнародні структури за захистом своїх прав. Для цього створено відповідний інституційний механізм на універсальній і регіональній основі.

1. В рамках ООН:

- Верховний комісар ООН з прав людини,
- Комісія по правах людини,
- Підкомісія по попередженню дискримінації і захисту меншин,
- Комісія по становищу жінок,
- Комітет по ліквідації расової дискримінації,
- Комітет по правах людини,
- Комітет по ліквідації дискримінації щодо жінок,
- Комітет проти катувань і т.д.

2. На регіональній основі:

- Суд Європейського Союзу,
- Європейський Суд з прав людини,
- Міжамериканський суд з прав людини,
- Міжнародний трибунал по колишній Югославії,
- Міжнародний трибунал по Руанді і т.д.

5.13. Принцип рівноправ'я і права народу розпоряджатися власною долею

В своєму розвитку цей принцип пройшов чотири основних етапи.

1. Проголошення принципу національності (*період буржуазно-демократичних революцій*)
2. Визнання як принцип самовизначення (*період після першої світової війни*).
3. проголошення в Статуті ООН як "принципу рівноправ'я і самовизначення народів.
4. Закріплення в Заключному акті НБСЄ принципу рівноправ'я і права народу розпоряджатись власною долею.

Юридично існування принципу рівноправ'я і права народу розпоряджатися власною долею впливає зі *Статуту ООН, Міжнародного пакту про економічні, соціальні культурні права 1996 р. (ст. 1), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, 1966 (ст.1) та ряду інших міжнародно-правових актів.*

В заключному акті НБСЄ, 1975 р. записано: "Всі народи мають право в умовах свободи визначати, коли і як вони бажають, свій внутрішній і зовнішній політичний статус без втручання зовні і здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток".

Тлумачення надане в *Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, 1960 р.* і *Декларація про принципи міжнародного права, 1970 р.*

Принцип рівноправ'я і право народів розпоряджатися власною долею передбачає за суб'єктами міжнародного права такі права і обов'язки:

- 1) обов'язок поважати рівність народів і націй;
- 2) обов'язок поважати право самостійно розпоряджатися власною долею;
- 3) право народів жити в умовах повної свободи;
- 4) право визначати, коли захочуть і як захочуть свій внутрішній і зовнішньополітичний статус;
- 5) право здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток;
- 6) право кожного народу, нації вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами;
- 7) право просити і отримувати підтримку у відповідності з цілями і принципами Статуту ООН, на випадок, коли їх позбавляють права на самовизначення насильницьким шляхом.

5.14. Принцип співробітництва

Статут ООН, в преамбулі і п.3, ст. 1 зобов'язує держави-члени ООН "здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру".

В Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. зазначено, що співробітництво є не стільки правом, скільки обов'язком держав в різних сферах міжнародних відносин. Також визначено основні напрямки такого співробітництва.

Заключний акт НБСЄ 1975 р. формулює принцип співробітництва як норму, згідно з якою держави зобов'язані "розвивати своє співробітництво одна з одною, як і з усіма державами, в усіх галузях, у відповідності до цілей і принципів Статуту ООН".

Принцип співробітництва покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання:

- 1) співробітничати у відповідності з цілями і принципами ООН;
- 2) робити свій внесок у співробітництво на умовах рівності;
- 3) сприяти взаєморозумінню, довірі, дружнім і добросусідським відносинам в умовах миру, безпеки і справедливості;
- 4) збільшувати добробут народів;
- 5) ширше знайомити інші держави з власними досягненнями в економіці, науці, техніці, культурі; робити власні переваги в цих сферах надбанням інших;
- 6) скорочувати різницю в економічному розвитку.

5.15. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань найбільш давній серед принципів сучасного міжнародного права. Він виник у формі міжнародно-правового звичаю *rastra sunt servanda* на ранніх стадіях розвитку державності.

В сучасному міжнародному праві цей принцип закріплений в Статуті ООН. Пункт 2 ст. 2 Статуту ООН декларує принцип таким чином: *"всі члени Організації Об'єднання Націй добросовісно виконують взяті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм всім в сукупності права і переваги, які випливають з належності до складу членів Організації"*.

Кожний діючий договір обов'язковий для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватися. Учасники договору не можуть посилалися на положення свого внутрішнього (національного) права з метою виправдання невиконання ними договору (*Віденські конвенції про право міжнародних договорів 1969 і 1986 рр.*).

Сфера дії вказаного принципу не обмежується лише міжнародними договорами (*Декларація про принципи міжнародного права 1970 р.*).

Виділяють такі принципові положення виконання міжнародних зобов'язань:

1. Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої зобов'язання:

- а) за Статутом ООН;
- б) з загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;
- в) за міжнародними договорами, які дійсні відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

2. На випадок суперечностей між зобов'язаннями за міжнародними договорами і зобов'язаннями як членів ООН за його Статутом, перевага надається статутним зобов'язанням.

3. Кожна держава, здійснюючи свої суверенні права, в тому числі і такі, як встановлення власних законів і адміністративних правил, повинна забезпечити, щоб такі закони і адміністративні правила, рівно як і практика і політика їх застосування відповідали її зобов'язанням по міжнародному праву.

В сучасному міжнародному праві вироблені досить ефективні інституційні механізми дотримання принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, зокрема: взаємні консультації, переговори, суди, третейські суди тощо.

6. МІЖНАРОДНЕ І ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ПРАВО

6.1. Значення проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права

Співвідношення міжнародного права (МП) і внутрішньодержавного права (ВП) є однією з актуальних проблем теорії міжнародного права.

Інтерес фахівців до цього питання пояснюється складністю в теоретичному визначенні, його дослідження дозволяє розкрити сутність МП як своєї правової системи, показати взаємозв'язки, взаємодію і взаємовплив норм міжнародної і внутрішньодержавної правових систем, забезпечити їх узгодження і реалізацію, з'ясувати роль норм національного права в рішеннях міжнародних судів і арбітражів, можливість застосування національними судами міжнародно-правових норм.

В МП є 2 **теорії** співвідношення МП і ВП: дуалістична і моністична, у межах яких розрізняють 5 основних концепцій співвідношення, а саме:

- верховенства однієї системи над іншою (дуалістична);
- примата ВП над міжнародним (моністична);
- примата МП над внутрішньодержавним (моністична);
- верховенства кожної із двох систем у своїй сфері з урахуванням складності взаємовідносин між ними (теорія координації);
- існування двох самостійних, рівноправних, взаємозалежних міжнародної і внутрішньодержавної правових систем (радянська дуалістична).

6.2. Теорії співвідношення міжнародного і національного права

В другій половині XIX в. виникла **теорія примату ВП над МП**. Соціальні зміни в суспільстві в наслідок буржуазних революцій викликали в державах бажання відмовитись від тих міжнародних угод, які обтяжували їх своїми зобов'язаннями. З'явилась необхідність закріпити інститут державного суверенітету, обмеживши зовнішній вплив інших суверенів.

Широкого наукового і практичного поширення ця теорія одержала на межі XIX та XX сторіч в німецькій правовій літературі. Було зроблено спробу обґрунтувати відхилення від міжнародних зобов'язань в процесі поділу ринків збуту, сфер впливу і захоплення колоніальних територій.

Теорія примату ВП проголошує єдність досліджуваних систем права та вважає МП галуззю національного права. МП цілком залежить від держави, яка бере участь у міжнародних взаєминах і яка його застосовує, тобто МП є частиною її державного правопорядку.

Ця теорія не набула широкої популярності в міжнародно-правовій науці і практиці.

Внаслідок відносної соціально-політичної стабільності в країнах Західної Європи наприкінці XIX сторіччя міжнародно-правова наука висуває нову **дуалістичну теорію** співвідношення МП і ВП.

Сутність теорії (за Г.Тріпелем): “МП і ВП - це дві різноманітні системи, кожній із них притаманні свої внутрішні відносини. Істотні розбіжності між ними полягають насамперед у тому, що ці дві системи мають різний предмет регулювання. МП – право, яке регулює стосунки між суверенними державами, а ВП діє в межах держави і регулює взаємини між його громадянами, громадянами і державною владою. Жодний правопорядок не здатен створювати змінювати норми іншого правопорядку.” Дві системи права також мають різні джерела.

Д. Анцілотті розглядав МП і ВП як два різних правопорядки, що діють паралельно, але між якими існує взаємозв'язок. Відображається такий взаємозв'язок за допомогою простої або рецептивної відсилки, які є формою приведення в дію норм МП в національному праві або норм ВП в міжнародному праві.

Дуалістична теорія заперечує примат будь-якого права та підкреслює їх взаємодію в процесі нормозастосування. Теорія і зараз має прихильників у міжнародній-правовій науці.

Радянські юристи-міжнародники (Г.В.Ігнатенко, Д.Б.Левін, Г.І.Тункін та інші.) визнавали основні положення дуалістичної доктрини, але не поділяли точку зору щодо самостійності та обмеженої взаємодії та впливу цих двох систем права, спираючись на принцип державного суверенітету і суверенної рівності держав. МП і ВП розглядались як дві самостійні системи права, які тісно пов'язані між собою.

Загальними тезами радянських вчених з цього питання є:

- основою взаємодії є принцип державного суверенітету і необхідності найсуворішої поваги внутрішньої компетенції держави;
- немає примату ні системи МП над національним, ні навпаки, системи ВП над міжнародним, обидві системи є самостійними явищами зі своєю специфікою і не підпорядковані одне одному;
- взаємостосунки між правовими системами будуються на засадах узгодження і координації;
- такі правові системи перебувають в процесі активної взаємодії і взаємовпливу, що забезпечує їх реальне існування і функціонування.

Положення радянської теорії є актуальними і для сучасних досліджень у даній сфері.

Західній науці притаманна **теорія примату МП над ВП** (зараз впроваджується в законодавство країн СНД – Росії, в певній мірі України).

На початку XX сторіччя сформувалася теорія поділу на цивілізовані народи і нецивілізовані народи, що розвиваються. МП виступає регулятором якісно нових міжнародних

відносин, формується інструмент втручання більш розвинутих, цивілізованих держав у національно-правові системи інших держав з метою залучення їх у нове міжнародне співтовариство. Теорія примату МП над ВП задовольняє ці потреби. Основними тезами цієї теорії є (за Гансом Кельзеном):

- необмеженість дії МП в часі, у просторі і по предмету;
- безумовний примат МП над національним;
- заперечення суверенітету держави;
- визнання основними суб'єктами МП в першу чергу індивідів і лише потім держав у якості посередників між міжнародним правопорядком і індивідами.

Дана теорія припускає існування внутрішніх і зовнішніх взаємин між двома системами права, але тільки як неподільного явища - єдиної нормативної системи МП.

Основою всієї системи є одна фундаментальна, загальна міжнародно-правова норма, "Gründnorm", відповідно до вимог якої будуються всі інші правовідносини. Такою нормою є "pacta sunt servanda". Ця теорія категорично заперечує державний суверенітет і визнає існування єдиної системи МП і підпорядкованого їй національного правопорядку.

Однак, багато вчених не поділяють ні дуалістичних, ні моністичних теорій.

Я.Броунлі відхиляє моністичні теорії примату МП. Він зазначає, що ці теорії несумісні з наявністю суверенних держав. За його думкою найбільш прийнятною є **теорія координації**, відповідно до якої, дві системи не стикаються у протиборстві, адже вони діють у різних сферах - кожна з них є вищою у своїй власній сфері. У разі нездатності держави на внутрішньодержавному рівні діяти так, як цього потребує МП, ВП не може розглядатися як недійсне, це зумовлює лише міжнародно-правову відповідальність держави. Кожній із двох систем - ВП і МП - належить верховенство в її власній області, і жодна з них не має гегемонії над іншою.

Ця теорія близька до дуалістичної теорії та може вважатись її сучасним варіантом з урахуванням складних взаємовідносин між двома системами.

6.3. Доктрина МП про здійснення його норм у внутрішньодержавній сфері

Одним із важливих практичних аспектів теорії співвідношення міжнародного і національного права є питання про порядок виконання державою міжнародних договірних і звичаєвих зобов'язань на її території. Моністичні концепції співвідношення двох правопорядків припускають пряму дію норм МП в національній правовій системі. В інших концептуальних напрямках по-різному пояснюється суть процесу виконання міжнародно-правових норм у внутрішньодержавній сфері.

Серед багатьох підходів до цього питання можна виділити наступні:

1. Механізм дії національного права непридатний для регулювання міжнародних відносин, МП не здатне регулювати внутрішньодержавні взаємини. Щоб бути спроможними регулювати взаємини за участю фізичних і юридичних осіб, правила, які містяться в міжнародному праві, необхідно включити до правової системи країни у встановленому нею порядку. Норми МП інкорпуються в національне право. Процес входу норм МП в правову систему - "імплементация", "трансформація" – це засіб імплементации (*Лукашук І.І.*).

2. МП і ВП будь-якої держави - це дві різні системи права. Формами реалізації норм МП є:

- відсилання - включення до національного права норми, що відсилає до МП і санкціонує застосування правил міжнародного договору або звичаю;
- рецепцію - прийняття державою норм внутрішнього права, які закріплюють норми МП. Ці норми можуть повторювати текстуально, конкретизувати й адаптувати правила МП до особливостей правової системи держави (*Мюллерсон Р.А.*).

Процес реалізації державою міжнародного-правового зобов'язання й узгодження МП і ВП поділяється на:

- трансформацію,
- інкорпорацію,
- рецепцію,
- відсилання.

Термін «трансформація» має умовний характер, адже по суті норми МП не втрачають притаманної їм правової природи. Трансформація полягає в забезпеченні державою виконання її міжнародних зобов'язань за допомогою владних повноважень. Якщо формулювання закону текстуально співпадає з положеннями міжнародної угоди - це інкорпорація. Якщо в національному законі в індивідуальній або загальній формі зафіксовано, що у разі розбіжностей між нормами ВП і нормами міжнародного договору застосовуються норми МП – це відсилання. (*Л.П.Ануфрієва*)

Практика Великої Британії щодо застосування норм звичаєвого МП у внутрішньодержавній сфері базується на двох доктринах: «доктрині трансформації» і «доктрині

інкорпорації» (Я.Броунлі). Доктрина трансформації виходить з існування двох різних систем, які діють самостійно. Для того щоб норма або принцип МП застосовувались у ВП, вони мають бути явно і точно «трансформовані» у внутрішньодержавний закон за допомогою відповідного конституційного механізму, такого як Акт Парламенту.

Доктрина інкорпорації, полягає в тому, що норми звичаєвого МП є частиною внутрішнього права і застосовуються із застереженням, що вони не є несумісними з актами парламенту. Міжнародні договори визнаються частиною англійського права, якщо прийнято відповідний парламентський акт. Ця позиція підтверджується численними судовими прецедентами.

Отже основними концепціями в цій галузі є концепції “імплементациї”, “трансформації” і “узгодження”, які відображають форму і методи закріплення у ВП положень міжнародних угод.

Концепція імплементациї. Імплементация норм МП - є цілеспрямованою організаційно-правовою діяльністю держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації ухвалених ними відповідно до МП зобов'язань. У випадку реалізації міжнародно-правових норм на національному рівні, необхідні додаткові внутрішньодержавні заходи для перетворення цілей, закладених у нормах МП, у реальні дії юридичних осіб і громадян, які знаходяться під державною юрисдикцією.

Національне право виступає основним інструментом імплементациї норм МП. Перша правова стадія процесу імплементациї норм МП – це рецепція національним правом правил міжнародних договорів. Два основних види рецепції:

- загальна рецепція;
- часткова рецепція.

Загальною рецепцією є закріплення в конституціях держав положення, що міжнародні договори є частиною національного права. Часткова (індивідуальна) рецепція може відбуватися у формі:

- інкорпорації,
- трансформації
- конкретного відсилання.

Інкорпорація - це включення до національних систем права норм, які зовнішньо цілком ідентичні з нормами акту МП. У більшості випадків зазначений міжнародний-правовий акт зберігає форму, найменування, хоча і виступає в якості закону.

Трансформація - не лише відтворення, але і переробка норм міжнародного договору відповідно до загальних принципів національного права. Правовим результатом трансформації,

на відмінність від інкорпорації, є не тільки доповнення чинного внутрішнього права, але і зміна норм у зв'язку з вимогами міжнародної угоди.

Під терміном відсилання розуміється вказівка у національному законодавстві на те, що певна поведінка державних органів, посадових осіб, громадян регулюється загальними положеннями або конкретними нормами договорів МП.

Концепція трансформації. Під трансформацією розуміється процес приведення державою ВП у відповідність до МП з метою забезпечення виконання розпоряджень, дозволів і заборон, встановлених МП. Трансформація не передбачає зміни міжнародних норм. Міжнародні норми з моменту їх прийняття діють лише в сфері міждержавних відношень, свою природу не змінюють і змінити не можуть. Для забезпечення здійснення таких норм держави, у разі потреби, приймають необхідні внутрішньодержавні правові норми.

Інкорпорація є формальним «включенням» норм міжнародного договору до внутрішнього права держави. По суті приймається новий закон або підзаконний акт, зовнішньо цілком ідентичний міжнародному договору - назва, структура, формулювання тощо.

Легітимація - прийняття особливого національного акту з метою забезпечення виконання державою норм МП. Такий національний акт не наслідуює всі зовнішні ознаки відповідного міжнародного правового акту.

Відсилання, як самостійний різновид трансформації означає, використання відповідно до розпорядження ВП правил, встановлених міжнародними договорами або звичаями. Проте, внутрішньодержавні стосунки регулює не норма МП, а відсильна норма внутрішньодержавного правового акту.

Важливим є виділення «трансформаційної норми» - правила, відповідно до якого відбувається узгодження ВП з МП з метою реалізації останнього. До таких норм входять норми національного права, які фіксують пріоритет правил міжнародного договору над національними законодавчими актами, та такі, що встановлюють обов'язок держави розглядати міжнародні договори як частину внутрішнього права.

Концепція «узгодження». «Узгодження» є організаційно-правовою політичною діяльністю держав, інших суб'єктів права з метою створення загальних форм нормативних приписів і їх реалізації відповідно до норм обох правових систем. Узгодження є двостороннім процесом приведення норм ВП у відповідність до норм МП. Суть процесу полягає не лише у співставленні, але і в послідовному узгодженні МП і ВП.

В МП відсутня універсальна норма, яка зобов'язує погоджувати норми ВП з міжнародним, проте, склалася звичаєва норма, яка потребує такого узгодження. Це положення ґрунтується на прикладах договірної практики зі спеціальних питань, міжнародної і внутрішньодержавної судової практики.

В узгодженні двох систем права головним завданням є приведення у відповідність вже створених норм. До методів узгодження внутрішньодержавних правових актів із міжнародними-правовими відносять:

- відсилання,
- рецепцію,
- паралельну правотворчість,
- уніфікацію,
- перетворення.

Відсилання – це формулювання моделі поведінки в одній системі права, в іншій системі лише вказується джерело, де з моделлю можна ознайомитись. В результаті – модель поведінки одна, а конкретні взаємини та суб'єкти – різні, що зумовлює різні норми та результати правового регулювання.

Рецепція - запозичення в міжнародному праві моделі поведінки і надання їй юридичного обов'язку для суб'єктів ВП у внутрішньодержавних стосунках. Тобто норми МП відтворюються без будь-яких змін у національному законодавстві. Рецепція може існувати лише в «спеціальній формі» в конкретному випадку.

Суть паралельної правотворчості полягає в тому, що єдина модель поведінки запроваджується в обох правових системах паралельно, юридично незалежно.

Уніфікація, як метод узгодження, - процес скерованих дій з узгодження єдиних положень в МП і ВП.

Перетворення, як метод узгодження, - внесення змін, доповнень, уточнень в національне законодавство.

6.4. Національне законодавство і міжнародна судова практика

При розгляді проблеми впливу ВП на МП виникає багато складних, спеціальних питань, таких як: аналіз норм ВП з погляду їх відповідності МП, можливість дослідження національного права як основного, попереднього або допоміжного питання для міжнародного судового рішення, юридичне значення національного права в міжнародному судовому процесі і принципове питання щодо компетенції міжнародних судових установ вирішувати справи із застосуванням норм ВП.

У науці МП з цього приводу існують дві протилежні точки зору. Прихильники дуалістичної теорії співвідношення ВП і МП вважають, що міжнародні судові інституції не мають права застосовувати ВП у своїх рішеннях, тому що національні правові акти з погляду МП є простими фактами, які не мають ніякого юридичного значення в міжнародному юридичному процесі. Представники моністичної теорії, виходячи із системної єдності, дійшли висновку, що

міжнародні суди не тільки мають право, але у певних випадках зобов'язані вирішувати питання як міжнародного, так і внутрішньодержавного характеру із застосуванням ВП.

Аналіз теорії і практики універсальних судових установ з цього питання, дає підставу зробити висновок, що такі міжнародні судові органи некомпетентні застосовувати національні правові норми у міжнародному юридичному процесі. Внутрішньодержавне законодавство не може бути джерелом міжнародно-правових норм, тому що в сфері дії МП не має суб'єкта права, на який могло би бути спрямовано дію ВП. В міжнародних відносинах відсутня також предметна сфера дії для національного права. Норми МП можуть лише відсилати до елементів національного законодавства.

З іншої боку міжнародні судові установи компетентні використовувати у своїх рішеннях положення актів ВП як допоміжного засобу, застосовуваного в якості юридичних фактів.

Аналіз практики таких міжнародних судів свідчить також про те, що міжнародним судам часто доводиться вивчати національно-правові акти з метою визначення ширих намірів сторін або з метою дослідження ВП для визначення його відповідності МП. Держава не може ухилитися від виконання добровільно узятих на себе міжнародних зобов'язань, посилаючись на положення національного права. Обов'язок держав погоджувати своє національне законодавство з МП впливає з основних принципів і норм сучасного МП.

Міжнародні суди можуть розглядати питання щодо відповідності національних законів міжнародному праву і зобов'язанням, які випливають з чинних міжнародних договорів. Проте таке дослідження можливе лише в тому випадку, коли сторони звертаються з безпосереднім запитом про таке дослідження, або коли міжнародний суд дійшов висновку, що причина порушення МП полягає в реалізації державою певних національних правових актів. Єдиним правомірним результатом заяви про невідповідність положень актів ВП міжнародному праву є міжнародно-правова відповідальність держави за невиконання нею добровільно узятих на себе міжнародних зобов'язань, причиною чого було внутрішньодержавне законодавство.

6.5. Конституційне право і судова практика окремих держав щодо співвідношення міжнародного і національного права

В країнах «загального права» національні суди ще в XVIII - XIX століттях виносили рішення щодо питання взаємодії ВП і МП. У державах романо-германської правової системи ця проблема згадується в національному законодавстві, і в першу чергу конституційному праві, з другої половини XX ст. В умовах зростаючої міжнародної взаємозалежності держави об'єктивно зіткнулися з необхідністю забезпечення дотримання норм МП у внутрішньодержавній сфері за допомогою національних правових систем, що відобразилось у більшості конституцій зазначених держав.

Загальновизнаним є принцип, що встановлення порядку взаємодії МП і ВП в державі є винятковою внутрішньою компетенцією національного, насамперед конституційного, законодавства або судової практики держави. В Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. закріплено принцип, згідно з яким учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору. Конституційна практика держав у визначенні питань взаємодії та співвідношення норм ВП і МП не одноманітна.

Конституція Голландії 1983 р. закріплює безумовний примат МП над ВП. Конституція передбачає, що міжнародні угоди мають верховенство над національними законами і що будь-яке національне законодавство, прийняте до або після міжнародної угоди, є недійсним якщо його положення несумісні з положеннями угоди.

Примат МП над ВП закріплює і ст.28 Конституції Греції 1975 р.

Конституція Німеччини 1949 р. встановлює, що загальні норми МП є складовою частиною ВП, вони мають перевагу над законами і безпосередньо породжують права й обов'язки для мешканців федеральної території. Норми ВП і МП зводяться до одного, національного правопорядку, з перевагою норм МП. Конституція також зазначає, що договори, які регулюють політичні відносини країни або стосуються предметів федерального законодавства, потребують схвалення або сприяння компетентних на цей час законодавчих органів у формі федерального закону.

Пріоритет загальновизнаних норм МП і водночас верховенство конституційних норм над договірними визнає Республіка Беларусь у Конституції 1994 р.

Конституція Російської Федерації 1993 р. наголошує, що її норми мають вищу юридичну силу, пряму дію і застосовуються на всій території Російської Федерації. Загальновизнанні принципи і норми МП та міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж це передбачено законом, застосовуються правила міжнародного договору. Норми МП займають особливе місце в законодавстві Росії, вони можуть бути позначені терміном «інкорпоровані норми».

Деякі держави використовують механізм імплементації у формі конкретного відсилання. Конституція Словацької Республіки 1992 р. містить відсилання не до всього МП, а до одного з основних його інститутів - основним правам і свободам людини.

Конституції Чеської Республіки 1992 р. відсилає до договорів в галузі основних прав і свобод людини, до яких приєдналася Чеська Республіка.

В Конституції Французької Республіки 1958 р за основу прийнята теорія трансформації. Конституція не включає міжнародні договори до національного законодавства та передбачає, що міжнародні договори набирають законної сили лише після належної ратифікації або схвалення.

Питання щодо співвідношення МП та ВП вирішується шляхом визнання обумовленого пріоритету належним чином затверджених міжнародних договорів над внутрішніми законами.

Конституції багатьох держав обмежуються засвідченням поваги до МП, не вирішуючи по суті питання верховенства або приєднання до національного права (*Конституція Італії 1947 р., Конституція Японії 1947 р.*).

Великобританія, як країна, яка не має письмової конституції в різні часи використовувала у своїй судовій прецедентній практиці різні теорії співвідношення ВП і МП. Перші судові рішення з цього питання приймалися відповідно до доктрини інкорпорації. Звичаєве МП у повній мірі визнавалось частиною ВП Англії. (Справа «Бувот проти Барбуїт» 1737р.)

У ХІХ ст. в судовій практиці Англії частіше застосовується теорія трансформації, відповідно до якої правила звичаєвого МП складають частину ВП, лише у разі, якщо вони були належним чином закріплені в законодавстві або в прецедентному праві. (Справа “Чунг Чи Ченг проти Р”).

В практиці *США* з цього приводу також не має єдності. В Конституції закріплено, що самовиконувані міжнародні договори, так само як Конституція і конституційні закони, є вищими законами країни і мають пряму дію. Договори, які не мають прямої дії, повинні бути закріплені в законодавчому порядку у ВП. Вид договору визначає суд.

В *Україні* питання співвідношення ВП і МП, зокрема, регулюються такими законодавчими актами:

- 1) Конституцією України від 28 червня 1996 р.,
- 2) Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 р.,
- 3) Законом «Про правонаступництво України» від 10 липня 1991 р.,
- 4) Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р.,
- 5) Законом України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. та інші.

В ст.9 Конституції проголошено: “Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України”.

Конституційне законодавство України використовує імплементацію у формі інкорпорації. Питання співвідношення ВП і МП віднесено до національно-правової сфери. Субординація норм у ВП регулюється статтею 8: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй».

Конституційні положення статей 9 та 18 гарантують виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань і поваги до загально визнаних принципів і норм МП як на

міжнародному, так і національному рівнях, що цілком відповідає принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, закріпленому в Статуті ООН, Віденських конвенціях про право міжнародних договорів 1969 і 1986 років, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. тощо.

Таким чином при вирішенні питання співвідношення ВП і МП Україна дотримується положень моністичної теорії.

7. СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

7.1. Поняття суб'єкту міжнародного права

Суб'єкти міжнародного права - це учасники міжнародних відносин, які володіють міжнародними правами і обов'язками, здійснюють їх на основі міжнародного права і несуть в необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність. (Тункін Г.І.)

Суб'єкти займають центральне становище в міжнародному праві. Його сутність, природа є похідною від природи і сутності суб'єктів міжнародного права. Міжнародне право служить інтересам своїх суб'єктів, регулює відносини між ними, визначає їх статус і, зокрема, права і обов'язки.

Основні риси і особливості міжнародної правосуб'єктності

Міжнародна правосуб'єктність є властивістю суб'єктів міжнародних відносин, яка визнана і визначена нормами міжнародного права.

Джерелом міжнародної правосуб'єктності є міжнародні договори і звичаї, які регулюють міжнародне співробітництво учасників міжнародних відносин. У визнанні міжнародно-правової суб'єктності учасника міжнародних відносин посилаються на звичай.

Юридична природа суб'єктів міжнародного права будується на комплексі загальних і специфічних ознак **Загальні ознаки** суб'єктів міжнародного права:

- а) здатність реалізовувати права і обов'язки на основі норм міжнародного права;
- б) здатність бути стороною у відносинах, врегульованих нормами міжнародного права, які створені головним чином завдяки міжнародним угодам;
- в) здатність створювати норми міжнародного права.

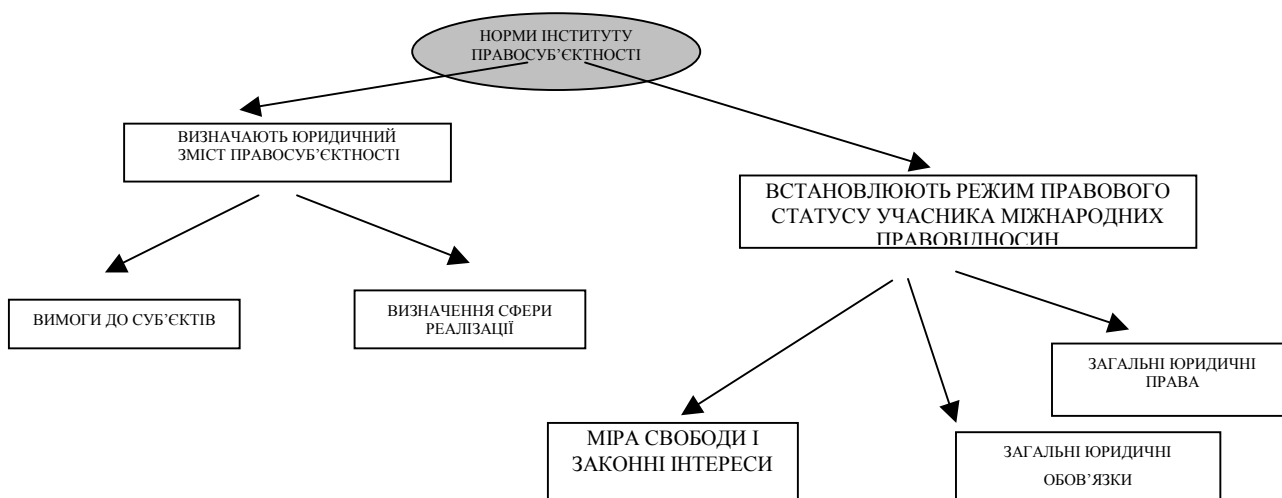
Здатність мати самостійний міжнародно-правовий статус також може розглядатись як загальна ознака міжнародної правосуб'єктності, але з певними виключеннями.

Не всі суб'єкти міжнародного права реалізують міжнародну правосуб'єктність в однаковому обсязі, але обсяг реалізації не є критерієм для визнання правосуб'єктності. Для суб'єкта міжнародного права важлива здатність реалізовувати свій міжнародно-правовий статус, який, крім прав і обов'язків включає свободи суб'єкта, його законні інтереси тощо. Саме в правовому статусі суб'єкта міжнародного права виражений характер і обсяг міжнародної правосуб'єктності. За своїми свободами чи законними інтересами суб'єкти міжнародного права є рівними, а коло суб'єктивних прав і юридичних обов'язків розрізняється. Навіть в рівних між собою суб'єктів міжнародного права може бути різний правовий статус.

7.2. Інститут міжнародної правосуб'єктності

Інститут міжнародної правосуб'єктності є центральним в системі сучасного міжнародного права. Він об'єднує групу правових норм, в яких визначається юридичний зміст суб'єкта міжнародного права, режим правового статусу учасника міжнародних правовідносин, загальні юридичні права і загальні юридичні обов'язки суб'єкта міжнародного права, умови, вимоги до суб'єктів міжнародного права, функції, структура, види правосуб'єктності і види суб'єктів права тощо.

Види норм міжнародної правосуб'єктності за своїм призначенням мають складну структуру.

Норми, які визначають загальні юридичні права суб'єкта поділяються на такі, що формулюють:

1. Право визначати міру дозволеної поведінки:

- а) не здійснення дозволені дії;
- б) здійснення дозволені дії:
 - *в повному обсязі;*
 - *частково.*

2. Право вимагати:

- а) потенційно визначене;
- б) потенційно не визначене.

3. Право на позитивні дії:

- а) фактичне володіння певними благами і їх використання;
- б) правотворчу правосильність:
 - *право владного характеру;*
 - *договірна ініціатива;*

в) секундарну (додаткову) правосильність:

- *врахування зустрічних вимог;*
- *денонсація обов'язків;*
- *правонаступництво і т.д.*

4. Право на домагання.

Особливості норм, що формулюють право на домагання:

- а) завжди мають безпосереднього адресата;
- б) зобов'язання по ним виконуються засобами примусу;
- в) підключаються за наявності додаткових юридичних фактів щодо реалізації суб'єктивного права;
- г) приводять в дію апарат примусу - нову стадію реалізації суб'єктивного права.

Норми, які встановлюють загальні юридичні обов'язки суб'єкта поділяються на такі, що формулюють:

1. Обов'язок активної поведінки;
2. Обов'язок пасивної поведінки;
3. Обов'язок терпіти заходи впливу:
 - а) міжнародна-правова відповідальність:
 - *негативна чи абсолютна;*
 - *матеріальна чи нематеріальна;*
 - *політична чи моральна;*
 - б) превентивні примусові заходи і механізм їх застосування;
 - в) міжнародно-правові санкції і їх застосування.

Функції норм інституту міжнародної правосуб'єктності:

1. Фіксація кола суб'єктів.
2. Конкретизація кола реальних суб'єктів міжнародного права.
3. Визначення методу правового регулювання.
4. Наділення правосуб'єктністю.
5. Визначення загального юридичного становища суб'єктів міжнародного права.
6. Втілення юридичних норм.
7. Наділяють суб'єктів міжнародного права загальною, галузевою і спеціальною міжнародною правосуб'єктністю.

Норми інституту міжнародної правосуб'єктності функціонують за наявності двох передумов:

- соціальної: свободи волі суб'єкта міжнародних відносин і

- юридичної: здатності суб'єкта міжнародних відносин бути носієм прав, виконувати обов'язки і нести відповідальність за міжнародні правопорушення. Якщо суб'єкт не відповідає вказаним вимогам, то він залишається суб'єктом міжнародних відносин і не може стати учасником міжнародних правовідносин.

7.3. Держава - основний суб'єкт міжнародного права

Міжнародна правосуб'єктність держави є фактичною в силу дії норми: виникнення держави - юридичний факт, який започатковує її правосуб'єктність. Держави створюють інших суб'єктів міжнародного права шляхом укладення міжнародних договорів. В силу вказаних властивостей міжнародна правосуб'єктність держав є первинною.

Держави головні суб'єкти міжнародного права. Вони безпосередньо контролюють діяльність інших суб'єктів міжнародного права. Їх же діяльність контролюється опосередковано, через міжнародний інституційний механізм.

Не може бути таких міжнародно-правових відносин, суб'єктом яких не могла б бути держава, тому вона є універсальним суб'єктом міжнародного права

Державам як суб'єктам міжнародного права властиво (*договір Монтевідео 1933 р.*):

- населення,
- територія,
- уряд,
- можливість вступати у відносини з іншими державами.

Держави рівні за юридичною самостійністю і незалежністю, але за обсягом суб'єктивних прав і обов'язків, за юридичним наповненням свого правового статусу держави не є рівними. Юридична **рівність** держав проявляється в тому, що жодна держава не може нав'язати іншій свою волю, обов'язки без її згоди - кожна держава сама вирішує в які правовідносини вступати.

Коли держави відмовляються від певних союзів, не бажають вступати в окремі правовідносини, вони самостійно **зменшують** обсяг своїх суб'єктивних прав і обов'язків за міжнародним правом. В галузі забезпечення міжнародного миру і безпеки правовий статус держав постійних членів Ради Безпеки суттєво відрізняється від статусу інших держав.

Різниця в правовому статусі держав склалася історично. В різні часи міжнародне право ділило держав на:

- "цивілізовані" і "нецивілізовані",
- "християнські", "мусульманські" та ін.,
- залежні і незалежні,
- європейські, третього світу та ін.

На сьогодні також існують різні класифікації держав:

- високорозвинуті держави і країни, що розвиваються;
- ядерні і без'ядерні держави;
- нейтральні і держави, що не приєдналися до блоків і т.п.

Різна за обсягом міжнародна правосуб'єктність у простих (унітарних) і складних держав (федерації, конфедерації, унії).

Федерація – це форма державного устрою, яка складається з державних утворень, яким притаманна юридично визначена політична самостійність. В федерації постійно діють загальносоюзні органи влади та управління, вона виступає у якості єдиного суб'єкта міжнародного права. Державні утворення, які входять до складу федерації, юридично позбавлені права самостійної участі у міжнародних відносинах, але з цього правила бувають виключення (*Російська Федерація*).

Конфедерація – союз держав, які утворюють певні спільні органи з метою досягнення загальних цілей. Держави, які входять в склад конфедерації повністю зберігають свій державний суверенітет та є самостійними учасниками міжнародних відносин.

Унія – розрізняють особисті і реальні. Особиста унія – об'єднання двох або більше держав під владою єдиного глави держави. Суб'єктом міжнародного права виступає не унія, а кожна держава, яка входить в її склад. Реальна унія – об'єднання держав під владою єдиного голови з утворенням спільних органів влади та управління. Суб'єктом міжнародного права виступає не унія в цілому, а окремі державні утворення, які входять в її склад.

Для держави як суб'єкта міжнародного права характерно наскільки вона забезпечена основними правами і здатна нести кореспондуючі їм обов'язки. Основні права називають невід'ємними правами держави як суб'єкта міжнародного права. До основних прав держав входять:

1. Здійснення юрисдикції на своїй території і над всіма особами і речами, які знаходяться в її межах, з дотриманням визнаних міжнародним правом імунітетом.
2. Незалежне і вільне здійснення всіх своїх законних прав.
3. Індивідуальну і колективну самооборону проти збройного нападу.
4. Право на рівні з іншими державами права.
5. Участь у вирішенні спільних проблем.
6. Участь в міжнародних договорах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами та ін.

Основними обов'язками держав є:

1. Мирне вирішення міжнародних спорів.
2. Утримання від втручання у внутрішні і зовнішні справи інших держав.

3. Утримання від надання допомоги іншій державі, яка вчинила дії, несумісні з міжнародним правом чи проти якої ООН застосовує заходи попередження чи примусу.
4. Повага прав людини.
5. Утримання від визнання територіальних захватів іншої держави.
6. Добросовісне виконання міжнародних зобов'язань та ін.

7.4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій

Вперше питання визнання міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій виникло в зв'язку з діяльністю Ліги Націй. При укладення угоди між Лігою Націй і Швейцарією (1926 р.), Ліга виступила як рівноправний суб'єкт договору, що підтвердило правоздатність і дієздатність міжнародної організації. Але в науці міжнародного права довгий час не було однастайності щодо правосуб'єктності міжнародних організацій. Зі створенням ООН організації було наділено чіткими правами і обов'язками суб'єкта міжнародного права.

Правосуб'єктність міжнародних організацій є вторинною, похідною від правосуб'єктності держав. Міжнародні організації беруть участь в міжнародних правовідносинах в межах, встановлених установчими актами цих організацій.

Правосуб'єктність міжнародних організацій є спеціальною, такою, що визначається їх функціями. Але міжнародним організаціям також притаманні загальні права і обов'язки. До **загальних** прав відносяться:

- 1) право укладати договори з державами і міжнародними організаціями;
- 2) право визнання держав і урядів (*шляхом прийому в організацію*);
- 3) право на співробітництво з суб'єктами міжнародного права та ін.

Крім того міжнародні організації мають права і обов'язки **юридичної особи**:

- 4) право укладати контракти, договори найму;
- 5) право набувати рухоме і нерухоме майно і розпоряджатись ним;
- 6) право укладати договори про аренду;
- 7) право бути стороною в судовому розслідуванні та ін.

Формально маючи право укладати міжнародні договори, фактично міжнародні організації обмежені щодо сфери реалізації цього права. В основному, установчі акти міжнародних організацій передбачають їх право укладати договори:

- про співробітництво з іншими міжнародними організаціями,
- про штаб-квартиру організації,
- з фінансових і адміністративних питань,
- про надання технічної допомоги,
- з питань правонаступництва та інш.

7.5. Міжнародна правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави

В сучасному міжнародному праві правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави, є загально визнаною. Правовою основою міжнародної правосуб'єктності народу, нації, які борються за створення незалежної держави є, перш за все, принцип самовизначення народів і націй.

Основними рисами цього суб'єкту міжнародного права є:

1. По суті визнається міжнародна правосуб'єктність учасників національно-визвольного руху. (*Саме таке поняття вживається в рамках ООН*).

2. Їх правосуб'єктність до державної (*кінцева мета національно-визвольного руху - створення незалежної держави*). Тому її називають правосуб'єктністю держави, яка знаходиться в процесі становлення. Це покладає відповідальність на державу (після її формування) дотримуватись зобов'язань, які вона обрала на себе в правових актах, прийнятих до незалежності.

3. Під час ведення боротьби на націю, народ, які її ведуть розповсюджуються всі права і обов'язки учасника міжнародного конфлікту, тобто, принципи і норми міжнародного гуманітарного права, права збройних конфліктів і т.п.

4. За такими суб'єктами визнається право вступати у правові відносини і, зокрема, укладати міжнародні угоди з іншими сторонами, які воюють, які повстали. Такі угоди є дійсними в міжнародно-правовому плані.

5. Нації, народи, які борються за створення незалежної держави можуть бути учасниками лише тих правовідносин, які виникають на основі принципу самовизначення. Самовизначення охоплює як політичний статус, так і економічний, соціальний і культурний розвиток.

7.6. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави)

До такого виду суб'єктів міжнародного права найчастіше відносять: вільні міста, Ватикан, Мальтійський лицарський орден. В свій час в науці міжнародного права до суб'єктів міжнародного права також відносили католицьку церкву, Червоний Хрест та ін.

Вільні міста. Цей термін є узагальненим поняттям, адже застосовується не тільки щодо міст, а й до певних територій (*Вільна територія Трієст*). Основною метою створення таких суб'єктів було вирішення територіальних зазіхань. Вільні міста найчастіше утворювались на основі міжнародного договору або рішення міжнародної організації (*Новгород, Амстердам, Кенігсберг, Рига, Франкфурт на Майні, Краків та ін.*), але були й такі, чий міжнародно-правовий статус визнавався як визначений історично (*Бремен, Данциг, Любек*).

Ватикан (Святий престол) є адміністративним центром римської католицької церкви і резиденцією папи. Має майже всі атрибути держави – територію, органи влади та управління. Вся повнота законодавчої, виконавчої і судової влади, представництво Ватикану в зовнішніх зносинах належить папі. Зовнішньою політикою керує державний секретар.

Дипломатичні представники Ватикану поділяються на нунціїв, інтернунціїв, надзвичайних посланників і повірених у справах. Вони виконують дві функції:

- дипломатичну (*підтримання стосунків з урядом країни перебування*),
релігійну (*спостереження за діяльністю католицької церкви в країні перебування*).

На сьогодні Ватикан підтримує дипломатичні стосунки майже з 100 країнами світу, має своє представництво в міжнародних організаціях, що свідчить про визнання його особливої політичної ролі.

Мальтійський лицарський орден у 1889 р. був признаний суверенним утворенням. Його місцезнаходження – Рим, офіційна мета – благодійність, але ні території ні населення Мальтійський орден не має. Він не здійснює функції влади, але володіє активним і пасивним правом посольства. Посли Мальтійського ордену акредитовані в декількох країнах та належать до дипломатичного корпусу цих країн. В свою чергу послы вказаних країн були акредитовані при Мальтійському ордені. Орден має своїх представників в *Червоному Хресті, Міжнародній організації в справах біженців*.

7.7. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи

Щодо міжнародної правосуб'єктності фізичної особи досі не існує єдиної точки зору. Це питання ускладнюється й тим, що має не лише правову, а й політичну окрасу. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи розглядається від її повного невизнання, до появи шкіл, напрямів, які безумовно визнають таку правосуб'єктність.

На користь визнання фізичної особи суб'єктом міжнародного права свідчать такі факти:

1. Фізичні особи можуть виступати стороною в суді проти держав. (*Вищий реституційний суд по врегулюванню питань, які виникли в результаті другої світової війни, Міжнародний Центр по врегулюванню інвестиційних спорів в рамках Світового банку, Європейський суд з прав людини*). В рішеннях Європейського суду з прав людини зазначається: "Співтовариство закріплює новий правовий порядок в міжнародному праві, за яким переваги держав в частині їх суверенних права обмежуються і суб'єктами визнаються не лише держави, а й громадяни".

2. Міжнародні права і обов'язки фізичної особи безпосередньо формулюються в ряді міжнародно-правових документів (*Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього, Міжнародна конвенція*

про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього тощо).

Противники визнання фізичної особи суб'єктом міжнародного права видвигают такі аргументи:

1. Індивіди знаходяться під юрисдикцією відповідної держави і виступають суб'єктами внутрішньодержавних правових відносин. Вони не мають самостійного міжнародного статусу, не володіють юридичною здатністю до незалежного здійснення міжнародних прав і обов'язків.

2. Суб'єкти міжнародного права виступають його творцем, чиею волею створюються норми. Фізичні особи не можуть виступати творцем міжнародного права.

3. Права і свободи фізичних осіб, визначені в міжнародно-правових документах є в першу чергу проявом суверенної волі держав. А більшість міжнародних норм в галузі прав людини дійсно надто абстрактні і вимагають для своєї реалізації прийняття конкретних внутрішньодержавних актів.

Аналіз документів міжнародного права дозволяє стверджувати, що фізична особі не є суб'єктом міжнародного права в цілому, а виступає суб'єктом лише окремої його галузі – *міжнародного гуманітарного права.*

7.8. Питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній

В сучасній науці міжнародного права переважно негативне ставлення до визнання ТНК суб'єктами міжнародного права. Одиниці прихильників такої правосуб'єктності висловлюють скоріше побажання, ніж наукові доведення.

ТНК дійсно не підпадають під контроль жодної правової системи. Для регулювання їх діяльності потрібно заключали договори між корпораціями і державами, але ці договори є виключно міжнародними приватно-правовими контрактами.

Отже висновок може бути лише один: транснаціональні компанії не є суб'єкти міжнародного права.

8. ВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

8.1. Поняття визнання

Інститут визнання – це сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з виходом на міжнародну арену нових суб'єктів міжнародного права.

В міжнародному праві постійно з'являються нові, припиняють або продовжують своє існування в зміненому вигляді вже існуючі суб'єкти міжнародного права, або з'являються утворення, які претендують на статус суб'єктів в майбутньому.

Міжнародне визнання має політичний і правовий характер. Політичний аспект визнання – це заява вищих органів держав про бажання встановити з державою, яка визнається, дипломатичних взаємин. Визнання, утримання або відмова у визнанні мають взаємні правові наслідки.

Універсального міжнародного документа, який би регулював процес визнання нових утворень не існує. Інститут визнання базується на звичаєвих нормах:

- 1) не може бути обов'язку визнання;
- 2) існує загальне право на визнання;
- 3) загальноновизнаним є право на вмотивовану відмову у визнанні.

За формою визнання може бути:

- 1) *de jure* - офіційне, остаточне і повне визнання. Випливає з певної заяви, яка формується в офіційних актах, або з факту, який наочно означає намір визнати (*встановлення офіційних міжнародних відносин*). Зумовлює стабілізацію політичних і економічних стосунків, обмін дипломатичними представництвами вищого класу, визнання компетенції адміністративної та судової влади визнаної держави, визнання її імунітету від юрисдикції держави, яка визнає).
- 2) *de facto* – визнання офіційне, але недостатнє, тимчасове й іноді зумовлене. Правові наслідки – не зобов'язує встановити дипломатичні стосунки, проте може спричинити встановлення консульських відносин.
- 3) *ad hoc*. - неофіційне одноразове визнання для здійснення конкретних дій: налагодження контактів між дипломатами чи політиками, проведення мирних переговорів, підготовки мирних угод.

За способом здійснення визнання:

- 1) *наочно засвідчене* – це офіційна заява або нота про визнання нового утворення *de jure*, або повідомлення про бажання налагодити дипломатичні стосунки з новою державою.;
- 2) *визнання що припускається* (мовчазне визнання) - формальне налагодження дипломатичних стосунків (*офіційні поздоровлення, декларація про нейтралітет при визнанні стану війни між державами; надання екзекватури консульському представникові тощо*).

Типи визнання:

- визнання у традиційному розумінні;
- попереднє визнання - здійснене до виконання визначених міжнародних-правових вимог;
- зумовлене визнання - надання визнання залежить від виконання певних умов;
- колективне визнання;
- невизнання.

Визнання здійснюється компетентним органом держави. Надане визнання вже не відкликається, а у випадку докорінної зміни обставин його вилучення є автоматичним.

Припускається заява, або інші дії існуючого суб'єкта міжнародного права, які констатують факт політичного та правового існування нового утворення:

- держави,
- уряду, що здобув владу неконституційним шляхом,
- національно-визвольного руху,
- міжнародної організації.

8.2. Визнання держав

Нові держави утворюються в наслідок:

- об'єднання однієї держави з іншою,
- відокремлення частини або частин держави, які утворюють нові держави,
- поділ держави на декілька самостійних держав з припиненням існування попередньої.

В міжнародному праві існують дві теорії визнання держав - **конститутивна** і **декларативна**.

Конститутивна теорія: *“політичний акт визнання є попередньою умовою існування юридичних прав нової держави”*. Саме акт визнання іншими державами створює нову державу, породжує і забезпечує її міжнародну правосуб'єктність. Визнання нової держави, яка додержує умов державності, має бути правовим обов'язком. Таке визнання може мати виключно правові наслідки.

Декларативна теорія: *“визнання є лише декларацією, що констатує існуючий факт виникнення нового суб'єкта міжнародного права. Держава здобуває міжнародну правосуб'єктність внаслідок юридичного факту утворення, незалежно від визнання.”*

Арбітражна комісія, створена Міжнародною Конференцією по Югославії в 1991 р., проголосила, що «існування або зникнення держави є питанням факту», «результати визнання іншими державами є суто декларативними».

Визнання нових держав пов'язують з наявністю певних елементів державності:

- населення,

- території,
- політичної організації влади.

Європейське Співтовариство ухвалило Декларацію «Керівні принципи визнання нових держав у Східній Європі і Радянському Союзі», в якій міститься перелік вимог до держав, які визнаються.

Визнання держав забезпечує стабільні політичні й економічні стосунки і ефективне здійснення прав, що впливають із прав і обов'язків міжнародної правосуб'єктності.

8.3. Визнання урядів

Значення і правові наслідки визнання нового уряду відрізняються від визнання нової держави. Визнання уряду надає йому можливість репрезентувати державу в міжнародних відносинах.

Питання визнання уряду виникає лише в тому випадку, коли уряд здобуває владу іншим, аніж визначено в національному законодавстві, шляхом. В міжнародному праві існують такі доктрини щодо визнання урядів:

1. *Доктрина законності*: уряд, який приходить до влади в країні, є законним не в зв'язку з керуванням у країні де-факто, а в зв'язку з тим, чи відповідає його з'ява встановленому в такій державі правопорядку та конституційним нормам.

2. *Доктрина Тобару*: невизнання урядів, які прийшли до влади шляхом державного перевороту, доки такий уряд не буде визнаний населенням своєї країни.

3. *Доктрина Естрада*: визнання нового уряду не потребує особливого акту з боку інших країн. Із виникненням нового уряду перед учасниками світового співтовариства повстає лише питання щодо вступу з таким урядом у дипломатичні зносини.

4. *Доктрина «ефективного контролю»*: ефективний контроль нового уряду над територією держави є основною вимогою у вирішенні проблеми його визнання.

В міжнародному праві також існує питання щодо визнання урядів у вигнанні. Таке визнання може бути лише в двох випадках:

1. Коли керівники уряду або кабінети в повному складі тимчасово покинули національну територію внаслідок кризи.

2. Коли одночасно з існуючим законним урядом держави формується новий уряд на тій же державній території або за кордоном. Означені новоутворення за певних обставин можуть бути визнані як уряди в майбутньому, але під час існування законного уряду, який здійснює ефективний контроль на всій території або більшій її частини, такі дії є втручанням у внутрішні справи держави.

8.4. Інші види визнання

До інших видів визнання належить:

- визнання органів національного опору;
- органів національно-визвольних рухів;
- «повсталі сторони» або «воюючі сторони».

Під час боротьби за державну незалежність або під час іноземної окупації нація створює органи національно-визвольного руху, які можуть бути визнаними іншими державами. Таке визнання забезпечує для них певні юридичні наслідки.

Цей вид визнання набув поширення в період ліквідації колоніальної системи у 60-70 роки ХХ сторіччя. Національно-визвольні рухи визнавались державами і міжурядовими організаціями (ООН, ОАЄ), які надавали їм статус спостерігачів.

Особливість полягає в тому, що по суті визнання надається організації, яка очолює НВР. Головний юридичний наслідок визнання - визнається статус законного представника такої організації з певним обсягом міжнародної правосуб'єктності:

- можливість вступати у взаємини з державами і міжнародними організаціями;
- укладати або приєднуватися до певних міжнародних угод;
- брати участь у роботі міжнародних організацій.

Визнання «воюючої сторони» можливе, якщо вона відповідає таким умовам:

- у межах території однієї держави починаються явні і чітко визначені військові сутички між її збройними силами й іншими збройними групами;
- воююча сторона контролює істотну частину території;
- воюючу сторону складають організовані групи, які здійснюють військові дії відповідно до норм міжнародного гуманітарного права;
- наявність об'єктивних обставин, які змушують державу, що визнає визначити своє ставлення до учасників конфлікту.

Якщо конфлікт не стосується інтересів третьої держави, то визнання такого утворення є втручанням у внутрішні справи держави.

9. ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ

9.1. Поняття правонаступництва

Пра правонаступництво держав означає перехід прав і обов'язків однієї держави до іншої внаслідок виникнення або припинення існування держави або її територіальних змін, а також зміну однієї держави іншою у несенні міжнародної відповідальності за міжнародні стосунки таких територій.

В правонаступництві беруть участь дві сторони:

- держава-попередниця, яку було змінено іншою державою у випадку правонаступництва держав;
- держава-наступниця, яка замінила іншу державу у випадку правонаступництва держав.

Пра правонаступництво держав не повинно порушувати права третіх країн, які мають з ними договірні стосунки.

Підставами правонаступництва держав є: об'єднання держав, поділ держави, відділення від держави частини території, передача частини території однієї держави іншій, деколонізація, соціальні революції.

Об'єктом дії норм правонаступництва можуть бути: державна територія, державна власність в країні і закордоном, міжнародні угоди, учасником яких був суб'єкт міжнародного права, який припинив існування або змінив статус, державні борги, державні архіви, державні кордони, членство держав у міжнародних організаціях, тощо

Питання про правонаступництво держави не виникає при зміні уряду, незалежно від того, відбулася ця зміна конституційним або неконституційним шляхом. В зазначених випадках держава продовжує бути пов'язаною своїми правами й обов'язками відповідно до міжнародного права. Така заміна не порушує безперервності існування держави, на чому базується принцип безперервності держави.

Тривалий час міжнародно-правові норми інституту правонаступництва склалися з норм звичаєвого права, що пояснювалося небажанням держав пов'язувати себе чіткими договірними нормами з питань правонаступництва. Більшість держав діє таким чином і зараз.

Основні питання правонаступництва держав урегульовані в двох універсальних міжнародних угодах під егідою ООН:

- Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.;
- Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. (*не вступила в дію*), її норми застосовуються як кодифіковані звичаєві норми.

9.2. правонаступництво держав щодо міжнародних договорів

Основні питання правонаступництва держав щодо договорів врегульовано у Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. Конвенцією передбачено, що її положення регулюють питання правонаступництва щодо угод між державами, але й між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Загальним принципом інституту правонаступництва держав є принцип непорушності кордонів. У ст.11 Віденська конвенція закріпила норму міжнародного звичаєвого права, відповідно до якої правонаступництво держав не стосується кордонів і договірних прав та зобов'язань стосовно їх режимів.

Одна або декілька держав- правонаступниць не мають права змінювати кордони, встановлені міжнародними договорами між державою або державами-попередницею та третіми країнами. Тобто, встановлені в договірному порядку державні кордони при правонаступництві держав можуть бути переглянуті лише за згодою зацікавлених сторін.

Правонаступництво держав не охоплює зобов'язань і прав щодо використання будь-якої території або обмежень щодо користування нею на користь будь-якої іноземної держави, груп держав або всіх держав, якщо така територія вважається невід'ємною частиною території держави-попередниці.

У даному випадку закріплено норму інституту міжнародних сервітутів у частині визначення права держави щодо частини іноземної території або визначені зобов'язання територіального суверенна перед іноземними державами щодо частини своєї території нерозривно пов'язані з цією територією і за зміни її належності автоматично переходять на нового територіального суверена. Прикладами таких територій можуть бути демілітаризовані і нейтралізовані зони, території, здані в оренду іноземній державі (міжнародна оренда), території, на яких здійснюється договірне право вільного транзиту. У відповідності зі ст. 12. п.3 положення цієї статті не застосовуються до договірних зобов'язань держави-попередника, що передбачають заснування іноземних військових баз на території, які є об'єктом правонаступництва держав.

Згідно з нормами міжнародного звичаєвого права правонаступництво держав не поширюється автоматично на договори, які мають переважно політичний характер і визначену політичну окрасу (*союзницькі договори, договори про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, договори про нейтралітет*).

При переході частини території від однієї держави до іншої, діє принцип рухомості договірних кордонів. Тобто, угоди держави-попередниці втрачають свою силу на переданій території і на ній починають діяти угоди держави, до якої ця територія перейшла. Винятком є випадки, в яких застосування даних угод щодо території, яка перейшла, несумісне з їх об'єктом і метою або докорінно змінило б умови його дії (*ст.15 Віденської конвенції 1978 р.*), наприклад, у

випадку цесії - передачі частини однієї держави другій на підставі міжнародного договору або в результаті обміну на договірних засадах частинами території.

При об'єднанні держав їх угоди зберігають чинність, але застосовуються лише відносно тієї частини території держави-наступниці, щодо якої вони мали чинність на момент правонаступництва. Дія багатосторонньої угоди може бути поширена на всю територію держави-наступниці, якщо вона зробить повідомлення про це і якщо для цього не потрібно буде згоди всіх його учасників. Цим положенням закріплено звичаєву норму.

При відділенні частини або частин території держави й утворенні одної або кількох держав, будь-який договір, що був чинним в момент правонаступництва держав стосовно всієї території держави-попередника, продовжує зберігати чинність відносно кожної держави-наступниці, яка утворилася в такий спосіб. Договір, який був чинним в момент правонаступництва держав відносно лише тієї частини території держави-попередника, що стала державою-наступницею, зберігає чинність лише стосовно держави-наступниці. Якщо після відділення частини її території держава-попередниця продовжує існування, будь-який договір, що у момент правонаступництва держав був чинним для держави-попередника, продовжує зберігати чинність стосовно її збереженої території. Тобто закріплюється принцип «*facta sunt servanda*», який припускає обов'язковість договорів держави-попередниці для новоутворених держав.

Правонаступництво нових незалежних держав. Після Другої світової війни принцип рівноправності і самовизначення народів, закріплений у Статуті ООН, став одним з основних принципів міжнародного права. Це активізувало в 1960 х -1970 х роках процес набуття колоніальними і залежними країнами незалежності.

Нова незалежна держава (Конвенція 1978 р.) - держава-наступниця, територія якої безпосередньо перед моментом правонаступництва держави була залежною територією, за міжнародні відношення якої була відповідальна держава-попередник. Загальне правило правонаступництва таких держав щодо договорів відповідно до якого нова незалежна держава не зобов'язана зберігати в чинності якийсь договір або ставати його учасником виключно тому, що в момент правонаступництва держави цей договір був чинним щодо території, яка є об'єктом правонаступництва держав. У цій нормі закріплено принцип звичаєвого міжнародного права “*tabula rasa*”, який означає, що нова незалежна держава не пов'язана договорами, укладеними колишніми держава.

Правонаступництво таких держав щодо багатосторонніх угод може здійснюватись шляхом повідомлення про статус цієї держави у якості учасника будь-якого багатостороннього договору, який у момент правонаступництва держав був чинним на території, яка є об'єктом

правонаступництва. Якщо в договорі існують умови про необхідність згоди всіх інших держав на приєднання нової держави, то така згода необхідна.

Правонаступництво щодо двосторонніх угод має погоджувальний характер, адже двосторонній договір вважається чинним між новою незалежною державою й іншою державою-учасницею у тому випадку, якщо вони чітко про це домовилися або висловили мовчазну згоду.

9.3. Правонаступництво держав щодо державної власності

Щодо правонаступництва державної власності, архівів і боргів застосовуються норми міжнародного звичаєвого права, основні з яких кодифіковані у Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р. (не набрала чинності).

Основним засобом регулювання проблем правонаступництва між сторонами за Конвенцією є угода між ними. І лише у випадку, коли така угода відсутня, застосовуються правила Конвенції.

Державна власність держави-попередника, за Конвенцією, є майно, права й інтереси, що на момент правонаступництва держав належали їй, відповідно до внутрішнього права держави-попередника. Міжнародне право не визначає обсяг такої власності, це внутрішня компетенція конкретної держави. Якщо сторони не домовилися про інше, перехід державної власності здійснюється без компенсації.

У разі об'єднання держав їх власність переходить до об'єднаної держави.

При передачі частини території держави його нерухома державна власність, що знаходиться на цій території, і рухома державна власність, пов'язана з його діяльністю на цій території, що є об'єктом правонаступництва держав, переходить до держави-наступниці.

У випадку відділення частини або частин території держави може поставати питання щодо справедливої компенсації між сторонами або це питання регулюється так само як у разі передачі території.

Визначення державної власності в кожній країні має свої особливості. Загальні визначення:

1. До нерухокої державної власності належать: державні будинки, спорудження, підприємства, банки, засоби зв'язку, комунальні підприємства. У деяких країнах також земля, її надра й інші природні ресурси.
2. До рухокої власності належать залізничний, водяний і повітряний транспорт, автомобілі й інші транспортні засоби, засоби виробництва, зброя, що знаходиться в державному керуванні.

При поділі держави й утворенні на її території двох або більше держав-наступниць нерухома і рухома державна власність держави-попередника переходить до держави-наступниці, на території якої вона знаходиться, а нерухома і рухома державна власність держави-попередника, що знаходиться за кордоном переходить до держав-наступниць у справедливих частках. Передбачається можливість справедливої компенсації.

9.4. правонаступництво держав щодо державних архівів

Віденська конвенція визначає, що державні архіви держави-попередника є сукупністю документів будь-якої давнини і різновиду, розроблених або придбаних державою-попередником протягом її діяльності, які на момент правонаступництва держав належали державі-попередниці відповідно до її внутрішнього права і зберігалися нею безпосередньо або під її контролем у якості архівів з будь-якою метою.

Основні правила правонаступництва державних архівів такі:

- перехід державних архівів відповідно до територіального принципу;
- перехід державних архівів відбувається без компенсації;
- правонаступництво держав не торкається архівів третіх держав, які знаходилися на території держави-попередниці і які належать їй відповідно до внутрішнього права;
- зберігання цілості й неушкодженості державних архівів попередником.

При поділі держави, відділенні або передачі частини території держави іншій державі, частина державних архівів держави-попередниці, необхідних для нормального керування цією територією, або яка стосується виключно або головним чином такої території, переходить до держави-наступниці. На прохання держави-наступниці і за рахунок останньої вона може одержати додаткові, пов'язані з інтересами переданої території державні архівні документи.

При об'єднанні держав архіви переходять до новоствореної держави-наступниці.

9.5. правонаступництво держав щодо державних боргів

Державний борг, за Конвенцією, означає будь-яке фінансове зобов'язання держави-попередника стосовно іншої держави, міжнародної організації або будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, яке виникло відповідно до міжнародного права.

Наслідками переходу державних боргів є:

- припиненні зобов'язань держави-попередниці;
- виникнення цих боргових зобов'язань у держави-наступниці.

Конвенція закріплює принцип відсутності наслідків правонаступництва держав для кредиторів. правонаступництво не торкається юридичної сили зобов'язань відповідно до

принципу *«pacta sunt servanda»* і переходять як до нових незалежних держав або до держав, які утворилися внаслідок територіальних змін.

При поділі держав, передачі частини території або відділенні частини території держави і утворенні нових держав, державний борг держави-попередниці переходить до держави-наступниці в справедливій частці з урахуванням, зокрема, майна, прав і інтересів, що переходять до держави-наступниці в зв'язку з означеним державним боргом.

При об'єднанні двох або більше держав, державний борг переходить до такої держави-наступниці.

Особливий режим мають **нові незалежні держави** - ніякий борг держави-попередника не переходить до нової держави. У разі укладання угоди між державою-кредитором і новою незалежною державою має бути враховувало зв'язок між державним боргом держави-попередниці, пов'язаним із його діяльністю на території, що є об'єктом правонаступництва держав, і майном, правами й інтересами, що переходять до нової незалежної держави. Така угода не повинна завдавати збитку принципу невід'ємного суверенітету кожного народу над його багатствами і природними ресурсами. Здійснення такої угоди не може підривати основи економічного добробуту нової незалежної держави.

9.6. Врегулювання проблем правонаступництва в зв'язку з припиненням існування СРСР. правонаступництво України

В основу правонаступництва нових держав, які утворилися в результаті розпаду СРСР, покладено принципи міжнародного права та положення Віденської Конвенції 1978 р. правонаступництво новоутворених держав відбувалося шляхом укладання угоди між ними. Безпосередньо процес правонаступництва врегульовано в:

1. Мінській угоді, підписаній Росією, Україною і Білорусією про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р., де проголошено те, що СРСР «як суб'єкт міжнародного права більше не існує».

2. Алма-Атинській Декларації країн СНД від 21 грудня 1991 р., яка закріплює, що «З утворенням Співдружності Незалежних Держав Союз Радянських Соціалістичних Республік припиняє своє існування». Держави-учасниці СНД гарантують «виконання міжнародних зобов'язань, що випливають із договорів і угод колишнього Союзу РСР».

3. Постанові Ради голів держав СНД від 21 грудня 1991 р., де визначено, що Росія продовжить членство СРСР в ООН, включаючи постійне членство в Раді Безпеки, а також в інших міжнародних організаціях. У Постанові відзначається також, що Республіка Беларусь, РРФСР, Україна підтримають інші держави СНД у вирішенні питання їх повноправного членства в ООН і інших міжнародних організаціях.

4. Меморандумі про порозуміння з питань правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР від 6 червня 1992 р., де вирішено питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які мають взаємний інтерес. Питання про участь у цих договорах вирішується відповідно до принципів і норм міжнародного права кожною державою-учасницею самостійно, у залежності від специфіки конкретного випадку, характеру й змісту того або іншого договору.

Меморандум встановив, що держави- правонаступниці СРСР підтвердили свою участь у договорах колишнього Союзу РСР, які стосуються інтересів двох і більше держав-учасниць Співдружності стосовно їх території із урахуванням їх національних інтересів. Такими договорами є договори про нерозповсюдження різних видів озброєнь, договори щодо роззброєння та щодо кордонів.

Відповідно до положень Віденської конвенції 1978 р., правонаступництво держав не торкається встановлених договором кордонів. Виходячи з цього держави-наступниці повинні підтвердити межі своєї території з третіми державами, або фіксувати їх наступними договорами з прикордонними державами.

Україна вирішила питання кордонів згідно з нормами міжнародного права і визнала державним кордоном України кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською і Білоруською РСР, РРФСР, Республікою Молдова.

При вирішенні питання про правонаступництво щодо двосторонніх міжнародних договорів в результаті обміну нотами було укладено угоду між Україною і США від 10 травня 1995 р., в якій йдеться про те, що у всьому, що стосується двосторонніх угод, укладених між ними "відправною точкою" є ст. 34 Віденської конвенції 1978 р. У результаті договірної розгляду цього питання двома сторонами було вирішено, що деякі договори застаріли, інші не можуть бути застосовні, а треті, зазначені в Додатку до ноти, розглядаються як чинні.

5. Договорі про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р., де держави - правонаступниці СРСР домовилися про те, що частка кожного з них у загальній сумі боргу та активів визначається з урахуванням виробленого національного прибутку, експорту, імпорту та чисельності населення

6. 30 грудня 1991 р. країни СНД уклали багатосторонню Угоду Про майно колишнього Союзу РСР за кордоном.

7. 23 червня 1992 р., набрала чинності з моменту підписання Угода між Україною та Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин, у статті 13-ї якої передбачено передати Україні у власність частину майна колишнього СРСР за кордоном для дипломатичних та консульських потреб.

8. 6 липня 1992 р. країнами-учасницями СНД підписано Угоду про розподіл усієї власності Союзу РСР за кордоном, де в ст.1 підтверджено зафіксовані в Угоді 1991 р. частки країн СНД. Відповідно до ст. 2 Угоди зазначені частки поширюються не лише на нерухому власність, яка перебуває в користуванні дипломатичними, консульськими й іншими представництвами колишнього Союзу РСР, і рухомість, пов'язану з обслуговуванням цих представництв, але також на усі види інфраструктур і прибутків від їх експлуатації; прибутки від реалізації усіх різновидів власності, що належали колишньому Союзу РСР за кордоном; власність і прибутки від діяльності СРСР, а також юридичних осіб, які знаходилися під його юрисдикцією або контролем; а також на всі інші види власності колишнього Союзу РСР за кордоном. Кожна сторона-учасник Угоди 1992 р. має право на самостійне володіння, користування і розпорядження належною, фіксованою часткою, яка відійшла до неї від усієї власності колишнього СРСР, а також правом її виділення в натурі.

9. 2 серпня 1992 р. набрала чинності Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про реалізацію права на закордонну власність колишнього СРСР, у якій ще раз було закріплено право власності України на частку нерухомого майна обсягом 16,37 %, а також визначені механізми і поетапність її передачі.

10. 9 березня 1992 р. було створено, а 9 жовтня 1992 р. глави держав СНД ухвалили рішення про зупинення роботи Комісії у розгляді комплексу питань, пов'язаних з правонаступництвом щодо боргів та активів колишнього Союзу РСР у п. 2 якого передбачалося, що питання, пов'язані з правонаступництвом щодо боргів і активів колишнього СРСР будуть вирішуватись на двосторонніх засадах.

11. 9 грудня 1994 р. було підписано «Угоду між Україною і Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього боргу й активів колишнього Союзу РСР» за схемою «нульового варіанту».

У ст. 3 Угоди зазначалося, що «Україна передає, а Російська Федерація приймає на себе зобов'язання по виплаті частки України в зовнішньому державному боргу колишнього Союзу РСР за станом на 1 грудня 1991 р.». Ст.4 визначала, що «Для виплати частини зовнішнього боргу, закріпленого за Україною, Україна передає, а Російська Федерація приймає частку України в активах колишнього Союзу РСР за станом на 1 грудня 1991 р.». З моменту набрання Угодою чинності всі зазначені питання між Договірними Сторонами є цілком урегульованими.

На сьогоднішній день Верховна Рада України не ратифікувала Угоду у зв'язку з тим, що Російською стороною не надано повної інформації стосовно боргів та активів колишнього СРСР, що не дозволяє визначити реальну частку активів та боргів, які б мали належати Україні згідно досягнутих домовленостей.

13. правонаступництво країн СНД щодо державних архівів СРСР відбувалося відповідно до норм міжнародного звичаєвого права і ст.31 Віденської конвенції 1983 р., що відображено в положеннях Угоди про правонаступництво щодо державних архівів колишнього Союзу РСР від 6 липня 1992 р. Сторони визнали цілість і неподільність архівів Російської Імперії і СРСР, що знаходяться за межами їх територій. Учасники взаємно визнали перехід під їх юрисдикцію архівів СРСР, які знаходяться на їх території. Учасники Угоди зобов'язалися забезпечувати відповідно зі своїм законодавством доступ дослідників до архівів і визнавати на своїх територіях юридичну силу довідок, виданих державними архівними закладами країн СНД.

10. МІЖНАРОДНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ

10.1. Поняття міжнародної правосвідомості

Міжнародна правосвідомість - це сукупність поглядів, уявлень, ідей учасників міжнародних відносин щодо сутності необхідних міжнародного права, міжнародної законності і міжнародного правопорядку.

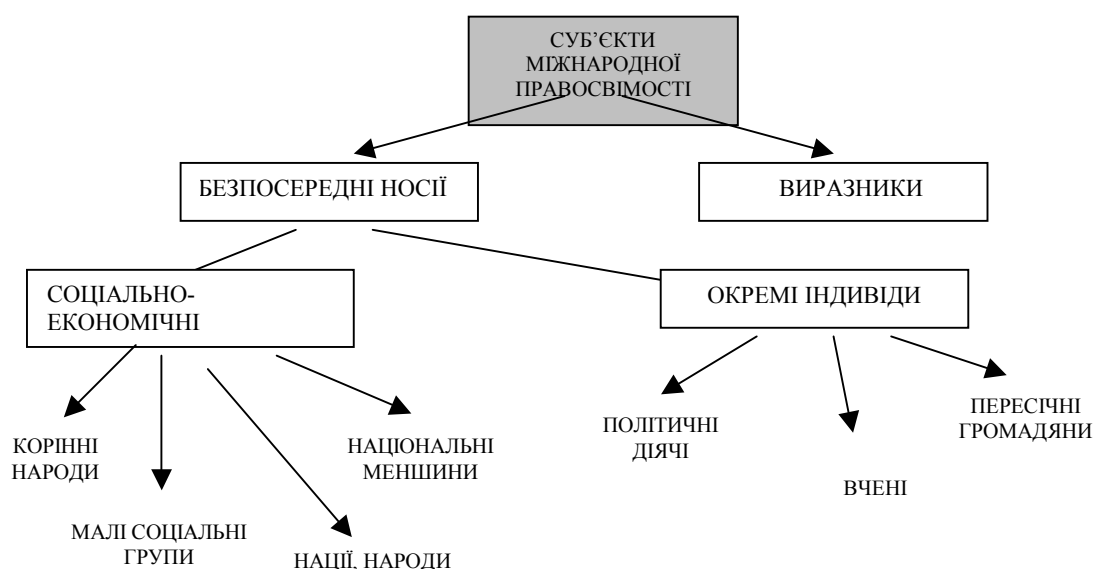
Явище міжнародної правосвідомості характерне для всіх етапів розвитку міжнародного права.

Суттєве значення для становлення міжнародно-правової свідомості мало **виникнення держав** - з'явилась потреба в особливій регламентації відносин між ними. Цю потребу було реалізовано завдяки міжнародно-правової свідомості, яка склалася на основі налагодження матеріальних відносин між державами як обмін речей.

Не одночасна поява "міжнародної правосвідомості" і "міжнародного права" має значення для розуміння сутності міжнародної правосвідомості. На ранньому етапі розвитку суспільства, а також в періоди соціальних катаклізмів місце правових норм займала правосвідомість. Тобто конкретні ситуації вирішувались владами виходячи з їх уяви про правомірне і протиправне.

Міжнародна правосвідомість, будучи формою суспільної свідомості, разом з тим не входить в поняття міжнародного права як системи правових норм.

10.2. Суб'єкти міжнародно-правової свідомості

Для становлення і розвитку міжнародної правосвідомості найвище значення має відповідна діяльність **вчених**, а особливо діячів науки міжнародного права.

Порівняно низько оцінюється міжнародна правосвідомість **політичних діячів**. Правлячі кола держав не приділяють належної уваги розвитку міжнародно-правової свідомості населення.

Бісмарк: "Я дію і я переконаний, що я завжди знайду професора міжнародного права, який виправдає мої дії."

Рівень міжнародно-правової свідомості **населення** достатньо низький, але масова міжнародно-правова свідомість росте. В певні історичні періоди вона відіграла важливу роль:

- рух за заборону випробувань ядерної зброї, хімічної і бактеріологічної війни;
- протести щодо війни у В'єтнамі і Афганістані;
- протести проти введення військ в Чехословаччину в 1968 р. та інші.

Роль носіїв масової міжнародно-правової свідомості визначається в Підсумковому документі Віденської зустрічі НБСЄ 1989 р. Документ особливо виділяє необхідність міжнародних контактів викладачів, вчених, журналістів та ін.

Значного результату в розвитку міжнародно-правової свідомості досягли такі **мали соціальні групи**, як об'єднання колишніх в'язнів гітлерівських концтаборів, інші громадські організації. Вони добилися перелому в правосвідомості широкої громадськості європейських країн, виступивши за європейську інтеграцію, за європейську Хартію прав людини. Під тиском масових організацій Європейські держави уклали Європейську конвенцію про захист прав і свобод людини, створили Європейський суд з прав людини.

Внесок в розвиток міжнародної правосвідомості зробили **національні меншини, корінні народи**. Вироблення проекту Декларації прав корінних народів в Підкомісії по попередженню дискримінації і захисту меншин відбулося завдяки зусиллям представників корінних народів шляхом втілення в положення Декларації їх розуміння відповідних міжнародно-правових положень.

Організації, об'єднання, міжнародні рухи називають виразниками міжнародної правосвідомості. Вони здатні самостійно здійснювати функції суб'єкта міжнародної правосвідомості та їх ідеї все частіше втілюються у відповідні міжнародно-правові документи.

Суб'єктами міжнародної правосвідомості є також **суб'єкти міжнародного права**: держави, міждержавні об'єднання та ін. Міжнародно-правова свідомість таких суб'єктів може бути:

- 1) загальною (носій - співдружність держав);
- 2) індивідуальною (носій - окрема держава);
- 3) асоціативну міжнародну правосвідомість (носій - міждержавна організація).

10.3. Структура міжнародно-правової свідомості

Міжнародна правосвідомість складається з:

- а) міжнародно-правової психології і
- б) міжнародно-правової ідеології.

Є також точка зору, що міжнародно-правова культура є третім складовим компонентом міжнародної правосвідомості.

Складовими **міжнародно-правової психології** є традиції, звичаї, уявлення, почуття тощо. Вони мають відношення більше внутрішньодержавної сфери.

До **міжнародно-правової ідеології** входять міжнародно-правові ідеї, концепції і теорії конкретного суб'єкта міжнародної правосвідомості. Міжнародно-правова ідеологія розвивається паралельно з міжнародним правом. На міжнародно-правову свідомість здійснює вплив міжнародно-правова ідеологія. Міжнародно-правову ідеологію на відміну від правосвідомості можна заборонити правовим актом (*заборона нацистської ідеології, расистської ідеології*).

Міжнародна правосвідомість змінюється лише через зміну своїх складових.

10.4. Функції міжнародної правосвідомості

Міжнародна правосвідомість здійснює **три основні функції**:

- а) пізнавальну;
- б) оціночну;
- в) регулятивну.

Пізнавальна функція суб'єктів міжнародної правосвідомості проявляється в з'ясуванні особливостей існуючих міжнародних відносин та виявленні можливостей для встановлення нових відносин, які регулюються міжнародним правом або містять прогалину в міжнародному праві. Завдяки пізнавальній функції міжнародної правосвідомості встановлюються рамки можливого міжнародно-правового впливу на міжнародні відносини.

Оціночна функція міжнародно-правової свідомості дозволяє на основі зібраних фактів зробити їх правову оцінку. Виробляється судження щодо відповідності певних фактів, подій міжнародному праву, міжнародній законності, прогнозується їх можливий вплив на міжнародний правопорядок.

Реалізація цієї функції дозволяє встановити практичну користь діючої норми міжнародного права, відображення нових потреб і інтересів суб'єкту міжнародного права.

Якщо ідеальна модель норми розходиться з діючою або така норма відсутня, міжнародно-правова оцінка породжує в правосвідомості мотив.

Міжнародно-правовий мотив узгоджується з вираженими в правосвідомості потребами, інтересами суб'єкта міжнародного права та породжує певну ціль (*наприклад: підтримання миру і безпеки, розвиток дружніх відносин, співробітництво у вирішенні проблем міжнародного економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, сприяння розвитку поваги до прав людини і основних свобод*).

Цілі міжнародної правосвідомості фіксують прогалини в міжнародному праві та формують міжнародно-правову волю окремого суб'єкта міжнародного права. Волю може бути втілено в конкретну норму міжнародного права.

Міжнародна правосвідомість проявляється на передправотворчій і правотворчій стадії. **Регулятивна функція** міжнародної правосвідомості складається у корегуванні дій суб'єктів міжнародного права на правотворчій стадії. На цій стадії міжнародна правосвідомість виявляє найбільш ефективні засоби втілення правової ідеї в норму міжнародного права.

Реалізація норм міжнародного права також залежить від рівня міжнародно-правової свідомості. Завдяки регулятивній функції міжнародної правосвідомості суб'єкти міжнародного права виконують відповідні правові вимоги.

11. МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

11.1. Сутність міжнародного правотворчого процесу

Міжнародна правотворчість є активно-творчою діяльністю суб'єктів міжнародного права по формуванню правової норми шляхом узгодження державних інтересів, позицій. Держава - головний суб'єкт правотворчого процесу.

Основний шлях створення норм міжнародного права - досягнення угоди між суб'єктами міжнародного права. В сфері міждержавних відносин немає спеціалізованого нормотворчого органу. Самі суб'єкти здійснюють правотворчі функції. Сформована державна воля формує відповідну позицію держави для досягнення результату разом з іншими державами.

Процесу міжнародно-правового нормотворення характерні дві стадії:

- а) досягнення згоди інших суб'єктів міжнародного права (*в першу чергу держав*) щодо змісту правил поведінки;
- б) досягнення згоди стосовно визнання цих правил поведінки в якості норм міжнародного права.

Правотворчим стадіям передують доправотворча стадія, коли на основі усвідомлення своїх потреб і інтересів держава формує власну позицію і усвідомлює, що захист її без зусиль інших держав неможливий. Сформована позиція держави, як правило, будується на трьох основних компонентах:

- а) власного бачення механізму вирішення проблеми;
- б) прогнозу перспективи її впорядкованого розвитку;
- в) можливості використання потенціалу інших держав у вирішенні вказаної проблеми.

Міжнародна правотворчість починається з договірної ініціативи, яка може здійснюватися у формі запропонування проекту угоди. Міжнародна договірна ініціатива може мати наслідки лише в тому випадку, коли вона поступила від суб'єкта міжнародного права, в першу чергу держави, безпосередньо або органу повноважного від його імені виступати з договірними ініціативами.

До органів, які можуть виступити від імені держави з договірною ініціативою, відносяться спеціалізовані і неспеціалізовані органи зовнішніх зносин. З ініціативою укладення міжнародних договорів можуть виступати інші органи, громадські організації і навіть фізичні особи. Проте вони не можуть представляти державу в галузі зовнішніх зносин, а тому така ініціатива не породжує для держав зобов'язань, які ініціатива міжнародних неурядових організацій.

Безпосереднє створення норм міжнародного права розпочинається з процесу узгодження позицій суб'єктів міжнародного права щодо можливого варіанту норми. Чим більший інтерес держави в новій нормі міжнародного права і чим більша різниця в її позиції з контрагентами, тим більший арсенал поступок, компромісів і допоміжних варіантів буде задіяний в ході узгодження

позицій. Держава зацікавлена в кінцевому результаті повинна мати не тільки обґрунтовану позицію, а й попередньо визначитись, на які компроміси вона готова піти для досягнення мети. Процес узгодження позицій за своєю суттю є виробленням прийнятного проекту норми права. Прийнятність визначається збалансованістю прав і обов'язків учасників угоди.

Дві стадії міжнародного нормотворчого процесу за часом можуть співпадати, а можуть мати суттєвий розрив інколи до років.

Одна стадія правотворчого процесу не відокремлена від іншої у разі, якщо:

1. Акти міжнародних організацій і конференцій приймаються голосуванням або консенсусом та держави погодились визнати за ними юридичну силу.
2. Міжнародно-правові акти набирають сили з моменту їх підписання.

Розрив між стадіями міжнародного правотворчого процесу закономірний, у разі вступу міжнародно-правового акту в силу на умовах:

- ратифікації,
- підписання певною кількістю сторін чи певними учасниками,
- настання певної події чи ситуації тощо.

Організаційно-правову основу нормотворчого механізму міжнародних організацій складають їх установчі акти і правила процедури головних органів організації.

Міжнародна нормотворча діяльність міжнародних організацій різноманітна. Вона може:

- а) виступити з договірною ініціативою,
- б) запропонувати проект міжнародно-правового акту,
- в) скликати дипломатичну конференцію для його обговорення,
- г) провести його узгодження в рамках власних органів,
- д) стимулювати держави до визнання виробленого міжнародно-правового акту юридично обов'язковим,
- е) здійснювати функцію реєстратора і депозитарія,
- є) з допомогою держав готувати офіційні тексти різними мовами,
- ж) мати повноваження тлумачення, перегляду акту тощо.

Міжнародні організації можуть також виконувати допоміжні правотворчі функції при виробленні норм міжнародного права іншими суб'єктами. Таку нормотворчу функцію називають квазінормотворчою.

Стосовно традиційних звичаїв, які історично склалися і функціонують завдання міжнародного нормотворчого процесу - привести їх у відповідність з новими міжнародними реаліями. Ті ж звичаї, які формуються в порівняно нетривалий час, утворюються в порядку міжнародного правотворчого процесу, в ході якого виробляються відповідні міжнародно-правові акти.

Певний вплив на міжнародний правотворчий процес продовжують здійснювати міжнародно-правові доктрини, резолюції громадських організацій і наукових установ, думки відомих державних і політичних діячів.

11.2. Принципи міжнародного правотворчого процесу

Міжнародний правотворчий процес детально врегульований сучасним міжнародним правом. Серед чисельних норм особливу роль в стабілізації міжнародного правотворчого процесу грають принципи правотворчої діяльності. Вони фіксуються як в нормах міжнародного права, так і в основних актах національного законодавства. Їх мета - уникнути колізій в правотворчій діяльності, підвищити ефективність вироблення нових норм міжнародного права.

Принципи міжнародної правотворчої діяльності поділяють на дві основні групи:

- ті, що забезпечують політико-правову сторону міжнародного правотворчого процесу;
- ті, що удосконалюють його технічно-управлінську сторону.

Такий поділ має суттєві недоліки. Багато політико-правових принципів може бути віднесено і до принципів управління (для права це закономірно) і навпаки. Класифікація лише підкреслити двоєдине завдання принципів міжнародної правотворчої діяльності:

- а) показати основні вимоги, які неминуче повинні дотримуватися при забезпеченні трансформації волі суб'єкта міжнародного права в правову норму;
- б) підкреслити основні умови, дотримання яких необхідно для оптимального функціонування механізму міжнародної правотворчості.

Одним з головних політико-правових принципів міжнародної правотворчості є принцип рівноправності всіх суб'єктів-учасників міжнародного правотворчого процесу. Міжнародно-правові акти укладені з порушенням принципу рівності визнаються недійсними з моменту укладання. *Закріплений: у Віденській конвенції про право міжнародних договорів, 1969 р., Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. тощо.*

Міжнародний правотворчий процес повинен здійснюватися на основі дотримання принципу міжнародної законності. Дотримання його сприяє становленню підпорядкованості:

- міжвідомчих міжнародно-правових актів - міждержавним,
- міждержавним - універсальним (*союзним договорам, актам про ненапад, договорам про дружбу і співробітництво*),
- всіх міжнародних актів - вимогам Статуту ООН.

Правотворча діяльність суб'єктів міжнародного права не може суперечити режиму міжнародної законності. Основні правила міжнародного правотворчого процесу держави закріплюють в своїх конституціях, а міжнародні організації - в установчих актах.

Важливими політико-правовими принципами міжнародного правотворчого процесу є вимоги:

- дотримання конституційної процедури укладення міжнародних угод;
- врахування інтересів іншої сторони;
- укладення міжнародно-правових актів належним суб'єктами і їх повноважними представниками;
- повна добровільність і незастосування сили;
- заборона обману в ході узгодження позицій і дій, які ведуть до текстуальне неточного відображення узгоджених правил;
- заборона підкупу учасників міжнародного правотворчого процесу і їх представників та ін.

Слід вказати на принцип відповідності суб'єкта управління об'єкту управління, який сприяє об'єднанню різних ланок механізму правотворчості в одне ціле. Порушення цього принципу веде до перешкод у функціонуванні системи правотворення, а в результаті до порушення міжнародної законності.

Важливими є принцип ієрархії державних органів, які мають міжнародні правотворчі повноваження і принцип ієрархії нормативних розпоряджень. Участь багатьох державних органів в міжнародній правотворчій діяльності характеризується різним об'ємом їх повноважень. Створюється своєрідна ієрархічна піраміда, на верхівці якої - верховний орган державної влади, в залежності від якого знаходиться вся правотворча діяльність підпорядкованих органів. Ієрархія органів в певній мірі веде до ієрархії створених ними правових актів.

Важливо також вказати такі принципи:

- принцип наукової обґрунтованості міжнародної правотворчої діяльності,
- принцип ретельної підготовки і обговорення спроектованих актів,
- принцип максимального врахування попередніх міжнародно-правових актів і практики їх застосування,
- принцип відповідності міжнародно-правового акту його об'єкту регулювання та ін.

Ефективність міжнародного правотворчого процесу залежить від того наскільки вказані принципи враховувались з точки зору їх взаємодії і взаємозв'язку.

11.3. Односторонні акти держави в міжнародному правотворчому процесі

Міжнародний правотворчий процес - це сфера міжнародних відносин, в якій одночасно співробітничують щонайменше два суб'єкти міжнародного права. Інколи джерелом міжнародних зобов'язань може бути односторонній акт держави. На сьогодні в практиці з'явилися численні односторонні акти у формі нот, заяв, виступів лідерів держав, інших державних і політичних діячів тощо, якими держави беруть на себе зобов'язання поводитись певним чином в міжнародних відносинах.

Більшість з них мають морально-політичний характер, але вони зобов'язують державу до певних дій і відмова її від своїх заяв наносить відчутну шкоду авторитету держави. *Дж. Кеннеді казав: "Слова любого, хто обіймає цю посаду (президента), особливо слова про зовнішню політику, безумовно повинні бути надійними, бо з великою вірогідністю будуть враховуватися багатьма: суперниками, союзниками, нейтралами."*

Односторонній акт породжує зобов'язання не лише в силу міжнародно-правового принципу добросовісності, а й в силу інших норм чинного міжнародного права.

Коли не існує міжнародної договірної норми держава може брати на себе одностороннє зобов'язання згідно міжнародно-правового звичаю і, якщо воно не суперечить принципам і нормам міжнародного права, - поважати його (*держави брали на себе зобов'язання не застосовувати першими ядерної зброї, не виводити в космічний простір зброї масового знищення, припиняти випробування ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї тощо*). Норм міжнародного договірної права, які б забороняли відповідні дії не існує, але існує звичаєва норма, що держави можуть брати на себе такі зобов'язання, бо вони не тільки не суперечать чинному міжнародному праву, а й сприяють його стабільності, прогресивному розвитку.

Згідно з міжнародно-правовою звичасвою нормою, держава не може вважатись вільною у відмові від зобов'язань, взятих в односторонньому порядку. Винятком є ситуація, коли держави, при проголошенні одностороннього акту, обумовили фактори виходу з міжнародних правовідносин, в які вона вступає згідно акту.

Односторонні акти держав мають значний вплив на міжнародний правотворчий процес:

1. Переважна більшість міжнародних договірних ініціатив здійснюється через односторонні акти, тобто з них розпочинається міжнародний правотворчий процес.
2. Значна кількість міжнародних звичаєвих норм, визнаються в якості таких шляхом односторонніх актів визнання, тобто ними завершується правотворчий процес міжнародного звичаєвого нормоутворення.
3. Через проголошення односторонніх актів іноді створюється норма міжнародного права без дотримання тривалих стадій міжнародного правотворення.

Вважається, що односторонні акти держав є "неформальними міжнародними угодами", на них розповсюджуються вимоги міжнародного договірної права. Неформальність полягає у відсутності звичних для міжнародної правотворчості, переговорів, підписання, утвердження, ратифікації тощо. Односторонні акти держави не обумовлені часом дії, як правило, не підлягають відміні чи зміні.

У разі, якщо інші суб'єкти міжнародного права ведуть себе без поваги до міжнародних зобов'язань, взятих шляхом одностороннього акту, держава-ініціатор може залишити за собою право скасування такого акту.

Односторонні акти держави мають юридичну силу, якщо вони проголошуються відкрито, що є однією з умов боротьби з таємною дипломатією і перевірки їх на відповідність принципам і нормам міжнародного права.

Держави також можуть застосувати акти визнання. Це такі односторонні акти, які повністю замінюють правотворчу стадію з усіма наслідками, які можуть впливати з міжнародних договорів (акти приєднання до угод, визнання їх чинними для себе тощо). Від таких односторонніх актів не можна відмовитись, а зобов'язання знімаються з держав в порядку передбаченому в самих договорах.

Важливим для міжнародного правотворчого процесу є односторонній протест держави. У створенні міжнародного звичаю протест є одним із головних факторів його невизнання. Цим актом засвідчується, що не має, не відбулося певного міжнародного правотворення. Протесту повинен бути чітко і публічно висловленим.

Для визнання одностороннім правотворчим актом держави відмови чи естопелю не є достатньо підстав. Відмова держави від прав, свідчить, що ці права вже існують і їх правотворча стадія завершилась до відмови. При естопелі держава, яка раніше стверджувала своїми діями існування певної норми, не може з часом стверджувати протилежне. В цьому випадку мова йде про неоднозначне ставлення до існуючої норми міжнародного права.

11.4. Участь громадськості в міжнародному правотворчому процесі

Під громадськістю в науці міжнародного права мається на увазі населення, або його представників, як правило, не на рівні окремого індивіда. В залежності від ступеню організації, населення може об'єднуватись в націю, народ, меншину, громадські організації, міжнародні неурядові організації тощо.

Питання можливої участі широкої громадськості в регіональній міжнародній правотворчості вивчались універсальними міжнародними організаціями. В рамках ООН спочатку на рівні Підкомісії по попередженню дискримінації і захисту меншин, а згодом Комісії з прав людини, інших підрозділів і установ ООН, при підготовці і обговоренні міжнародних документів

з прав людини запрошуються представники широкої громадськості, національних громадських об'єднань і міжнародних неурядових організацій.

На сьогодні в таких форумах беруть участь представники багатьох міжнародних неурядових організацій і національних громадських об'єднань. Вони беруть безпосередню участь в обговоренні проекту міжнародно-правових актів запропонованих державами, міждержавними урядовими і неурядовими організаціями, національними громадськими об'єднаннями, вносять власні поправки, застереження, схвалюють кінцеві проекти тощо.

Кінцеве рішення і в цих випадках залишається за державами. Але, основна частина правотворчої діяльності до затвердження кінцевого проекту проводиться за безпосередньої участі представників широкої громадськості різних країн світу.

Громадськість активно впливає на міжнародну правотворчу діяльність в сфері:

- прав людини,
- права навколишнього середовища,
- міжнародного економічного права,
- міжнародного гуманітарного права,
- міжнародного трудового права,
- міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю тощо.

11.5. Кодифікація міжнародного права

Кодифікація – це офіційна систематизація чинних договірних і звичаєвих норм міжнародного права з метою заповнення прогалів, заміни застарілих норм, уникнення суперечностей в праві. На відміну від інкорпорації, кодифікація є засобом здійснення правотворчої діяльності.

В системі міжнародного права є значна кількість застарілих, суперечливих, не чітко сформульованих норм. З метою підвищення ефективності реалізації норм міжнародного права кодифікація має виправити недоречності в нормативному масиві. Робиться це шляхом перегляду і уточнення діючих норм міжнародного права або шляхом скасування, відмови від застарілих. *Так були внесені зміни щодо статусу іноземних військ, що перебувають на чужій території, відмінено право переможця, присвоєння захопленої території тощо.*

Кодифікація часто проводиться шляхом перетворення норм міжнародного звичаю в договірні (в сфері права міжнародних договорів, дипломатичного, консульського, міжнародного морського права тощо). Але можлива й кодифікація звичаєвих норм без трансформації в міжнародні договірні.

Кодифікація норм міжнародного права сприяє зближенню регіональних особливостей міжнародно-правового регулювання, виробленню спільних стандартів для національних

правових систем, становленню єдиної міжнародно-правової позиції суб'єктів міжнародного права.

В ході кодифікації розробляються нові норми міжнародного права, необхідні для сфер міжнародного співробітництва (*щодо освоєння космічного простору і небесних тіл, глибоководних районів морського дна, вирішення соціальних проблем тощо*).

Кодифікація може бути офіційною (яку здійснюють держави і міждержавні організації) і неофіційною (здійснюють окремі особи, громадські об'єднання, неурядові організації тощо).

Шляхом **офіційної кодифікації** проведена систематизація міжнародного морського права, дипломатичного, консульського, права представництва при міжнародних організаціях, права міжнародних договорів, міжнародного космічного права, міжнародного повітряного права, міжнародного захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права, права міжнародних організацій та інших галузей і інститутів сучасного міжнародного права.

В результаті кодифікації встановлюються основні засади для співробітництва суб'єктів міжнародного права в цих напрямках.

Важливе значення має неофіційна кодифікація. Так, громадська організація Міжнародний комітет Червоного Хреста підготувала проекти в галузі міжнародного гуманітарного права, які були взяті державами за основу Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів I і II 1977 р.

Велике значення серед форм неофіційної кодифікації має наукова або доктринальна кодифікація, яку здійснюють окремі вчені і науково-дослідні установи. В сучасному міжнародному праві думка вчених не є превалюючою в прийнятті рішень кодифікаційного характеру.

Головна кодифікація відбувається в рамках ООН, в межах спеціально створеної Комісії міжнародного права. Після підготовки Комісією проекту міжнародної конвенції, останній розглядається Шостим комітетом Генеральної Асамблеї ООН і передається державам для зауважень. Отримавши зауваження, Комісія готує остаточний проект. *Кодифікаційні результати Комісії міжнародного права: дві конвенції в галузі права міжнародних договорів, женеvські конвенції 1958 р. по морському праву, дві конвенції по правонаступництву чи не повний перелік з найбільш значимих джерел сучасного міжнародного права.*

Міжнародна організація праці в рамках кодифікаційної роботи підготувала близько 200 конвенцій і значну кількість відповідних рекомендацій.

Кодифікаційні роботи проводяться спеціально скликаними міжнародними конференціями. Найбільшого успіху було досягнуто на III Конференції ООН по морському праву, яка майже за десять років кодифікувала галузь міжнародного морського права.

Від кодифікації слід відрізнити інкорпорацію.

Інкорпорація є зовнішнім опрацюванням законодавства шляхом об'єднання нормативно-правових актів у збірники чи зібрання, розташування їх у певному порядку без зміни змісту.

Характерні ознаки інкорпорації:

- 1) при опрацюванні нормативно-правові акти об'єднують у алфавітному, хронологічному, предметному порядку, що робить можливим їх зовнішню упорядкованість;
- 2) зміст нормативно-правових актів, що включаються до ін корпоративних збірників чи зібрань законодавства, не змінюється.

12. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

12.1. Поняття реалізації норм міжнародного права

Реалізація норм міжнародного права є втіленням в життя норм міжнародного права через поведінку (дії або утримання від дії) суб'єктів міжнародного права, їх діяльність по практичному здійсненню міжнародно-правових нормативних розпоряджень. Суть реалізації полягає у втіленні узгоджених правил поведінки (норми права) індивідуальними діями суб'єктів міжнародного права.

В механізмі міжнародно-правового регулювання реалізація норм міжнародного права є окремою стадією: втілення прав і обов'язків суб'єкта в його поведінку. Саме на цій стадії з'ясовується чи досяг міжнародний правотворець бажаного результату. Реалізація норм МП склалася в підсистему системи механізму міжнародно-правового регулювання.

12.2. Форми і способи реалізації норм міжнародного права.

Увага до цього питання була прикута з 1954 року, після проведення першої наукової дискусії по з'ясуванню сутності застосування правових норм. Під час дискусії було встановлено, що дотримання, застосування, виконання і використання є окремі форми реалізації суб'єктивних прав і суб'єктивних обов'язків, норм міжнародного права в цілому.

Системі міжнародного права властиві дві форми реалізації норм права:

- а) через правовідносини;
- б) поза правовідносинами.

Така реалізація здійснюється двома шляхами:

- а) через дію;
- б) утриманням від дії суб'єктом права.

Існує чотири способи реалізації розпоряджень міжнародно-правових норм в суспільно бажані результати:

- виконання,
- використання,
- дотримання,
- застосування.

Існують деякі юридично необхідні обмеження щодо способів норм міжнародного права різними суб'єктами МП. В силу того місця, яке займає держава серед суб'єктів міжнародного права, лише вона може скористатися різними способами реалізації норм міжнародного права або наділити такими повноваженнями інших суб'єктів.

Застосування права – це державно-владна реалізація. За волею держави або уповноваженого на те органу держави, цей спосіб реалізації норми міжнародного права може

бути застосований навіть до виникнення міжнародних правовідносин. Застосування норм міжнародного права не має свого постійного місця в механізмі міжнародно-правового регулювання. Застосування в міжнародному праві може також здійснюватися за попередньою домовленістю держав і на випадок правопорушення.

Застосування норм міжнародного права можуть здійснювати міжнародні органи (*Міжнародний Суд ООН, інші міжнародні суди і арбітражі, Рада Безпеки ООН*) в силу повноважень, наданих їм державами. Отже, застосування норми міжнародного права не є простою дією, воно вимагає в'яснення фактичних обставин правопорушення, їх оцінки, встановлення норм, які можуть бути застосовані, визначення сфери дії таких норм і співставлення їх з конкретною поведінкою (чи відсутністю такої) суб'єкта міжнародного права, в'яснення змісту відповідної норми, можливостей і способів її застосування до встановлених обставин, забезпечення відповідного рішення тощо.

Дотримання норм міжнародного права полягає в утриманні від дій, заборонених міжнародно-правовим актом. Це виконання нормативних розпоряджень забороняючого характеру, реалізація норм заборони. Міжнародно-правові норми можуть реалізовуватися шляхом дотримання лише в юридично передбачених випадках, інакше суб'єкт правовідносин своїм утриманням від певних дій може порушити норму, її правове розпорядження.

Часто реалізація норм міжнародного права способом дотримання відбувається зовні не помітно. Відсутність дії з боку суб'єктів свідчить, що вони втілюють норму в життя (*невтручання у внутрішні справи держави, нерозповсюдження ядерної зброї, відмова від виробництва ядерних компонентів, припинення співробітництва з державою-порушницею в умовах оголошення блокади тощо*).

Суб'єктами дотримання, виконання і використання норм міжнародного права є всі суб'єкти міжнародного права без винятку.

Виконання норм міжнародного права передбачає активну дію суб'єкта по реалізації нормативних зобов'язань. При виконанні суб'єкти міжнародних правовідносин зобов'язані своїми діями цілеспрямовано здійснювати нормативні розпорядження і тим самим сприяти добросовісній реалізації права. Виконання завжди супроводжується активними діями суб'єкта міжнародних правовідносин, тому нормативно-правове розпорядження більш ретельно регламентує поведінку суб'єктів, ніж при дотриманні. Виконання характеризується конкретними зобов'язаннями і визначеними діями. *Такі норми переважають в міжнародному гуманітарному праві, в сфері визначення прав людини, співробітництва в боротьбі зі злочинністю, визначення статусу території тощо.*

Активна дія суб'єкта правовідносин характерна і для реалізації норм міжнародного права способом використання. Йдеться про реалізацію суб'єктивних юридичних права, можливостей,

наданих нормою міжнародного права. При використанні суб'єкт міжнародних правовідносин сам вибирає варіант поведінки під час реалізації юридично визначених можливостей.

Використання характерне для норм, що встановлюють правосильність суб'єкта міжнародного права. Це, як правило, диспозитивні норми міжнародного права.

В кожного способу є свої труднощі. При виконанні і дотриманні норм міжнародного права не завжди добросовісно діють суб'єкти, часто важко встановити міру відповідальності, не спрацьовують санкції. При використанні норм суб'єкти переходять за межі і без того широко передбачених варіантів поведінки, діють всупереч цілям договору тощо.

Реалізація норм міжнародного права має організаційно-правові механізми забезпечення на міжнародному і внутрішньодержавному рівні, які доповнюють один одного.

12.3. Міжнародно-правовий механізм реалізації норм міжнародного права

В міжнародно-правовому механізм реалізації норм міжнародного права виділяють два компоненти:

- а) нормативно-правовий, направлений на юридичне забезпечення реалізації норм МП;
- б) інституційний компонент, який сприяє такій реалізації.

Нормативно-правовий компонент є міжнародно-правовою основою реалізації норм міжнародного права. Завдання нормативно-правового компоненту:

- а) визначення суб'єктів, відповідальних за реалізацію і нормативне забезпечення їх відповідних дій (*правозабезпечення*);
- б) з'ясування змісту вказаних норм, мети їх застосування і основних параметрів можливої дії (*тлумачення*);
- в) нормативне забезпечення обробки інформації, яка визначає поведінку суб'єкта реалізації (*міжнародний контроль*);
- г) нормативне забезпечення індивідуальних або колективних дій суб'єктів по реалізації норм міжнародного права (*правозастосування*).

Визначення суб'єктів, відповідальних за реалізацію і нормативне забезпечення їх відповідних дій може мати прогнозований і кінцевий характер. Держави можуть вдатися до тимчасового нормативного забезпечення реалізації, з метою з'ясування ефективності норм, тобто чи можна їх прийняти остаточно.

Кінцева нормотворчість повністю забезпечує правовий механізм реалізації норм МП. Відбувається одночасно з прийняттям основних норм міжнародного права або процесі їх реалізації, коли встановлюються прогалини в нормативному забезпеченні реалізації норм МП.

Важливу місце в забезпеченні реалізації норм міжнародного права займає міжнародно-правове **тлумачення**. Розрізняють два основних види тлумачення: офіційне (*має юридичну силу*) і доктринальне. **Офіційне** тлумачення поділяють на:

- а) автентичне (*встановлюється сторонами договору*);
- б) судове або казуальне (*дається на прохання сторін договору міжнародними судовими органами*).

Віденська конвенція про право міжнародних договорів виділяє основні і додаткові об'єкти тлумачення. До **основного об'єкту тлумачення** відноситься міжнародний договір і його додатки, угоди та інші документи прийняті в зв'язку з укладенням основного договору. До **об'єкту додаткового тлумачення** відносяться підготовчі матеріали основного договору і обставини його укладення.

Основні правила тлумачення норм міжнародного права кодифіковані Віденською конвенцією про право міжнародних договорів. Ними є:

- 1) тлумачення повинно здійснюватися у відповідності з основними принципами і нормами міжнародного права;
- 2) тлумачення повинно бути добросовісним, чесним;
- 3) необхідно враховувати наміри всіх сторін договору;
- 4) всі умови договору тлумачаться у взаємному зв'язку;
- 5) правило єдності тлумачення тобто однакового розуміння для всіх сторін і всіх випадків;
- 6) вирази з подвійним смислом слід розуміти в тому смислі, при якому цей вираз потягне за собою які-небудь правові наслідки;
- 7) вираз з подвійним смислом необхідно розуміти в тому смислі, який найбільше підходить до змісту договору;
- 8) вираз з подвійним смислом необхідно тлумачити відповідно до правових звичаїв, які становились, виходячи з загальноприйнятих умов;
- 9) тлумачення повинно бути ефективним і його результати вести до досягнення поставленої мети;
- 10) при тлумаченні договору, сумнів на боці того, хто добився визнання умов з подвійним смислом;
- 11) договір повинен тлумачитись в світлі його об'єкту і цілей;
- 12) не можна тлумаченням обмежувати права однієї з сторін договору;
- 13) сумнів тлумачиться на користь зобов'язаної сторони;
- 14) при тлумаченні спеціальні норми мають перевагу над загальними та ін.

Способи тлумачення поділяють на:

1. Граматичне або словесне. Вияснення смислу норми через аналіз її тексту з точки зору його етимології (морфології), лексики, синтаксису, стилістики. Коли договір укладено на двох і більше мовах, де всі тексти однаково автентичні, тлумачення повинно бути сумісним з усіма текстами.
2. Історичне. Співставлення тексту нового договору з попередньою угодою, вивчення матеріалів, які передували укладенню договору (*дипломатичної переписки, документів переговорів або конференції тощо*), обставин створення норми і ситуації на період її застосування та ін.
3. Логічне. Аналіз змісту норми законами і правилами логіки через поняття і категорії та їх співвідношення.
4. Систематичне. Аналіз норми як елементу системи норм договору і міжнародного права в цілому. Співвіднесення цієї норми з основними принципами і нормами сучасного міжнародного права
5. Спеціально-юридичне. Встановлення правових особливостей норми міжнародного права (*кола її суб'єктів, юридичної сили, терміну дії тощо*) та ін.

Важливою умовою забезпечення реалізації норм міжнародного права є **міжнародний контроль**. Суть контролю полягає в зборі і оцінці інформації, виявленні фактичних обставин діяльності суб'єктів міжнародного права по реалізації міжнародно-правових норм. Контроль може бути локальним (партикулярним), регіональним і універсальним. Міжнародний контроль здійснюється як індивідуально, так і колективними зусиллями держав. Він може бути спеціальним, тобто стосовно певної конвенції і загальним. Результати контролю оформлюються в доповіді, повідомленні, резолюції, які можуть мати певні правові наслідки.

Правозастосовче сприяння реалізації норм міжнародного права є індивідуальною або колективною діяльністю суб'єктів міжнародного права по втіленню норм в життя. До неї вдаються на випадок порушення передбаченого процесу реалізації норми міжнародного права. Повноваження здійснювати правозастосовче сприяння реалізації норм міжнародного права мають Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН інші міжнародні судові установи. Здійснюють вони ці повноваження через вияснення фактичних обставин, юридичну кваліфікацію і прийняття рішення.

Таке рішення може бути прийняттям конкретного правозастосовчого акту рекомендаційного або обов'язкового характеру (*рішення Ради Безпеки, міжнародних судових установ тощо*).

12.4. Внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права

Внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права складається з:

- національного нормативно-правового забезпечення;

- інституційного (*організаційно-правового*) механізму.

Нормативно-правове забезпечення починається з законодавчого визначення ставлення держави до норм міжнародного права. Це може проявитися в проголошенні переваги норм міжнародного права над нормами національного законодавства, визначення міжнародних договорів і звичаїв частиною національного законодавства, невизнання можливостей дії норм міжнародного права у внутрішньодержавній сфері, а тому вироблення спеціальних правових механізмів переведення міжнародних зобов'язань у національно-правові і т.п.

Держави розробляють додаткові правові механізми національно-правового забезпечення ефективності реалізації актів МП:

- а) засоби забезпечення юридичної обов'язковості міжнародно-правових актів;
- б) засоби інформування про зміст міжнародно-правових актів;
- в) засоби узгодження національно-правових актів з міжнародно-правовими (див. Гл.ХІ).

Найбільш широкоживаними засобами державно-правового забезпечення юридичної обов'язковості міжнародно-правових актів є ратифікація, затвердження, прийняття (акцепт), приєднання і підписання міжнародно-правового акту, а також обмін документами.

Загальноприйнятими **засобами інформування** про зміст міжнародно-правових актів є їх опублікування (*безпосередньо або через повторення у формі внутрішньодержавного правового акту*).

Деякі держави вдаються до такого засобу інформування як проголошення. Проголошення може бути у формі опублікування в законом передбаченому збірнику. Воно може не відтворювати змісту міжнародного договору, а лише давати точну назву договору і повідомляти про час його вступу в силу. Зацікавлені особи мають можливість, в такому разі, ознайомитися зі змістом договору в спеціальному віснику. Міжнародні угоди можуть бути проголошені по радіо, телебачення або сітку Інтернету.

В деяких країнах практикується інформування про зміст міжнародних угод через видання спеціального закону. Закон в таких випадках і оголошує зміст договору і затверджує його від імені держави. В більшості випадків інформація про зміст міжнародних договорів передається через адміністративно-правові акти.

До **внутрішньо-державного інституційного** механізму реалізації норм міжнародного права відносяться державні органи, покликані здійснювати правову діяльність по розробці і прийнятті юридичних актів з метою забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань.

В Україні такими основними органами є:

1. Президент України, який як глава держави за Конституцією України представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, видає укази і розпорядження,

які є обов'язковими до виконання на території України. Президент України вживає заходи на забезпечення виконання міжнародних зобов'язань, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень по забезпеченню виконання міжнародних зобов'язань України консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

2. Верховна Рада України є законодавчим органом, який уповноважений в галузі реалізації норм міжнародного права: розробляти і приймати законодавчі акти, як спеціального характеру, стосовно прийняття зобов'язань і реалізації конкретних міжнародних договорів, так і загального характеру.

Верховна Рада України вносить зміни до Конституції України, призначає всеукраїнський референдум на випадок укладення міжнародних договорів з територіальних питань, визначає засади зовнішньої політики держави, здійснює інші повноваження важливі для реалізації норм міжнародного права (надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України, денонсація міжнародних договорів України, здійснення парламентського контролю за виконанням міжнародних зобов'язань та ін.).

3. Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення зовнішньої політики держави, виконання законів України і актів Президента України прийнятих з метою гарантування дії міжнародно-правових актів, вживає заходів до забезпечення виконання міжнародних пактів з прав і свобод людини, розробляє загальнодержавні програми забезпечення виконання міжнародних зобов'язань, організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України та ін.

Уряд України видає постанови і розпорядження, які покликані гарантувати виконання міжнародних зобов'язань держави, створення матеріальної бази реалізації норм міжнародного права і т.п.

4. Міністерство Закордонних Справ України (МЗС України) є органом виконавчої влади, на який покладено обов'язок здійснення управління зовнішніми зносинами України з іншими державами і міждержавними організаціями.

Згідно з Положенням про МЗС України воно покликане готувати пропозиції (проекти) укладення, виконання, припинення (чи призупинення) дії міжнародних угод, здійснює контроль за виконанням міжнародних договорів України, бере участь в підготовці проектів нормативно-правових актів, покликаних привести у відповідність законодавство України взятим нею міжнародним зобов'язанням, забезпечує участь України в діяльності міжнародних міжурядових організацій тощо.

5. Важливий обов'язок стежити за належною реалізацією Україною норм міжнародного права покладено на зарубіжні органи зовнішніх зносин України (дипломатичні представництва -

посольства і місії, консульські представництва, представництва при міжнародних організаціях тощо).

13. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

13.1. Поняття міжнародних правовідносин

Міжнародні правовідносини (правильніше – міжнародно-правові відносини) є другою головною складовою механізмом міжнародно-правового регулювання (після норм міжнародного права). Концепція міжнародних правовідносин притаманна здебільшого вітчизняній (пострадянській) науці. Західна доктрина міжнародного права вважає подібні конструкції штучними, віддаючи перевагу розглядові механізму дії конкретного міжнародно-правового акту, домовленостям між суб'єктами міжнародного права.

Комплексні дослідження міжнародних правовідносин були проведені В.М.Шуршаловим і В.О.Соколовим. Решта радянських дослідників міжнародного права торкалися проблеми міжнародних правовідносин, як правило, у світлі розвитку інших аспектів міжнародного права. У зв'язку з цим в науці і досі не вироблено сталої, загально визнаної думки щодо природи і сутності міжнародних правовідносин.

Міжнародні правовідносини розглядають у широкому і вузькому контексті.

В **широкому розумінні** йдеться про особливий вид міжнародних відносин, тобто врегульовані правом суспільні відносини. Так, за С.В.Черниченком “міжнародні правовідносини - це правовий зв'язок між конкретними особами, здатними брати участь в міждержавних відносинах, який складається з таких, що кореспондуються одне одному конкретних правоздатності і обов'язків вказаних осіб, який виник внаслідок настання юридичного факту... Міжнародні правовідносини - це не будь-які суспільні відносини, а завжди міждержавні”.

Вузьке розуміння міжнародних правовідносин міститься у наступних тезах І.І.Лукашука: “Правовідносини стосуються не матеріальних, а ідеологічних явищ. Після врегулювання правом матеріальні відносини не переносяться в ідеологічну галузь. /.../ правовідносини можуть виникнути до відносин, які підлягатимуть регулюванню. Існують також правовідносини, які не опосередковують яких-небудь інших відносин, наприклад процесуальні...”.

Аналіз сутності міжнародних правовідносин повинен включати дослідження: а) суб'єктів права (учасників правовідносин); б) матеріального та юридичного змісту правовідносин; в) об'єктів правовідносин.

13.2. Суб'єкти міжнародних правовідносин

У вітчизняній науці міжнародного права досі остаточно не з'ясованим залишається питання щодо тотожності чи відмінності між поняттями “суб'єкт міжнародних правовідносин” та “суб'єкт міжнародного права”.

Переважна більшість фахівців міжнародного права до суб'єктів міжнародних правовідносин відносить суб'єкти міжнародного права, повністю ототожнюючи ці поняття. На їх

думку, в міжнародному праві, як і у будь-якій іншій області права, не може існувати суб'єкта конкретних правовідносин, який не був би суб'єктом права, тобто не володів правоздатністю і основними ознаками правосуб'єктності в межах цієї області права.

Справді, суб'єкт міжнародних правовідносин завжди є суб'єктом міжнародного права, проте не завжди суб'єкт міжнародного права може бути суб'єктом будь-яких міжнародних правовідносин. Наприклад, такі суб'єкти міжнародного права, як міждержавні організації, не здатні відповідно до своїх статутів бути учасниками багатьох міжнародних правовідносин. Крім того, стати суб'єктом конкретних міжнародних правовідносин можна лише після того, як настали відповідні юридичні факти.

13.3 Зміст міжнародних правовідносин

В науці міжнародного права загальновизнаною є точка зору, що права і обов'язки учасників міжнародних правовідносин складають юридичний зміст цих правовідносин.

Піднята в загальнотеоретичній літературі дискусія навколо цього твердження, спроба розглядати такі права і обов'язки як форму міжнародних правовідносин, а їх змістом - реальну поведінку, взаємодію відповідних учасників, в науці міжнародного права не була підтримана.

Разом з тим спільного розуміння не вдалося досягти при розкритті змісту суб'єктивних прав і суб'єктивних обов'язків. Що стосується суб'єктивних прав, то для одних - це об'єктивне право в конкретних правовідносинах, реалізоване право. Для інших, суб'єктивне право - то є юридичні засоби (не тільки норми міжнародного права і, впливаючі з них права) забезпечення певної поведінки суб'єктів. Інколи підтримується і такий погляд на суб'єктивне право, як на міру дозволеної поведінки. Правда, прихильники вказаної точки зору обходять питання: чим таке суб'єктивне право відрізняється від норми міжнародного права, функція якої також бути мірою дозволеної поведінки. Тому такі уточнення, чи розбіжності між самими прихильниками вказаної точки зору, як: це міра поведінки зобов'язаного суб'єкта стосовно уповноваженого, або міра дозволеної поведінки самого уповноваженого суб'єкта, чи, як різновид останньої - можливість поведінки по реалізації суб'єктивного права, по вимогам відповідної поведінки від зобов'язаних суб'єктів, а, в необхідних випадках, застосування примусу до останніх, принципового значення не мають.

Головне в суб'єктивному праві - це забезпечення нормою міжнародного права можливість певної дії чи утримання від дії. Реалізувати норму міжнародного права можна тільки через реалізацію суб'єктивного права чи виконання суб'єктивних обов'язків учасників міжнародних правовідносин.

Іншого погляду на проблему притримуються прихильники нормативістської теорії міжнародного права (Г.Кельзен, Й.Кунц, П.Гугенхейм, Дж.Мореллі, І.Мінагава та ін.). Вони,

зокрема, вважають, що існує лише об'єктивне право. Що стосується суб'єктивного права, то воно є результатом доктринальних припущень прихильників природного права.

Суб'єктивні права, як і відповідні правовідносини, можуть складатися одночасно з прийняттям відповідної норми міжнародного права, а можуть з'явитися через певний період після вироблення норми, в період виникнення міжнародних правовідносин. Тобто виникнення і реалізація суб'єктивних прав не завжди є співпадаючими моментами.

Наприклад, юридичне визнання держав одна одної дає їм підставу для здійснення суб'єктивного права на дипломатичні зносини, обмін посольствами. Але це право може бути реалізоване через роки, а може взагалі не бути реалізованим, тобто, коли відповідні правовідносини не складуться. Це є наслідком того, що в міжнародному праві суб'єктивні права виникають не з правовідносин, а з норми права.

Суб'єктивне право не слід змішувати з правоздатністю суб'єктів міжнародного права. Поки не наступив відповідний юридичний факт суб'єктивне право не існує (існує потенційно) і суб'єкт міжнародного права володіє лише правоздатністю. Міжнародна правоздатність реалізується в суб'єктивному праві, але не охоплює її. Можлива міжнародна правоздатність, яка не виступатиме як суб'єктивне право. Так, правоздатність не забезпечена відповідним правовим обов'язком не стане суб'єктивним правом. Правоздатність укладати міжнародні угоди не зобов'язує іншу державу йти на таке укладення, а без такого зобов'язання не можна говорити про суб'єктивне право. Правоздатність встановлювати дипломатичні зносини без згоди іншої сторони не стане суб'єктивним правом.

Отже, міжнародна правоздатність по суті ширше поняття суб'єктивне право. Правоздатність реалізується через суб'єктивне право настільки, наскільки це кореспондуватиметься з прийнятими зобов'язаннями іншою стороною правовідносин. Вирішується це в міжнародному праві лише через угоду суб'єктів або на основі норм звичаєвого права (наприклад, статус постійно нейтральної держави).

Міжнародна угода може змінити можливості реалізації правоздатності суб'єкта через розширення або звуження його суб'єктивних прав і обов'язків.

Обов'язки суб'єкта міжнародних правовідносин разом з суб'єктивними правами складають зміст правовідносин. Вони є визначальними для необхідної поведінки суб'єкта правовідносин. Виконання обов'язків суб'єктом правовідносин не може залежати від вольового рішення (як це може бути з суб'єктивним правом). Воно обов'язкове і за формою і по суті. Коли ж суб'єкт правовідносин спробує уникнути дотримання своїх суб'єктивних обов'язків, до нього може бути застосовано відповідні заходи примусу.

Незалежно від того, про яку поведінку йдеться: необхідну, належну чи обов'язково, якщо вона є реалізацією суб'єктивного обов'язку, то вона завжди повинна бути поведінкою згідно розпоряджень, що випливають з норми міжнародного права.

Суб'єктивні міжнародні обов'язки існують в тісній єдності з суб'єктивними правами в рамках цілого - правовідносин. Права і обов'язки це протилежності, які в однаковій мірі стосуються різних суб'єктів-учасників одних і тих же міжнародних правовідносин. Суб'єкт, який має право одночасно є і зобов'язаним суб'єктом. Теоретично можна уявити права без обов'язків, але такі правовідносини не характерні для міжнародного права. Рідко зустрічаються в міжнародному праві прості правовідносини, коли є одне право і відповідно йому один обов'язок. Міжнародні правовідносини, як правило, складні за структурою, які включають чисельні суб'єктивні права і відповідні їм за кількістю суб'єктивні обов'язки.

Для зручності аналізу їх інколи розподіляють на групи. Найбільш часто в класифікації застосовується критерій походження суб'єктивних прав і обов'язків учасників міжнародних правовідносин, критерій джерела права.

Зокрема, виділяють такі правовідносини: а) права і обов'язки які випливають з основних принципів сучасного міжнародного права; б) права і обов'язки яких, випливають з міжнародних договорів; в) права і обов'язки яких виводяться з звичаїв міжнародного права; г) права і обов'язки яких є наслідком рішень міжнародних органів (міжурядових організацій, міжнародних судових і арбітражних інституцій); д) права і обов'язки, які є наслідком односторонніх дій учасника правовідносин і згоди на те інших учасників.

13.4. Об'єкт міжнародних правовідносин

Як і у випадку з суб'єктами правових відносин існує різне бачення об'єкту міжнародних правовідносин. Одні фахівці права (О.К.Стальгевич, Ю.К.Толстой та ін.) вважають, що об'єкт права і об'єкт правовідносин це одне і теж. Інші (Ф.І.Кожевников, Д.Б.Левін та ін.) до об'єкту міжнародного права відносять міжнародні відносини, а до об'єкту міжнародно-правових відносин - територію, дії, утримання від дій, природні багатства континентального шельфу, об'єкти, які запустили в космічний простір і т.п.

Досить значна кількість фахівців міжнародного права категоричні в тому, що об'єкт права і об'єкт правовідносин - різні поняття. Об'єктом конкретних правовідносин, вважають вони, є не суспільні відносини, а конкретні блага (політичні, матеріальні, духовні, особисті тощо), з приводу яких склалися суб'єктивні права і обов'язки суб'єктів.

Блага - це все те, з приводу чого суб'єкт вступає у відносини на їх досягнення, чи відокремлення від них. Саме відносини (а не блага) регулює право через визначення прав і обов'язків суб'єкта. Отже тут (в правовідносинах) в одне ціле об'єднуються суб'єкти права,

обов'язки і відносини між суб'єктами. Якщо сюди додати матеріальні блага, то необхідно їх об'єднати (зв'язати) хоч би з одним яким-небудь елементом, інакше вони не можуть відноситись до правовідносин як властивий йому елемент. Очевидно, що єдиним елементом, з якими, хоч і теоретично можна допустити такий зв'язок, - це суб'єкт правовідносин. Але відносини типу "суб'єкт - правовідносини - благо" (матеріальне чи нематеріальне) - не є соціальними відносинами і правом не впорядковуються. З матеріальними благами у права взагалі опосередкований зв'язок (через суб'єктів). А все те, що має опосередковане відношення до права таким і для його компонента - правовідносин. Отже, матеріальні і нематеріальні блага не можуть бути складовими елементами правовідносин.

Об'єктом правовідносин можуть бути тільки суспільні відносини. Під час переходу від норми права до правовідносин не змінюється об'єкт правового регулювання, він лише конкретизується із загальних суспільних відносин, які можуть бути врегульовані правом, виділяються конкретні відносини між конкретними суб'єктами. Ці відносини базуються на правах і обов'язках вказаних суб'єктів. Різниця між об'єктом міжнародного права (система міжнародних відносин) і об'єктом міжнародних правовідносин (чітко визначені міжнародні відносини) в об'ємі відносин, що підлягають регулюванню в ступені їх індивідуалізації. Так, як правовідносини є засобом реалізації норми міжнародного права, засобом впливу норми на об'єкт, не можна говорити про різну об'єкти, чи зміну об'єкту в процесі міжнародно-правового регулювання.

Втім подібну логіку доведення використовують і ті автори хто вважає, що об'єктом міжнародних правовідносин є матеріальні і нематеріальні блага, тому, що вони є об'єктом міжнародного права в цілому (В.М.Шуршалов, Н.А.Захаров та ін.).

Відсутність загально визнаного погляду на об'єкт міжнародного права безпосередньо впливає на досягнення чи відсутність таких в аналізі проблеми об'єкта міжнародних правовідносин. Окрім названих поглядів на об'єкт міжнародних правовідносин можна вказати ще й на такі: а) це зобов'язання, що випливають з правових норм (Дж.Старк, Л.Опенгейм та ін.); б) це всі сторони державної діяльності (С.А.Котляревський, П.Лабанд та ін.); в) це влади, населення і територія (Н.А.Захаров); г) це сукупність позитивних і негативних дій суб'єктів міжнародного права (А.Л.Байков); д) це все те, що відноситься до міжнародних відносин (Ф.Мартенс, Л.Шаланд, Р.Філімор та ін.); е) це сила природи, сила людей і сила суспільства (Н.М.Коркунов); є) це інтереси держав (А.Горовцев, М.Таубе, П.Казанський та ін.) і т.д.

13.5. Юридичні факти і міжнародні правовідносини

Виникнення, зміна і припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків в міжнародному праві пов'язано з певними життєвими обставинами і умовами, з певними юридичними фактами. Отже, юридичні факти це зовнішні для правовідносин елементи, які

дозволяють встановити, коли такого роду правові зв'язки виникають і припиняються, і взагалі, чи вони можливі і при яких обставинах.

Спільний для міжнародного і внутрішньодержавного права юридичний факт не значить, що виникнуть тотожні правові наслідки. Один і той же юридичний факт водній правовій системі може сприяти виникненню правовідносин, а в іншій зміні чи припиненню відповідних правовідносин.

Зміна чи припинення міжнародних правовідносин без того, щоб наступив нормативно передбачений юридичний факт може привести до порушення динаміки розвитку міжнародних відносин в цілому, до невиконання конкретних зобов'язань (наприклад, денонсація міжнародного договору, коли одна держава скористалась сповна власними суб'єктивними правами).

Юридичними фактами, які породжують міжнародно-правові відносини можуть бути як індивідуальні, так і колективні дії суб'єктів міжнародного права, певні події.

Інколи юридичні факти приводять лише до виникнення певних суб'єктивних прав і обов'язків суб'єкта міжнародного права без завершального формування їх в правовідносини. А саме формування відповідних правовідносин проходить на підставі інших юридичних фактів. Прийняття держави в міжнародну організацію, як правило, породжує її суб'єктивне право бути обраною в керівні органи організації. Але саме такі правовідносини складуться після факту обрання. Отже факт прийняття (вступу) держави в міжнародну організацію не був таким, що породжує правовідносини здійснення функцій члена керівного органу, останні формуються на основі такого юридичного факту як обрання в керівний орган.

Але й факт прийняття в міжнародну організацію не є таким, що можна вважати юридично не значимим для правовідносин здійснення функцій члена керівного органу. Він засвідчив абстрактну можливість, суб'єктивне право суб'єкта міжнародного права. Отже, не всі правовідносини утворюються, на підставі певного (одного) юридичного факту. Для більшості необхідна ціла ланка юридичних фактів. Така ж умова часто необхідна для припинення певних правовідносин, тобто, щоб наступив не один, а низка юридичних фактів. Наприклад, для виключення з складу членів Ради Європи необхідна спеціальна доповідь відповідного комітету, підтримка її щонайменше двома комітетами, чергове засідання парламентської асамблеї, внесення конкретного проекту резолюції, відповідне голосування, припинення акредитації парламентської делегації і т.д. Відсутність хоч би одного з вказаних юридичних фактів веде до неможливості припинення правовідносин членства в цій організації.

Для правових наслідків в міжнародному праві виділяють юридичні факти, що ведуть до утворення, зміни чи припинення міжнародних правовідносин; позитивно і негативно впливаючі на правовідносини; такі, що залежать від волі суб'єкта міжнародного права і подій; факти одноразової, багаторазової і тривалої дії.

В системі юридичних актів, що впливають на утворення, зміну чи припинення правовідносин, можна виділити: 1) акти односторонні дії (визнання держави, розрив дипломатичних відносин, оголошення персоною *pop grata*, застереження до міжнародних договорів, денонсація, нотифікація, протест та ін.); 2) двохсторонні і багатосторонні акти (підписання, ратифікація міжнародного договору, рішення міжнародних організацій та ін.); 3) події ситуації, становища (революції, війни, *rebus sie stantibus* та ін.).

Юридичними фактами можуть бути і неправомірні дії, які породжують правоохоронні правовідносини міжнародної відповідальності.

14. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

14.1. Поняття міжнародно-правової відповідальності

За визначенням Комісії міжнародного права ООН **міжнародно-правова відповідальність (МПВ)** – це всі види правовідносин, що виникають в рамках міжнародного права в результаті міжнародно-правового діяння держави, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, яка вчинила протиправне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони розповсюджуються також на інших суб'єктів міжнародного права і, незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винної держави відновити в правах державу, яка постраждала, і стягнути нанесені їй збитки (шкоди) чи охоплюють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнародного права застосувати до держави, яка винна, будь-яку санкцію, допустиму міжнародним правом.

Відповідальність держав охоплює ті наслідки, які те чи інше міжнародне-протиправне діяння може мати згідно норм МП в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані збитку (шкоди) і відповідних санкцій.

Основні риси МПВ:

- 1) реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах між державою-порушницею з одного боку, і державою (державами) жертвою з другого боку;
- 2) виникає в наслідок здійснення міжнародного правопорушення;
- 3) полягає в застосуванні до держави-порушниці міжнародного права примусових заходів;
- 4) пов'язана з негативними наслідками для правопорушника;
- 5) має за мету забезпечення міжнародної законності і міжнародного правопорядку.

Норми МП, які регулюють походження, зміст і реалізацію МПВ складають окремий **інститут**. Цей інститут є переважно звичаєвим. В кінці 50-х років було розпочато кодифікацію норм МПВ, яку не завершено і сьогодні.

МПВ є єдиним інститутом і не знає галузевого поділу.

Основні принципи МПВ:

- 1) принцип відповідальності стосовно всіх міжнародно-правових діянь держави;
- 2) принцип, який визначає суб'єктів таких діянь;
- 3) принцип, який визначає умови наявності міжнародно-правових діянь;

4) принцип незастосування внутрішнього права для визначення наявності цих діянь.

Підстави виникнення міжнародно-правової відповідальності

Підстави виникнення МПВ поділяються на:

- а) нормативно-правові;
- б) фактичні.

Нормативно-правові підстави МПВ - це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на основі яких певна поведінка або утримання від дій кваліфікується як міжнародне правопорушення і, в силу яких суб'єкт міжнародного права повинен нести міжнародно-правову відповідальність.

В проекті статей про відповідальність Комісії Міжнародного Права зазначено "Діяння держави може бути кваліфіковане як міжнародно-протиправне лише на підставі міжнародного права. На таку кваліфікацію не може вплинути кваліфікація цього ж діяння як правомірного згідно внутрішньодержавного права".

Якщо немає заборони певної дії чи утримання від дій, юридична відповідальність, за невеликими винятками (про що говориться нижче), недопустима.

Нормативно-правові підстави визначають межу потенційно можливої відповідальності.

Джерелами МПВ є правомірні, юридично дійсні міжнародні договори і міжнародні звичаї; рішення міжнародних організацій і міжнародних органів, які у відповідності з нормами міжнародного права (і в першу чергу, статутами цих організацій) мають юридично-обов'язковий характер; правосудні рішення міжнародних судів і арбітражів (консультативні висновки не є такими); односторонні міжнародні зобов'язання держави, які не є засобом введення в дію (для цієї держави) чинних або щойно створених норм міжнародного права.

Норми МПВ починають функціонувати при наявності певних юридичних фактів, якими є лише міжнародні правопорушення. Міжнародні правопорушення є **фактичною підставою** виникнення МПВ.

МП визначає конкретні ознаки МПВ, а також обставини, які звільняють правопорушників від МПВ.

До міжнародного правопорушення веде свідома, неспровокована поведінка. Якщо суб'єкт володів свободою волевиявлення в процесі відповідних дій (чи утримання від дій) спровокована поведінка також може бути фактичною підставою міжнародно-правової відповідальності.

Дії або утримання від дій не можуть бути міжнародним правопорушенням, якщо вони не мають всіх ознак правопорушення. Не вважаються міжнародними правопорушеннями:

- а) недружні акти;
- б) злочинні вчинки фізичних осіб проти міжнародного права (злочини міжнародного характеру);
- в) спірні ситуації.

Недружній акт - це така поведінка держави, яка наносить шкоду та суперечить інтересам іншої держави, але не порушує норм міжнародного права. МП не забороняє недружніх актів. Заборона існує на морально-політичному рівні. Недружній акт надає можливість іншим державам застосовувати до держави, яка вдалася до недружнього акту, заходи у відповідь в порядку реторсії.

Недружніми актами є: надмірне обмеження прав іноземних фізичних і юридичних осіб, націоналізація іноземної власності, підвищення митних податків відносно товарів певної держави чи групи держав, інші дії.

Злочинні вчинки фізичних осіб проти міжнародного права - це такі дії фізичних осіб, які порушують норми міжнародного права, і тому заборонені нормами внутрішньодержавного права. Таку заборону держави включають в свої кримінальні кодекси (закони). Боротьба з такими правопорушеннями передбачена нормами міжнародного права, але фізична особа підлягає кримінальному покаранню в національних судових установах.

Злочинними вчинками фізичних осіб проти міжнародного права є: виготовлення і продаж іноземної валюти і цінних паперів; виготовлення, придбання, зберігання з метою збуту і збут наркотичних засобів без спеціального на те дозволу, глум над символікою іноземної держави тощо.

При **спірних ситуаціях** держави ще не порушують норми міжнародного права, але інтереси однієї держави страждають від поведінки вищих посадових осіб іншої держави. На цьому етапі сторони не несуть міжнародно-правової відповідальності, але вони зобов'язані вдатися до мирних засобів виходу із ситуації. Відмова виконати це зобов'язання є міжнародним правопорушенням.

Приклади: територіальні спірні ситуації, питання спадкоємства при поділі держави на кілька незалежних держав тощо.

14.2. Ознаки міжнародного правопорушення

Ознаками МПВ є об'єктивні елементи його складу, до яких відносять:

- а) об'єкт правопорушення;
- б) протиправну поведінку;
- в) шкоду (збиток);
- г) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою (утриманням від дій) і збитком (шкодою);
- д) вина правопорушника.

Відсутність хоч би однієї із вказаних ознак ставить питання щодо наявності правопорушення.

Об'єкт правопорушення поділяється на:

- безпосередній об'єкт - те з приводу чого створена норма міжнародного права;
- реальний об'єкт - порушена норма міжнародного права;
- загальний об'єкт - міждержавні відносини.

Основним елементом міжнародного правопорушення є **протиправна поведінка** - протиправні дії або бездіяльність держави, яка веде до невиконання або незалежного виконання її міжнародних зобов'язань. Основними **формами протиправної поведінки** держави є:

- а) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, яке проявляється в порушенні прав інших держав і міждержавних організацій;
- б) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, яке проявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб;
- в) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, яке виникає в зв'язку з самочинними діями фізичних і юридичних осіб;
- г) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, яке виникає в зв'язку з протиправною діяльністю на її території органів інших держав і міждержавних організацій.

Види протиправної поведінки:

- а) діяльність або бездіяльність законодавчих органів (*прийняття нормативного акту, який суперечить міжнародним зобов'язанням держави; неприйняття необхідного закону; невідміна закону, який суперечить міжнародним зобов'язанням держави тощо*);
- б) діяльність або бездіяльність виконавчих органів влади (*протиправна, всупереч міжнародним зобов'язанням, поведінка внутрішньодержавних органів і посадових осіб*);

протиправна поведінка органів зовнішніх зносин; протиправна поведінка осіб із збройних сил тощо).

в) діяльність або бездіяльність судових органів (*відмова в судочинстві; заборона доступу іноземців в національні суди; тривалість розгляду судової справи; судове рішення, в порушення міжнародних зобов'язань держави; явно несправедливе рішення; помилка суду, яка привела до порушень міжнародних зобов'язань держави тощо*);

г) дії державних органів поза межами їх компетенції (*дії посадової особи всупереч отриманим директивам; дії посадової особи в порушення внутрішньодержавного права, які породжують міжнародно-правову відповідальність тощо*);

д) бездіяльність державних органів в зв'язку з протиправною поведінкою приватних осіб, політичних партій і громадських організацій (*бездіяльність при вчиненні замаху на честь і гідність іноземної держави - образа прапору, замах на представника іноземної держави, організація збройних загонів в підтримку заколоту тощо*).

Протиправна діяльність або бездіяльність наносить **шкоду** (збитки) іншим суб'єктам міжнародного права. Види збитків:

- матеріальні (*майнові втрати, від територіальних до упущеної вигоди*);
- нематеріальні (*обмеження державного суверенітету, зазіхання на честь і гідність держави*).

В залежності від характеру та об'єму збитку, визначається об'єм, форма і вид міжнародно-правової відповідальності.

Між протиправною поведінкою суб'єкта міжнародного права і збитком (шкодою) повинен бути **причинно-наслідковий зв'язок**. Держава не може вважатися правопорушником, якщо не встановлено причинно-наслідкового зв'язку між її діями і збитком. В сучасному МП не має конкретних нормативних положень, які регулюють порядок встановлення причинно-наслідкового зв'язку, тому на практиці встановлення і обґрунтування таких зв'язків відбувається з врахуванням конкретних обставин кожного міжнародного правопорушення.

Вина - це неправомірно реалізована воля держави-правопорушниці, яка реалізується в протиправній поведінці її органів.

Форми вини:

- а) умисел;
- б) необережність.

На випадок умислу держава навмисно порушує свої міжнародні зобов'язання (*здійснює акт агресії, передає ядерну зброю іншій державі, застосовує хімічну, бактеріологічну (токсичну) зброю тощо*).

У разі необережності держава порушує міжнародні зобов'язання через їх неналежну реалізацію відповідними органами (*не забезпечена надійна охорона дипломатичного представництва і стався замах на дипломатичне представництво тощо*).

Презумпція доведення вини в міжнародному праві покладена на потерпілого суб'єкта.

Враховуючи складність встановлення вини в міжнародному праві, суперечну практику її доведення і обґрунтування, Комісія міжнародного права не включила в проект статей про відповідальність держав вину як необхідну ознаку правопорушення.

14.3. Класифікація міжнародних правопорушень

В українській науці міжнародного права міжнародно-правові порушення за характером наслідків та ступеням небезпечності поділяють на три основні **види**:

- найтяжчі міжнародні злочини;
- серйозні міжнародні правопорушення;
- ординарні міжнародні правопорушення.

Ординарні міжнародні правопорушення випливають з недодержання умов партикулярних норм міжнародного права. Вони зачіпають інтереси окремих держав і народів. Для них характерно відсутність зафіксованих ознак, так як вони виводяться в кожному конкретному випадку з відповідних міжнародних зобов'язань. Вони завжди мають локальний, партикулярний характер. Шкода розповсюджується лише на потерпілу державу.

Приклади: невиконання або неналежне виконання міжнародних договорів в галузі економічного, науково-технічного, культурного і т.п. співробітництва.

Серйозні міжнародні правопорушення зачіпають інтереси всього міжнародного товариства. Безпосередньо не ставлять під загрозу мир і безпеку держав і народів, але впливають на їх стабільність. Як правило такі правопорушення охоплюють цілу галузь міжнародного права і зривають виконання багатосторонніх міжнародних угод із значною кількістю учасників.

Приклади: отруєння радіоактивними речовинами повітряного, морського і космічного простору (заборонено Договором 1963 р. про заборону випробовування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою і Договором 1967 р.), поширення ядерної зброї (всупереч Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї і відповідно поновлених в договірному порядку міжнародних зобов'язань) тощо.

Найтяжчі міжнародні злочини - це такі міжнародні правопорушення, які ставлять під загрозу знищення існуючий міжнародний порядок, зачіпають права і інтереси всього світового товариства, як правило, здійснюються з неправомірним застосуванням збройних сил, інших неправомірних примусових заходів, ставлять під загрозу існування держави тощо. При найтяжчих міжнародних правопорушеннях їх ознаки мають чітке міжнародно-правове визначення. Найтяжчі міжнародні правопорушення завжди порушують основні принципи міжнародного права.

В силу об'єму негативних наслідків при найтяжчих міжнародних злочинах, їх небезпеки для світового товариства, їх ще називають злочинами проти людства.

В Статуті Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу (ст. 6) і Статуті Токійського міжнародного воєнного трибуналу (ст. 5) зроблено узагальнену класифікацію злочинів проти людства на три групи:

1. Злочини проти миру: планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни або війни на порушення міжнародних договорів, угод чи запевнень, участь у загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-яких із згаданих вище дій.

Такі злочини прямо заборонені Паризьким пактом 1928 р. (пакт Бріана Келлога), Статутом ООН, резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. "Визначення поняття агресія", іншими міжнародно-правовими актами.

2. Воєнні злочини: порушення законів та звичаїв війни, зокрема, вбивства, знущання, вивезення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства військовополонених чи знущання над ними; вбивства заручників; пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст і сіл; руйнування, не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини.

Кваліфікація категорій воєнних злочинів міститься в Гаазьких конвенціях 1907 р. про закони і звичаї війни, Женевському протоколі 1925 р. про заборону хімічної і бактеріологічної зброї, Женевських конвенціях 1949 р. про захист жертв війни і Додаткових протоколах (I і II) до них, Гаазькій конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту тощо.

3. Злочини проти людяності: вбивства, знищення, перетворення на рабів, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення; переслідування з політичних, расових чи

релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, незалежно від того, були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено чи ні.

Найнебезпечнішими **злочинами проти людяності** є:

а) **геноцид** - дії що чиняться з наміром знищити цілком або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу шляхом вбивства членів такої групи, заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або спричинення розумового розладу членів такої групи; навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне її знищення; заходи, розраховані на те, щоб запобігти дітородінню у середовищі такої групи; насильна передача дітей з однієї групи в іншу (*Конвенція 1948 р. про попередження злочину геноциду і покарання за нього*);

б) **злочини колоніалізму**: колоніальні анексія, позбавлення незалежності, збройних захват тощо;

в) **екоцид** - злочинний вплив на навколишнє середовище, який викликає незворотні зміни, зникнення фауни і флори, загибель людей;

г) збройні втручання, позбавлення держави незалежності та ін.

Комісія міжнародного права в проекті статей про міжнародну відповідальність запропонувала іншу класифікацію міжнародних правопорушень: "Ст. 19. Міжнародні злочини і правопорушення:

1. Діяння держави, яке порушує міжнародне зобов'язання, є міжнародним протиправним діянням, незалежно від об'єкту порушеного зобов'язання.

2. Міжнародне протиправне діяння, яке виникло в результаті порушення державного міжнародного зобов'язання, настільки основоположною для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного товариства, що його порушення розглядається як злочин міжнародним товариством в цілому, складає міжнародний злочин.

3. З дотриманням п.2 і у відповідності з діючими нормами міжнародного права міжнародні злочини можуть, зокрема, виникати внаслідок:

а) тяжкого порушення міжнародних зобов'язань, яке має основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, такого, як зобов'язання, яке забороняє агресію;

б) тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення права народів на самовизначення, такого як зобов'язання, яке забороняє встановлення чи збереження силою колоніального панування;

с) тяжкого і масового порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту людської особистості, таких, як зобов'язання, які забороняють рабство, геноцид, апартеїд;

d) тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту навколишнього середовища, такого як, зобов'язання, яке забороняє масове забруднення атмосфери або морів.

4. Будь-яке міжнародне-протиправне діяння, яке не складає міжнародного злочину у відповідності з п.2, є міжнародним правопорушенням".

14.4. Підстави звільнення від міжнародно-правової відповідальності

МП передбачає випадки, коли поведінка суб'єкта, яка не відповідає міжнародним зобов'язанням, може не бути визнана порушенням. Не допускається існування таких обставин, які звільняють суб'єкта МП від відповідальності за порушення імперативних норм (*jus cogens*).

Обставини, що виключають виникнення МПВ поділяють на:

а) ті, що є результатом вольових дій, реалізації права (згода, заходи у відповідь і самооборона);

б) обставини, що склалися не залежно від волі суб'єкта (неподолана сила, непередбачуваний випадок, форс-мажор, стихійне лихо, стан необхідності).

А)

Згода однієї держави на поведінку іншої держави, яка не відповідає її міжнародним зобов'язанням щодо першої, виключає протиправність другої в межах отриманої згоди. Згода повинна бути чітко виражена до здійснення відповідних дій. Виключається тиск, помилка, підкуп чи насильство над тим, хто дає згоду. Згода не знімає відповідальності щодо третьої держави. (*ст. 29 проекту Комісії*)

Правомірні дії однієї держави у відповідь на неправомірні дії іншої (контрзаходи, здійснення міжнародно-правових санкцій) можуть привести до порушень. Заходи у відповідь не підлягають МПВ. **Правомірні дії у відповідь** повинні відповідати принципу пропорційності і режиму міжнародної відповідальності. Виключені збройні репресалії, позаправові заходи у відповідь, які не пов'язані з конкретним правопорушенням, заходи не потерпілої сторони.

Дії держави не протиправні, якщо вони є законними **заходами самооборони** згідно зі ст. 51 Статуту ООН. Самооборона може застосовуватись лише у відповідь на збройний напад після вжиття заходів Радою Безпеки ООН (*ст. 34 проекту Комісії*). При самообороні необхідно дотримуватися принципу пропорційності.

Міжнародний Суд ООН і 1965 р. щодо дій в Нікарагуа і проти Нікарагуа зазначив:

"правомірність реакції на агресію залежить від критеріїв необхідності і пропорційності заходів, застосованих в рамках законної оборони".

Б)

Протиправність діяння держави, не відповідаючи її міжнародному зобов'язанню, виключається, якщо це діяння було викликано непереборною силою або непередбаченою зовнішньою подією, яка не піддавалась контролю держави.

2. Пункт 1 не застосовується, якщо держава, про яку йдеться, сприяла виникненню ситуації матеріальної неспроможності." (Стаття 31 проекту Комісії).

На увазі маються природні явища (землетрус, епідемії, повені і т.п.) або про непередбачувана діяльність людей (катастрофа на атомній електростанції, знищення об'єкту іноземної власності на території держави і т.п.), при яких держава позбавлена можливості упередити негативні наслідки або проявити волю, щоб змінити ситуацію.

МП має особливе ставлення до **стану необхідності**. Держави надто часто посилаються на стан необхідності як на причину недотримання міжнародних зобов'язань. Тому посилення на стан необхідності можливе лише при наявності таких факторів:

- небезпеки (неминучої), яка загрожує життєвим інтересам держави;
- виключної ситуації держави, в якій вона інакше себе не могла вести;
- тимчасового характеру вимушеної поведінки.

Неможливе посилення на стан необхідності, якщо можливість такої ситуації передбачено міжнародним договором можливість такої ситуації, та дії держави не визнані виправданими, або, якщо держава сама сприяла створенню стану необхідності.

14.5. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності

Основним суб'єктом МПВ є держава. Крім того, суб'єктами МПВ можуть бути міжнародні (міжурядові) організації та інші суб'єкти міжнародного права.

Держава несе безпосередню відповідальність за дії своїх органів законодавчої, судової і виконавчої влади. Це правило розповсюджується на поведінку органів адміністративно-територіальних підрозділів, якщо вони діяли в такій якості, а також на органи, які не відносяться до вказаних структур, але уповноважені внутрішньодержавним правом здійснювати певні прерогативи державної влади, якщо вони діяли в такій якості.

Не розглядається як поведінка держави:

- а) поведінка особи або групи осіб, які діяли в самостійній якості, а не від імені держави;
- б) поведінка органу однієї держави на території іншої держави не розглядається, як дії останньої;
- в) поведінка органу міжнародної організації на території держави;
- г) поведінка органу повстання на території держави.

В залежності від участі в міжнародному правопорушенні виділяють:

- держави - основні учасники міжнародного правопорушення;
- держави-співучасники;
- держави, які сприяли злочину.

Як суб'єкт МПВ **міжнародна організація** відповідає за правопорушення, яких вона допустилась діючи в рамках своїх установчих документів, та, особливо, в тих випадках, коли вона вийшла за межі статутних повноважень.

14.6. Види і форми міжнародно-правової відповідальності

МПВ реалізується в конкретних видах і формах.

Види МПВ:

- політична (нематеріальна);
- матеріальна.

Але чіткої межі між двома видами МПВ не існує.

Форми нематеріальної МПВ:

- сатисфакція,
- ресторація,
- обмеження суверенітету,
- обмеження юрисдикції держави і т.п.

Сатисфакція - задоволення нематеріальних вимог для відшкодування збитку нанесеного честі і гідності держави. Сатисфакція може бути:

- а) простою (висловлення офіційного співчуття; принесення вибачення; визнання неправомірності вчинених дій; дезавування дій представника держави і т.п.);
- б) надзвичайною (тимчасове обмеження суверенітету і правоздатності держави; здійснення влади органами іншої держави; контроль за використанням наукового потенціалу і т.п.).

Ресторація – відновлення державою-порушником попереднього стану певного матеріального об'єкту (відновлення якості питної води, яка потерпіла від діяльності держави порушника тощо).

Як форма політичної відповідальності застосовується **виключення з міжнародної організації** або припинення прав і привілеїв, що випливають з членства в міжнародних організаціях.

Матеріальна МПВ настає, коли порушення пов'язано з нанесенням матеріальної шкоди.

Форми матеріальної МПВ:

- репарація;
- реституції;
- субституції.

Репарація - відшкодування суб'єктом-порушником матеріальної шкоди грошима, товарами, послугами тощо.

За рішенням Кримської конференції 1945 р. Німеччина зобов'язувалась відшкодувати СРСР збитки в 20 млрд. дол. В 1996 р. Міжнародний Суд ООН прийняв рішення про виплату США Ірану компенсації в 131 млн. дол. за збитий в 1988 р. пасажирський літак.

При надзвичайній репарації держава-порушник обмежується в правах розпоряджатися власними матеріальними ресурсами.

Реституція - повернення державі-жертві правопорушення в натурі майна, незаконно вивезеного з її території державою-порушником або її співучасником.

Таке повернення може здійснюватися у формі **реституції in integrum**, коли не тільки відновлюється попередній стан, а й несуться витрати пов'язані з цим (звільняється захоплена територія, виводяться війська, техніка, демонтуються установки і т.п. за рахунок держави-порушниці).

Різновидом реституції є субституція, яка полягає в заміні неправомірно знищеного або пошкодженого майна, будинків, художніх цінностей, транспортних засобів тощо на рівноцінні.

14.7. Відповідальність міжнародних організацій

Відповідальність міжнародних (міжурядових) організацій має особливості, які випливають з її правосуб'єктності. МПВ визнає, що міжнародні організації є суб'єктами МПВ і суб'єктами міжнародних домагань.

Відповідальність міжнародних організацій передбачена в їх статутах та в ряді універсальних міжнародних договорів.

МПВ міжнародних організацій настає в разі порушення її органами статутні зобов'язань, чинних норм загального міжнародного права чи норм внутрішнього права організації.

Міжнародним організаціям властива як політична, так і матеріальна відповідальність.

Політична відповідальність міжнародної організації можлива у разі прийняття дискримінаційного рішення, з обмеженням державного суверенітету як членів, так і держав-нечленів організації; порушення положень угоди про штаб-квартиру, неправомірне застосування збройних сил тощо.

Матеріальна відповідальність міжнародної організації може мати два результати:

- 1) безпосередню відповідальність;
- 2) солідарну відповідальність міжнародної організації і держав-членів.

Міжнародна організація несе відповідальність за протиправну поведінку своїх виконавчих органів і персоналу.

15. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ

15.1. Поняття і характерні особливості міжнародно-правових санкцій

Міжнародно-правові санкції (МПС) – це правомірні примусові заходи, які застосовують суб'єкти міжнародного права для припинення міжнародного правопорушення, відновлення прав потерпілих суб'єктів і виконання правопорушником зобов'язань внаслідок відповідальності, яка виникла у відповідь на правопорушення.

МПС не є лише формою міжнародно-правової відповідальності, адже міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок відновлення порушених прав та відшкодування, а міжнародно-правові санкції - це засіб, з допомогою якого відновлюють порушені права та домагаються відшкодування.

МПС є формою дозволеного примусу в міждержавних стосунках. Примусові заходи можуть бути санкціоновані і несанкціоновані.

Несанкціоновані примусові заходи застосовуються до виникнення міжнародно-правової відповідальності як реакція на недружні акти, ситуації, неподолану силу, конфліктні ситуації. Більшість таких правомірних заходів із виникненням міжнародно-правової відповідальності набувають характеру МПС

Право на примусові заходи належить кожному суб'єкту міжнародного права. Держави реалізують це право індивідуально, колективно і за допомогою міжнародних організацій.

Застосування санкцій - односторонній процес. Суб'єкт, який застосовує санкцію не може бути стороною-правопорушницею.

МПС можуть бути застосовані лише у відповідь на правопорушення. В цьому їх різниця від неправомірного застосування сили в міжнародних відносинах і від правомірних превентивних примусових заходів.

Підставою для застосування санкцій є не стільки факт міжнародного правопорушення, скільки відмова виконати міжнародні зобов'язання по ліквідації наслідків такого правопорушення.

Схема застосування МПС:

В сучасному МП сформувався особливий **інститут** застосування міжнародно-правові санкції. Норми цього інституту забезпечують порядок примусового відновлення первинних (тобто таких, що функціонували до правопорушення) правових відносин, а якщо це неможливо, то заміни їх на адекватні. Вони забезпечують відшкодування збитків, які наступила в результаті правопорушення і відмови добровільно виконати зобов'язання щодо відшкодування. Кінцева мета міжнародно-правових санкцій відновлення безперерійно функціонуючого механізму міжнародно-правового регулювання.

15.2. Типи і види міжнародно-правових санкцій

Типи МПС:

- 1) міжнародно-правові санкції, які здійснюються державами в порядку самопомоги;
- 2) міжнародно-правові санкції, які здійснюються державами з допомогою міжнародних організацій.

Кожному із типів властиві свої види міжнародно-правових санкцій, форми і способи їх застосування.

Санкцій, які здійснюються державами в порядку самопомоги:

- а) самооборона;
- б) репресалії;
- в) реторсії;
- г) розрив дипломатичних і консульських відносин;
- д) невизнання.

Реторсії – примусові заходи у відповідь, які ведуть до обмеження таких інтересів держави-порушниці; які не охороняються міжнародним правом. Реторсії можуть застосовуватися у відповідь на недружній акт, несправедливу, упереджену поведінку іншого суб'єкта, але в межах, допустимих міжнародним правом.

*Реторсіями є: заборона дипломатичним представникам або громадянам іноземної держави вільно відвідувати певні райони країни їхнього перебування у відповідь на подібні ж обмеження щодо своїх дипломатів і громадян в тій державі (інші обмеження); відкликання посла з держави, яка вчинила недружній акт або правопорушення; висилка з країни рівної кількості дипломатів держави, яка раніше вислала з країни дипломатів першої держави; оголошення дипломатів *persona non grata*; заборона в'їзду в країну або відміна візиту делегацій тощо.*

Репресалії – це правомірні примусові заходи, які чиняться з метою відновлення порушених прав і направлені на обмеження або ліквідацію прав іншої держави у відповідь на її неправомірну поведінку.

Репресалії не можуть застосовуватись у відповідь на акти, які не є міжнародним правопорушенням. Репресалії повинні відповідати нанесеним збиткам із застосуванням примусу, необхідного для їх відшкодування.

Правомірними є лише політичні і економічні репресалії: *позбавлення обмеження дипломатичних привілеїв і імунітету офіційних представників держави-порушниці; ембарго; бойкот; секвестр майна тощо.* Найбільш відчутними формами репресалій є розрив торгівельно-економічних відносин з державою-порушницею і її повна економічна ізоляція.

Розрив дипломатичних і консульських відносин є самостійним видом МПС.

Розрив дипломатичних відносин може відбуватись окремо або одночасно з розривом консульських відносин. Крім того можливе призупинення дипломатичних і консульських відносин як більш м'яка форма впливу на державу-порушницю.

Застосування цієї форми можливе і при недружніх актах, але в такому разі вона не є МПС, бо застосовується не у відповідь на міжнародне правопорушення.

Самооборона – це дії по відношенню до держави-правопорушниці, які мають збройний примусовий характер. Виділяють дві форми самооборони:

- необхідна оборона;
- самооборона від агресії.

Необхідною обороною є захист збройними силами від зазіхань іноземної держави на недоторканність державного кордону, її воєнним вилазкам, які ще не можна кваліфікувати як акт агресії (*заслання військово-розвідувального літака на територію держави-жертви, захід військових суден у територіальні води такої держави тощо*).

При необхідній обороні бажане попередження про можливість її застосування, якщо держави-порушник не припинить порушення. Попередження необхідне тому, що правопорушення може бути ще об'єктивно відсутнім (*підготовка до вторгнення*) або вимушеним (*порушення територіальної недоторканності із-за аварії чи помилки*). Застосування збройної сили в таких випадках не є правомірним.

Право на **самооборону від агресії** – суверене право кожної держави, адже агресія є найтяжчим міжнародним правопорушенням. Але й при його реалізації необхідно дотримуватись принципу пропорційності.

Невизнання може стосуватись результатів, ситуацій викликаних неправомірними діями держави-порушниці. Форми невизнання:

- відмова держави визнати дійсність міжнародного договору укладеного під тиском чи з іншими порушеннями передбаченими нормами міжнародного права;
- невизнання неправомірних територіальних змін;
- невизнання фашистського, расистського чи колоніального режиму держави, яке веде до ізоляції такої держави тощо.

Санкції, які здійснюються з допомогою міжнародних організацій:

- призупинення прав і привілеїв, що випливають з членства в міжнародній організації;
- відмова в членстві;
- позбавлення можливості міжнародного співробітництва з іншими суб'єктами міжнародного права (повний або частковий розрив економічних відносин, призупинення засобів зв'язку);
- колективні збройні заходи (*демонстрації, блокади, застосування збройних сил організацій*).

Призупинення прав і привілеїв, що випливають з членства в міжнародній організації, може бути добровільним або у формі санкції. При добровільному призупиненні членства держави, вона не пориває міжнародною організацією юридичного зв'язку.

При призупиненні прав і привілеїв, що випливають з членства в міжнародній організації у формі санкції активна діяльність держави в міжнародній організації примусово припиняється. Воно можливе у формі позбавлення голосу за такі дії:

- несплату внесків;
- несплату внесків в одному з головних органів організації;
- несплату внесків лише в головних органах організації;
- несплату внесків в усіх органах організації;
- за порушення міжнародних не фінансових зобов'язань;
- за порушення статутних не фінансових зобов'язань.

Позбавлення права на представництво в органах міжнародної організації може бути у формі:

- недопущення держави-правопорушниці до роботи в цих органах;
- не обрання її представників в такі органи;
- не запрошення на їх засідання, наради, конференції.

Позбавлення права на отримання допомоги може бути у формі припинення фінансової, технічної, гуманітарної, економічної, культурної, медичної та іншої допомоги.

Відмова у членстві в певній міжнародній організації може бути у формі заборони на прийняття в організацію або виключення з неї.

Виключення з міжнародного спілкування тягне за собою:

- розрив економічних зносин;
- розрив військового співробітництва, транспортного зв'язку (морського, повітряного, залізничного, телефонного, телеграфного, радіозв'язку і т.д.);
- розрив можливих політичних зносин та ін.

Колективні збройні заходи здійснюються на універсальній основі (в рамках ООН) і регіональними міжнародними організаціями (наприклад, НАТО, ЛАД, ОАЕ).

15.3. Умови правомірності застосування міжнародно-правових санкцій

В МП функціонує комплекс норм, що визначають умови правомірності застосування санкцій. В цілому їх можна розподілити на такі групи:

I. Норми, що визначають правомірний початок застосування міжнародно-правових санкцій.

Діючі норми міжнародного права вимагають, щоб застосуванню міжнародно-правових санкцій передували **спроби мирного врегулювання** конфлікту. Лише при порушенні миру, актах агресії інших збройних нападах дозволяється негайне застосування міжнародно-правових санкцій.

Важливою вимогою для застосування міжнародно-правових санкцій є **попередження** про можливість такого застосування. Попередження повинно бути у формі, прийнятній в дипломатичній практиці (*нота, заява, виступ державного представника і т.п.*).

Практика застосування міжнародно-правових санкцій визнає такі **форми початку МПС**:

1. З моменту здійснення правопорушення, якщо йдеться про збройний напад чи інший акт агресії.

2. Коли вичерпані спроби мирного врегулювання конфлікту.

3. Якщо правопорушення припинено, але правопорушник відмовляється виконати обов'язки, що випливають з міжнародно-правової відповідальності по рішення потерпілої сторони, але після застосування мирних засобів вирішення спорів.

4. В разі застосування міжнародно-правових санкцій міжнародними організаціями у відповідності з їх Статутами і спеціальними постановами, які вступили в силу. Такі постанови можуть передбачати:

а) негайне застосування санкцій;

б) застосування санкцій з певної дати;

в) негайне застосування частини санкцій і, у разі опору, застосування санкцій в повному об'ємі;

г) застосування санкцій при певних обставинах тощо.

5. На випадок застосування міжнародно-правових санкцій в порядку самопомоги, держава-жертва правопорушення визначає початок такого застосування.

II. Норми, що визначають компетенцію по застосуванню санкцій.

Якщо санкції здійснюються в рамках **міжнародної організації**, то слід діяти у відповідності з її статутом з дотриманням вимог як матеріальних норм, так і процедури застосування санкцій.

Компетенція **держав** щодо застосування МПС визначається в міжнародних договорах універсального, регіонального і партикулярного характеру.

III. Норми, що визначають об'єкт застосування санкцій.

Об'єктом застосування санкцій можуть бути лише правопорушники: суб'єкт, який здійснив правопорушення, його співучасники і його посібники. Застосування санкцій не повинно зашкодити третім суб'єктам, не учасникам міжнародного правопорушення.

В межах міжнародної організації можна застосовувати санкції лише щодо держав-членів цієї організації. Винятком з цього правила є ситуація, коли держава-не член організації порушує імперативну норму, обов'язкову для всіх суб'єктів, не залежно від їх членства в організації.

Всі суб'єкти міжнародного права мають право застосовувати санкції щодо агресора.

IV. Норми, що визначають умови пропорційності міжнародно-правових санкцій.

Принцип пропорційності вимагає щоб інтенсивність, об'єм і характер застосування МПС відповідали об'єму і характеру нанесеної правопорушенням шкоди, були необхідними для ліквідації негативних наслідків.

V. Норми, які визначають умови, припинення застосування санкцій.

Застосування санкцій припиняється із досягненням певної **мети**:

- зупинення правопорушення,
- визначення міра відповідальності правопорушника,
- отримана згода на добровільне відшкодування шкоди,
- виконання інших зобов'язань.

Якщо застосування санкцій визначається, певним **строком**, їх здійснення припиняється по закінченні визначеного строку.

15.4. Механізм застосування міжнародно-правових санкцій

Механізм застосування МПС складається з двох компонентів:

- міжнародно-правового (конвенційного) механізму;
- міжнародного організаційного (інституційного) механізму.

Міжнародно-правовий механізм застосування МПС складають:

- договірні норми;
- звичасві норми;
- рішення міжнародних органів і організацій.

Інституційний механізм застосування МПС включає:

- держави,
- організації,
- органи (комітети, комісії, судові органи).

При **самостійних діях** держава, крім норм міжнародного права, реалізує комплекс національно-правових норм. Як правило, національне законодавство більшості держав передбачає порядок реалізації примусових заходів щодо інших суб'єктів міжнародного права.

Діяльність, **групи держав** по застосуванню санкцій, крім загальних принципів і норм міжнародного права, регулюється спеціальною угодою між ними.

Застосування інституційного механізму **міжнародних органів і організацій** може обмежуватись лише міжнародним рівнем або реалізація МПС поєднується з національно-правовою.

16. МІЖНАРОДНА ЮСТИЦІЯ

16.1. Історія міжнародного правосуддя

Одним з перших міжнародних договорів, який заклав основи міжнародного правосуддя був договір Джея 1794 р. (між США і Великобританією). Згідно з договором було створено три змішані комісії з судовими функціями (1) для встановлення кордонів між США і Канадою, 2) для розгляду позовів фізичних осіб в зв'язку з захопленням торговельних суден і 3) для вирішення питань повернення США довоєнних боргів). Лише третя комісія не справилася з своїми завданнями і припинила роботу. Перша комісія добилася одностайного вирішення прикордонних питань, а друга успішно справилася з вирішенням 565 справ (лише 12 на користь Великобританії).

Під впливом успішної роботи вказаних комісій відроджується довіра до міжнародного арбітражу. Природно, що США набувши досвіду з Великобританією в такому вирішенні справ, активніше інших держав вдаються до вказаної форми. До завершення громадянської війни між США і Великобританією було проведено 10 арбітражів (лише в одній змішаній комісії було прийнято рішення з 115 позовів), до 1871 р. - ще 17 арбітражів (4 з європейськими державами, 13 - з латиноамериканськими, серед яких лише одна американо-мексиканська комісія вирішила більше 2 тисяч позовів). За цей період проведено ще 24 арбітражі чисто європейських, 14 - європейсько-латино-американські, 2 - чисто латиноамериканські, 4 - чисто африканські.

В цей же час період створюються третейські суди, "змішані суди", які беруть до розгляду важкі політичні, територіальні питання, позови щодо захоплення кораблів, африканської работоргівлі. Лише суди, які знаходилися в Сьєрра-Леоне розглянули 535 справ (за період з 1819 по 1866 р.), результатом чого було звільнення 55 тисячі рабів.

Суттєве значення для зміцнення ролі міжнародного правосуддя мала "алабамська справа", по якій третейське вирішення справи (між США і Великобританією) велось в Женеві і завершилось рішенням, що Великобританія мусить виплатити США 15,5 млн. доларів, що і було виконано.

В другій половині XIX ст. укладено десятки міжнародних арбітражних договорів, в тім числі і в рамках міжнародних організацій (наприклад, ВПС, в конвенції про міжнародні залізничні перевезення та ін.), в яких сторони погоджуються на відповідний розгляд їх справ. Робиться спроба створити міжнародне арбітражне право. Активно обговорюються ініціативи створення постійного міжнародного суду. В 1892 р. Союз міжнародних залізничних перевезень створює Постійний арбітражний Суд. В 1895 р. Міжпарламентський Союз, приймає резолюцію про створення міжнародного третейського суду.

Ідея була підтримана на гаазьких конференціях 1899 р. і 1907 р. які в своїх конвенціях передбачили створення і роботу Постійного Третейського Суду. До конвенції 1899 р. приєдналися 47 держав і в 1900 р. Суд було засновано.

До 1920 р. суд провів 15 арбітражів, але з цього періоду до нього звертаються рідше. Більш авторитетною міжнародною судовою інституцією стала Постійна палата міжнародного правосуддя (статут її вступив в силу 1 вересня 1921 р.).

За перші п'ятнадцять років ХХ ст. укладено понад 120 міжнародних арбітражних договорів, створюються регіональні судові інституції (наприклад, Центральноамериканська палата правосуддя). Після першої світової війни, для вирішення своїх повоєнних проблем, держави активно створюють змішані арбітражні суди з Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією, Туреччиною та іншими державами (всього біля 50). Вказані суди були надто перевантажені, адже в них поступило більше 100 тисяч позовів.

Втім досвід їх роботи був надзвичайно корисним для відпрацювання механізму прийняття рішень в Постійній палаті міжнародного правосуддя, а згодом і Міжнародного Суду ООН (Статут Суду підписано 26 червня 1945 р., а вступив в силу 24 жовтня 1945 р.).

На сьогодні міжнародне правосуддя здійснюється через такі судові установи: 1. Міжнародний Суд ООН; 2. Міжнародний третейський суд (формується по конкретним справам і виконує судові функції в зв'язку з специфікою ситуації і напряму справи); 3. Міжнародний трибунал з морського права (обирається в складі 21 Судді з списку, який подають країни - по 2 кандидатури кожна; стороною в спорі можуть бути держави, міжнародні організації, фізичні і юридичні особи); 4. Суд Європейського Союзу (заснований на основі договорів про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі - 18 квітня 1951 р.; Європейського економічного товариства і Європейського товариства з атомної енергії - від 25 березня 1957 р.); 5. Європейський Суд з прав людини (діє в рамках Ради Європи на основі Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., створений в 1959 р. з 1 листопада 1998 р. діє на постійній основі); 6. Міжамериканський Суд з прав людини (створений на основі Американської конвенції прав людини 1969 р.); 7. Економічний Суд Співдружності Незалежних Держав (діє на основі Угоди про заходи щодо забезпечення поліпшення розрахунків міжгосподарськими організаціями країн-учасниць СНД від 15 травня 1992 р., Угоди про статус Економічного Суду СНД від 6 липня 1992 р.; Статуту СНД від 22 січня 1993 р. (ст. 32), Положення і Регламенту Суду, 1994 р.); 8. Міжнародний трибунал по Руанді (створений в 1994 р. у відповідності з резолюцією Ради Безпеки ООН); 9. Міжнародний трибунал по колишній Югославії (створений у відповідності з резолюцією Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р.); 10. Чисельні судові інституції арбітражного, третейського характеру.

16.2. Постійна палата міжнародного правосуддя

Укладення в 1920 р. угоди про Статут Постійної палати міжнародного правосуддя фактично стало початком нової, сучасної історії судового розгляду міжнародних спорів на постійній основі. Дискусії, які розгорнулися в рамках Ліги Націй щодо характеру міжнародної юстиції навколо трьох проектів (а) проект Херста-Міллера, поданий президентом США В.Вільсоном; б) проект французької комісії 1918 р., поданий Буржуа; і в) італійський проект, поданий Орландо) в основному велись навколо питань вибору суддів, юрисдикції палати (загально обов'язковою чи факультативною).

Ідею обов'язкової юрисдикції захищали Аргентина, Бразилія, Панама і Португалія. Перемога компромісна точка зору викладена в ст. 36 у "факультативні клаузулі". Суть її полягала в тому, що держави члени Ліги Націй і, згадані в додатку до пакту Ліги Націй, можуть в любий час заявити про свою згоду на визнання обов'язковості Рішень Палати з перерахованих у статті спорів. З такими деклараціями - зобов'язаннями виступили згодом 45 держав, але висловили в них суттєві застереження і обумовили термін дії зобов'язань.

На основі ст. 30 Статуту Палата сама виробила свій Регламент судочинства, який прийняла 24 березня 1922 р. Регламент двічі переглядався: в 1926 і 1936 рр. З часом, завдяки постановам різних міжнародних договорів була розширена юрисдикція Палати. Було укладено понад 175 таких договорів і понад 500 документів, які торкалися юрисдикції Постійної палати міжнародного правосуддя. Лише три держави не визнали юрисдикцію Палати (Йемен, Непал, Саудівська Аравія).

Перша сесія Палати відбулася в Гаазі в 1922 р. Тривала робота Палати до того, як Німеччина вдерлась в Нідерланди в 1940 р. Щорічно скликалося кілька сесій. З 65 спорів, переданих на розгляд Палати було прийнято 32 рішення, дано 27 консультативних висновки і більше 200 розпоряджень. Палата врегулювала чисельні міжнародні спори, які не вдавалося врегулювати державам самотійно. Рішення і консультативні висновки Палати стали цінним внеском в розвиток міжнародного права. На них і сьогодні посилаються вчені і практики.

Однозначно негативну оцінку діяльності Палати давав Радянський Союз. Головним докором було те, що Палата розглянула лише 0,01% всіх спорів, які виникли за час існування Палати у світі. Але, по-перше, Палата повноважна розглядати лише ті спори, щодо яких до неї було звернення, а не які об'єктивно існували в світі. По-друге, показники ефективності роботи судової інституції впливають не стільки з кількості, скільки з якості, рівне вирішення справи. Навіть радянські вчені і практики змушені часто посилатися на рішення Палати в підтвердження тої чи іншої думки, позиції. Отже, таку негативну оцінку можна однозначно оцінити як ідеологічно упереджену.

Під впливом рішень Палати, багато держав самостійно, успішніше справлялися з своїми проблемами. Серед відомих рішень Постійної палати міжнародного правосуддя слід назвати: рішення в справі пароплавства Уімблдом; консультативний висновок стосовно спору Греції і Албанії щодо грецьких національних меншин; консультативний висновок щодо правомірності закриття приватних шкіл в Албанії, Мосульський спір та ін.

Позитивна діяльність Постійної палати міжнародного правосуддя викликала в держав довіру до судової форми вирішення проблем і вони почали створювати додатково судові установи на тимчасовій чи постійній основі. Так, враховуючи кількість проблем, що виникли між Німеччиною і Польщею після першої світової війни, були збережені Верхньосілезький арбітражний суд і Верхньосілезька змішана Комісія. Разом вони розглянули біля 4 тис. справ і прийняли відповідні рішення і біля 3,5 тис. консультативних висновки.

В 1927 р. Асамблея Ліги Націй створює Адміністративний Суд Ліги Націй для розгляду претензій посадових осіб і службовців секретаріату і Міжнародного бюро праці.

Процес започаткований Постійною палатою міжнародного правосуддя, попри супротив окремих держав поступово розвивався. Своє логічне завершення він знайшов у створенні Міжнародного Суду ООН.

16.3. Міжнародний Суд ООН

Правовою основою діяльності Міжнародного Суду ООН є глава XIV Статуту ООН, Статут Міжнародного Суду ООН (як складова Статуту ООН), Регламент Суду.

Члени ООН є *ipso facto* стороною Статуту Міжнародного Суду ООН. Окрім того, держави-нечлени ООН можуть взяти на себе зобов'язання за Статутом Міжнародного Суду (такими сьогодні є Ліхтентейн, Сан-Маріно і Швейцарія).

Міжнародний Суд складається з п'ятнадцяти суддів, обраних Генеральною Асамблеєю ООН і Радою Безпеки терміном на дев'ять років. Судді повинні бути представниками різних правових систем, виступати в особистій якості (непредставники держав, не більше одного громадянина від держави і відповідати високим моральним якостям, які дають в їх країнах обіймати вищі судові посади, бути юристами з визнаним авторитетом в області міжнародного права. Рішення приймаються більшістю голосів, при кворумі засідання дев'ять суддів. Місце засідання Гаага. У відповідності з ст. 19 Статуту Суду його члени при здійсненні судових обов'язків користуються дипломатичними привілеями і імунітетами.

Міжнародний Суд ООН є постійнодіючим органом, який засідає, як правило, в повному складі, а, по необхідності, може створювати камери (в складі трьох і більше суддів) для вирішення певної категорії справ. За свої перші 50 років існування (перше засідання відбулося 1 квітня 1946 року) Суд розглянув 97 справ по 75 спорам і 22 консультативним висновкам виніс 61

рішення Сторонами в справах, які розглядає Суд є тільки держави. Вони (сторони) виступають в Суді через представників, можуть користуватися послугами адвокатів, довірених.

Судочинство письмове і усне. Слухання є публічним, якщо сторони не попросили і Суд не прийняв рішення про закриті слухання. Офіційні мови: англійська і французька: на них готуються матеріали, ведеться судочинство, приймається рішення. На прохання сторони, їй дозволяється користуватися неофіційною мовою.

Компетенція Міжнародного Суду детально розкривається в главі II (ст.ст. 34-38) і главі IV (ст.ст. 65-68) Статуту суду. Суд може розглядати всі справи передані сторонами і питання спеціально передбачені Статутом ООН, або чинними міжнародними договорами. Держави-учасниці Статуту можуть заявити про своє визнання юрисдикції Суду з питань: тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, який будучи встановленим явить собою порушення міжнародного зобов'язання; характеру і розмірів відшкодування, належні за порушення міжнародного зобов'язання.

Такі заяви держав можуть бути безумовними, на умовах взаємності або на певний час. Вони здаються Генеральному Секретарю, який забезпечує їх копіями всіх учасників Статуту Суду і Секретаря Суду. Суд своїм визначенням вирішує спір про підсудність справ Суду. Суд повноважний розглядати справи, які повинен був розглядати Суд заснований Лігою Націй або Постійною палатою міжнародного правосуддя.

При вирішенні справ, Суд застосовує міжнародні договори (загальні і спеціальні); міжнародні звичаї; загальні принципи права; судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних держав, як допоміжний засіб для визначення правових норм; вирішує справи *ex aequo et bono*, якщо сторони згодні.

Суд може давати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання, на запит установи, яка уповноважена це робити за Статутом ООН. Прохання про консультативний висновок повинно бути письмовим, з чітко викладеною суттю питання. Потрібно додавати всі документи, які мають відношення і допоможуть роз'ясненню питання.

Секретар Суду повідомляє про заяву (прохання), яка поступила від держави, яка має доступ до Суду. Робить запити щодо відомостей з питань, які поступили на консультативний висновок. Він висловлює готовність Суду прийняти, в термін визначений Головою, письмові доповіді у справі, заслухати доповіді на відкритих засіданнях. Консультативні висновки приймаються на відкритих засіданнях.

Рішення Суду обов'язкові для учасників спору. На випадок не виконання однією з сторін рішення Суду Рада Безпеки ООН на прохання другої сторони може зробити рекомендацію або застосувати заходи приведення рішення до виконання. Але Рада Безпеки не здійснює функцій судового виконавця. Вона вдається до таких дій, коли вважає, що невиконання судових рішень

може загрозувати міжнародному миру і безпеці. Консультативні висновки Суду мають характер правової поради, правового роз'яснення.

Міжнародний Суд ООН розглянув біля 50 міжнародних спорів в основному з територіальних питань: про розмежування морського простору і континентального шельфу Північного моря (Данія - ФРН, ФРН - Нідерланди - 1967 - 1969 рр.); рішення про анклав (Нідерланди проти Бельгії, 1959); спір між Грецією і Туреччиною (1976 - 1987 рр.); індо-португальський спір про право переходу через територію Індії (1960 р.); спір між Тунісом і Лівією (1978 - 1982 рр., 1984 - 1985 рр.); спір про дійсність арбітражу з прикордонного між Гондурасом і Нікарагуа (1960); спір між США і Іраком (1979 - 1981 рр.) в зв'язку з захопленням американського дипломатичного і консульського персоналу в Тегерані; спір про належність храму Преах Вихеар (Камбоджа проти Таїланду (1962); справа Південно-Західної Африки (1966 р.); справа про Барселонську компанію (Бельгія проти Іспанії, 1970) та ін.

Важливими в діяльності Суду є його рішення щодо власної компетенції в конкретних справах. З цієї точки зору, крім вже згаданих: індо-португальської справи, справи про належність храму Преах Вихеар, справи Південно-Західної Африки і стосовно Барселонської компанії, важливими були рішення по справам: франко-норвезький про займи (1957 р.), "Інтерхандель" (1959 р.); ізраїльсько-болгарській (1959 р.) та ін.

Цікаві консультативні висновки Суд прийняв щодо статуту Південно-Західної Африки (1956 р.), про юридичну силу рішень міжнародних адміністративних трибуналів (1954 і 1956 рр.), про склад Комітету по безпеці на морі (1960 р.), про розуміння п. 2 ст. 17 Статуту ООН (1962 р.) та ін.

16.4. Регіональні і спеціалізовані міжнародні судові установи

Окрім Міжнародного суду ООН на сьогодні успішно функціонують регіональні вони ж, як правило, і спеціалізовані судові установи, хоч це і не обов'язково (універсальний характер має Міжнародний трибунал з морського права, хоч присвячені конкретній проблематиці, але на універсальній основі діють міжнародні трибунали по Югославії і Руанді).

Міжнародний трибунал з морського права. Правовою основою діяльності є Конвенція ООН з морського права, 1982 р., Статут Міжнародного Трибуналу з морського права (додаток УІ до Конвенції) і Правила Трибуналу (Регламент).

Складається з 21 члена трибуналу, неупереджених, справедливих, з високою репутацією незалежних суддів, які є відомими авторитетами в галузі морського права. Формується на основі справедливого представництва географічного і правових систем. Від країни не може бути два громадянина.

Члени трибуналу обираються на 9 років, з тим, що повноваження перших триватимуть три роки (7 членів за жеребом) і шість років (7 членів за жеребом). Кворум для засідання 11 членів, а для камери 7. Місце засідання - Гамбург (ФРН). Вирішує всі питання, спори і заяви, які передаються йому у відповідності з Конвенцією, питання застосування і тлумачення інших угод з морського права.

Сторонами спору можуть бути: держави (учасниці Конвенції), міжнародний орган з морського дна, Підприємство (орган, який реалізує діяльність в Районі морського дна за межами національної юрисдикції) юридичні особи, фізичні особи (громадяни держав учасниць Конвенції, які здійснюють діяльність в Районі морського дна), інші держави, звернення яких в Трибуналах передбачено Конвенцією.

Спори слухаються Трибуналом або в Камерах (11 суддів), відкрито (якщо не прийнято інше рішення і рішення приймаються більшістю голосів. Рішення кінцеве і обов'язкове лише для учасників спору. Для розгляду конкретних справ можуть створюватися камери із трьох і більше членів.

Суд Європейського Союзу. Діє на основі Статуту Суду, договорів про утворення Союзу (паризький про ЄОВС, римські про ЄЕТ і Євратом), Маастрихтського договору 1992 (про Європейський Союз), правил Регламенту.

В склад суду входять судді і генеральні адвокати (призначаються за згодою держав-членів на 6 років). Справи розглядаються в повному складі або в одній з камер. Судочинство письмове і усне (слухання справи).

Зберігається таємниця виступів суддів і голосування. Рішення обов'язкове, кінцеве і не оскаржується.

Право звернення в суд мають: держави-члени, органи ЄС, юридичні і фізичні особи, національні судові установи з проханням тлумачення права ЄС.

Суд вирішує спори по суті, контролює діяльність держав і органів ЄС в рамках своїх повноважень, забезпечує виконання права ЄС, його тлумачення, захищає права і інтереси фізичних і юридичних осіб, приймає рішення по відміні органами ЄС прийнятих ними актів, які порушують право ЄС. До держави, яка допустила таке порушення суд може застосувати санкцію.

Суд формулює основні принципи побудови права ЄС, якщо вони не відображені в установчих актах. Серед таких принципів Суд визначив: 1) право ЄС є субординаційне і розвивається в значному завдяки зусиль органів ЄС; 2) право ЄС має пряму дію на території держав-членів і має вищу юридичну силу по відношенню до національно-правових актів; 3) норми права ЄС є складовими національних правопорядків держав-членів, з них випливають права і обов'язки не тільки для держави, а й для фізичних і юридичних осіб; 4) держави не можуть посилатися на національне законодавство як на причину не дотримання норм права ЄС;

5) на випадок виявлення невідповідності національно правового акту нормам права ЄС, національні суди повинні проголошувати такі акти не дійсними та ін.

Європейський Суд з прав людини. Діє на основі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, розробленого для себе Регламенту і прецедентів прийнятих у попередні роки, за період існування (включаючи роботу старого Суду до 1 листопада 1998 р.) розглянув понад півтора тисячі справ. Складається з кількості суддів по 1 від держави, які обираються парламентською асамблеєю Ради Європи з трьох представників запропонованих державою. Можливо, коли буде два і більше суддів з одним громадянством. Суд розглядає справи великою палатою (17 суддів) малою палатою (7 суддів) і комітетом суддів (3 судді). Значна робота по розгляді справ ведеться в чотирьох секціях суду.

Юрисдикція Суду поширюється на всі справи, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції і передаються йому Договірною Стороною або на підставі заяви будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення їх прав однією з Договірних сторін.

Суд надає Консультативні висновки з правових питань на запит Комітету Міністрів Ради Європи. Передбачена можливість дружнього врегулювання справи, при якому Суд на основі конфіденційності надає свої послуги сторонам. Судді, при здійсненні своїх обов'язків, користуються дипломатичними привілеями і імунітетами.

Згідно Регламенту Суду він поділений на чотири секції, які утворені на три роки з врахуванням географії, різних правових систем, завантаження справами. Офіційні мови Суду - англійська і французька. Сторони можуть в слуханні справи користуватися не офіційною мовою.

Економічний Суд СНД. Складається з представників держав-членів СНД (по два від кожної) з числа спеціалістів високої кваліфікації з адміністративних і господарських питань. Строк повноважень - 10 років.

Вирішує спори, які виникають після виконання економічних зобов'язань, про відповідність національних нормативних та інших актів з економічних питань актам СНД, інші спори, які виникають в зв'язку з виконанням актів СНД при умові домовленості з цього приводу між державами.

Розглядає справи по зверненні держав і інститутів СНД. Судочинство ведеться російською мовою. За станом на сьогодні звернення до Суду досить рідкі.

За період після другої світової війни міжнародна судова практика здійснювалась міжнародними трибуналами. Найбільш відомі з них Нюрнберзький і Токійський трибунали досить ефективно здійснили свої судові повноваження і фактично заклали основи нового міжнародного судочинства. Міжнародний трибунал з метою судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права на території колишньої

Югославії і Міжнародний трибунал по Руанді повинні ще довести свою спроможність вирішувати складні проблеми дотримання прав людини і основних свобод.

16.5. Міжнародний арбітраж

Міжнародний арбітражний (третейський) суд створюється за взаємною згодою держав з призначених чи вибраних ними осіб-членів Постійної палати третейського суду. Нормативною основою для діяльності міжнародного арбітражу є Конвенція про мирне врегулювання міжнародних сутичок від 5(18) жовтня 1907 р. (розділ ІУ).

Угоди про застосування арбітражної процедури можуть укладатися в зв'язку з конкретним спором. Такі угоди називають ще третейським записом компромісом або спеціальною угодою. В них повинні бути вирішені такі питання: суть спору, умови, порядок і термін призначення арбітрів, їх повноваження. В таких угодах повинно бути визначено: повноваження арбітрів, порядок прийняття рішень, правові основи прийняття рішень, мова роботи арбітражного суду, місце його засідання тощо.

Держави можуть укласти угоду, в якій домовляється про передачу арбітражним судам спорів, які виникнуть у перспективі. В такому разі всі питання роботи арбітражного суду повинні бути вирішені в цій генеральній угоді.

Інколи домовленість про арбітражну процедуру вирішення міжнародних спорів є складовою основою міжнародного договору.

Незалежно від виду арбітражної угоди всі вони, як правило виходять з таких засад: 1) арбітражний суд - є виключно мирним засобом врегулювання міжнародного спору.

Він добровільний, не примусовий і повністю залежить від учасників спору; 2) вибір (обрання) арбітрів - справа самих заінтересованих держав. Якщо спроба створити арбітражний суд виявилась невдалою сторони - учасники спору можуть звернутися за допомогою до третьої сторони (Генерального секретаря ООН, Генерального секретаря Постійної палати третейського суду і т.п.); 3) число членів арбітражного суду повинно бути не парним. Кожна з сторін призначає (обирає) рівну кількість арбітрів. Після обирається суперарбітр з представників країн, які не є учасником спору і, громадянин якої не обраний вже в арбітражний суд; 4) арбітражна угода є основним документом арбітражного процесу, а тому вона повинна уважно укладатися з врахуванням всіх питань, які виникнуть в роботі суду; 4) арбітражний суд приймає свої правила процедури (регламент), рішення про місцеперебування; 6) угоду про арбітражний суд укладають самі заінтересовані держави, вони ж визначають предмет спору; 7) сторони угоди про арбітражний розгляд справи визначають компетенцію арбітражного суду. Вони повинні враховувати існуючі норми міжнародного права з цього питання; 8) арбітражний суд діє в повній відповідності з арбітражною угодою сторін спору.

Арбітражне судочинство, як правило, ведеться в письмовій і усній формі. Рішення приймаються більшістю голосів. Члени арбітражного суду не можуть утримуватися при голосуванні. Таке утримування допускається лише при попередньому голосуванні, яке не є обов'язковим і проводиться лише задля уточнення ситуації в процесі арбітражного розгляду справи. Рішення є остаточним і обов'язковим для сторін спору. За останніми залишається право звернутися до арбітражного суду з проханням переглянути справу.

Арбітражному розгляду підлягають спори з участю міжнародних організацій. Витрати на арбітражний розгляд несуть учасники спору якщо не буде прийнято іншого рішення.

Особливим видом міжнародного арбітражу є Постійна палата третейського суду, яка створена Гаазькими конвенціями 1899 і 1907 рр. Міжнародне бюро Постійної палати (канцелярія) в період між скликаннями Палати виконує функцію посередника. Спостереження за його діяльністю ведуть учасники Постійної розпорядчої Ради (складається з глав дипломатичних представників акредитованих в Гаазі від держав-учасниць конвенцій і Міністра закордонних справ Нідерландів - голови ради).

Бюро складає список арбітрів з числа юристів, яких висувають (не більше чотирьох) держави-учасниці конвенцій строком на шість років. Кандидати в арбітри повинні бути високопрофесійні юристи, компетентні в питаннях міжнародного права.

Серед такого списку арбітрів (біля 160 чоловік) учасники спору обирають по два арбітри (кожний), один з них може бути громадянином країни, яка обирала.

Активність Постійної палати третейського суду не висока. За майже 100 років вона розглянула 24 справи, з яких на другу половину століття прийшло дві справи.

Разом з тим багато держав і міждержавних організацій підкреслюють важливість арбітражного розгляду. Зокрема на важливості цієї процедури наголошують Всесвітня поштова конвенція, Міжнародна Конвенція електров'язку, Статут ЮНЕСКО, Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р., Конвенція по регулюванню освоєння мінеральних копалин Антарктики 1988 р. та інші універсальні міжнародні договори. На десятій сесії Комісії міжнародного права ООН були прийняті "Примірні правила арбітражного процесу". Правила схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН в 1958 р. (мають рекомендаційний характер). Вони вирішують питання існування спору і обсягу арбітражного зобов'язання, правила обов'язкові для укладання компромісу, утворення арбітражного суду, його права і процес арбітражу, наради суду, арбітражного рішення, тлумачення арбітражного рішення, питання дійсності і визнання недійсним арбітражне рішення, перегляду арбітражного рішення.

17. МІЖНАРОДНА ЗАКОННІСТЬ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК

17.1. Поняття і сутність міжнародної законності.

Міжнародна законність - це політико-правова реальність міжнародних відносин, яка характеризує міжнародно-правову дійсність під кутом зору правотворчої і правозастосовчої діяльності учасників міжнародного співробітництва, морально-політичні засади системи міжнародного права, оціночні критерії її зв'язків з міжнародними політичними інститутами, політичними режимами членів світового товариства.

Міжнародна законність є оціночним критерієм обов'язкового (необхідного) функціонування не лише міжнародного права, а й інших систем управління, які функціонують в міжнародній сфері. В цьому розумінні міжнародна законність виступає в ролі пов'язуючого компоненту міжнародного права, політики, релігій, моралі і т.п.

Міжнародна законність є основоположною не лише для міжнародного права, а й для політики, моралі, етики, демократії тощо. Впливаючи на них, міжнародна законність, в свою чергу, акумулює в собі характерні особливості об'єктів впливу, а тому може проявлятися, як категорія політична, моральна, етична, правова і т.п.

Політичні норми є важливим складовим компонентом міжнародної законності. Саме стан, рівень міжнародної законності визначає в якій сфері міжнародного співробітництва можна обмежитись політичними засобами управління міжнародними відносинами, а де необхідне вироблення юридичних засобів. Часто виявляється, що необхідно застосовувати ці засоби в комплексі.

Міжнародна законність – це основа функціонування політичних інститутів. Стан законності в міжнародних відносинах є спонукальною причиною створення різного роду міждержавних і неурядових міжнародних організацій. Вимоги, щоб міжнародні організації в своїй діяльності не виходили за межі Статутних положень на практиці часто не вирішує всіх проблем їх нормального функціонування. Саме міжнародна законність є показником їх належної поведінки як в рамках установчого договору, так і за його межами.

Політичні інститути другий (окрім норм) важливий компонент міжнародної законності, її інституційний механізм управління міжнародними відносинами.

Важливим компонентом міжнародної законності є сукупні політичні режими, які функціонують в міжнародній сфері. Від політичних режимів залежить склад і характер елементів міжнародної законності, її рівень. Єдина, універсальна міжнародна законність може функціонувати формально або реально. Багато в чому це залежить від політичних режимів, які взаємодіють в тому чи іншому регіоні земної кулі. З цим потрібно рахуватися, хоч не можна не

визнати, що поділ міжнародної законності на регіональну, як правило, негативно відбивався на розвитку універсальної законності самі по собі враховують і виходять з особливостей регіонів. Проте доводити цю особливість до заперечення універсальних принципів законності - значить заперечувати загальнолюдські цінності.

Політичний характер міжнародної законності проявляється в тому, що вона є атрибутом суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені. Вона акумулює в собі владні властивості учасників міжнародних відносин, особливості їх правових систем, зовнішньополітичної діяльності. Законність в своїй першооснові - явище державне. Вона існує там, де є влада, є засобом її здійснення і діяльності.

Важливою особливістю міжнародної законності є її демократизм. Демократизм міжнародної законності проявляється в тому, що в її розвитку беруть участь не лише держави і створені ними міжурядові організації і об'єднання, але і народи, громадські (не урядові) міжнародні організації і об'єднання і навіть фізичні особи. Використання фізичними особами права скарги на державу за Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, оскарження порушень їх прав в Європейському суді з прав людини та ін. безперечно сприяє зміцненню міжнародної законності.

Важливим каналом зміцнення міжнародної законності є участь широкої міжнародної громадськості у формуванні і розвитку міжнародної правосвідомості через плебісцити, відстоювання народами необхідності дотримання вимог міжнародної законності.

З точки зору міжнародної правотворчої процедури народи не є безпосередніми творцями норм міжнародного права. Вони, в основному володіють суспільними (громадськими) формами і установами контролю за належною реалізацією міжнародно-правових норм. Але, впливаючи на правотворчу і правозастосовчу, політичну, економічну та іншу міжнародну діяльність своїх держав, вони прямо впливають на рівень, стан міжнародної законності.

Вся нормотворча, правореалізуюча і контрольна діяльність держав і міжнародних установ в світлі вимог міжнародної законності повинна будуватися на принципах і нормах демократії. Демократизм міжнародної законності випливає з координаційної сутності міжнародного права. Демократія - стрижень, на якому перевіряється справжність міжнародної законності. Це та межа, вихід за яку означатиме відмову від законності і перехід на засади свавілля, анархії і беззаконня.

Міжнародна законність - морально-етична категорія. В основі міжнародної законності знаходяться правила міжнародної моралі і моральності. Вимоги міжнародної моралі і міжнародної законності, в ряді випадків, одні і ті ж. В тих випадках, коли, наприклад, міжнародні договори і звичаї суперечать принципам і нормам міжнародної моралі вони, як правило, визнаються такими, що порушують міжнародну законність.

Міжнародна законність - категорія моральності в силу того, що основний компонент її вимог направлений на посилення гуманістичних засад міжнародного права. Міжнародне право не регулює відносини між фізичними особами. В такому разі опосередкованою ланкою між людиною і міжнародним правом є держава або держави і міжурядові організації. Проте зміст переважної більшості норм міжнародного права стосується і направлений на захист інтересів людини. Антигуманні норми міжнародного права не відповідають міжнародній законності.

Міжнародна законність - категорія моральності ще й в силу того, що її правила і принципи втілюють в собі досягнення світової культури, загальнолюдські цінності, ідеї свободи людини. Моральність міжнародної законності проявляється в її гуманістичних цілях, переважаючих морально-етичних тенденціях розвитку.

Суворо керуючись етичними засадами, міжнародне товариство добилось визнання недійсними міжнародні договори і угоди, укладені в результаті обману, підкупу, загрози застосування сили і т.п.

Якщо міжнародне право формально вирішує питання про використання у відповідь на правопорушення таких примусових заходів як економічна блокада, бойкот, ембарго та ін., то міжнародна законність вимагає, щоб ці заходи застосовувались у виняткових випадках і, як правило, не відбивались на соціально-економічному становищі цивільного населення.

Міжнародне право функціонує не спираючись на апарат насильства і придушення. Багато в чому це відбувається в силу того, що міжнародна законність захищає міжнародне право, визначаючи для нього соціальні цінності, орієнтири, критерії, які відповідають прагненням народів. Це в свою чергу дозволяє уникнути помилок під час міжнародної правотворчої і правозастосовчої діяльності, привести норми міжнародного права у більшу відповідність міжнародним відносинам. В результаті цього відпадає необхідність створювати апарат насильства і придушення.

Як етична категорія міжнародна законність сприяє дослідженню особливостей поведінки учасників міжнародного спілкування і виробленню своєрідного морального кодексу поведінки. Було б помилковим зводити його лише до питань дипломатичного протоколу і правил ввічливості, хоч ці норми і несуть відчутне міжнародно-правове навантаження.

Основні в міжнародній законності – її міжнародно-правові властивості. Основні вимоги міжнародної законності - юридичні: 1) Загальність міжнародного права, тобто необхідність такого розвитку міжнародного права, при якому міжнародні відносини, які вимагають юридичного опосередкування, регулюються міжнародним договором, звичаєм чи іншими джерелами міжнародного права. Тут не може бути місця для свавілля, суттєвих прогалин і недовершеності, які дають можливість для довільних дій; 2) Верховенство Статуту ООН, тобто залежність від його положень всіх інших міжнародних угод; 3) Рівність всіх перед міжнародно-

правовими зобов'язаннями, відсутність привілеїв у праві, однаковий масштаб поведінки для всіх; 4) Наявність юридичних механізмів забезпечення міжнародної законності; 5) Гарантія якісної реалізації норм міжнародного права, ефективна і рішуча боротьба з міжнародними правопорушеннями. Відповідальність кожного і всіх хто його вчинив; 6) Стабільність і стійкість міжнародного правопорядку, ефективна робота всіх механізмів правового регулювання.

17.2. Структура міжнародної законності

Міжнародна законність - складна багаторівнева система зв'язків правомірних міжнародних відносин і їх компонентів. Виділяють в міжнародній законності компонентну, предметну, суб'єктну, юридичну, інтегральну та ін. структури. До компонентної структури можна віднести: а) міжнародно-правові, політичні та ін. норми; б) політичні інститути (стан інституційного механізму і діяльність міжнародних міжурядових і неурядових організацій); б) політичні режими (демократичний, колоніальний, режим опіки та ін.).

Предметну структуру міжнародної законності складають компоненти різного соціального змісту залежно від зони функціонування: а) економічна зона (соціальний зміст: торгівельні, валютно-кредитні, науково-технічні і т.п. відносини спрямовані на обмін та розподілення матеріальних благ - угоди по цукру, пшениці, ловлі риби і т.п.); б) політична зона (соціальний зміст: міжнародні, міжнаціональні відносини, формування держав і міжнародних організацій, діяльність ООН та ін. міжнародних організацій по підтримці і зміцненню миру і міжнародної безпеки та ін.); в) соціально-культурна зона (соціальний зміст: діяльність ВООЗ, ЮНЕСКО, МОП, охорона навколишнього середовища і т.п.).

Окремі зони функціонування міжнародної законності можна виділити в її суб'єктній структурі, зокрема: а) зона діяльності держав (критерій деталізації: порядок утворення, права і обов'язки, статус, функції, зміст, форми і методи діяльності і т.п.); б) зона діяльності міжурядових і зона діяльності неурядових організацій (критерій деталізації: порядок утворення, права і обов'язки, статус, функції зміст, форми і методи діяльності, матеріальне забезпечення і фінансування, правове становище органів та ін.); в) зона діяльності націй і народів (критерій деталізації: зміст, форми і методи діяльності, міжнародно-правовий статус тощо); г) зона діяльності фізичних осіб (критерій деталізації: права і обов'язки, правовий статус, умови існування особи і т.п.); д) зона діяльності юридичних осіб (критерій деталізації: права і обов'язки, правовий статус, умови існування і діяльності і т.п.).

Юридична структура міжнародної законності поділяється на чотири основних зони функціонування: а) використання юридичних суб'єктивних прав; б) виконання юридичних обов'язків; в) дотримання юридичних заборон; і г) застосування юридичних правил (як правило, судами і арбітражними установами, але можливо і іншими органами, наприклад, Радою Безпеки).

Інтегральна структура міжнародної законності охоплює юридичні характеристики діяльності (кількість правомірних дій і кількість неправомірних дій при використанні юридичних суб'єктивних прав, виконанні юридичних обов'язків, дотриманні юридичних заборон і застосуванні юридичних правил) суб'єктів відносин (держав, міждержавних організацій, міжнародних неурядових організацій, націй і народів, фізичних і юридичних осіб та ін.) в політичній, економічній, соціально-культурній та ін. сферах міжнародних відносин.

По структурі міжнародної законності визначається її рівень: відношення правомірних дій до всіх юридично значимих дій в конкретній зоні міжнародних відносин (компонентній, предметній, юридичній, суб'єктивній та ін.). Найбільш повно рівень міжнародної законності визначається по інтегральній структурі міжнародної законності.

Знання рівня міжнародної законності допомагає: 1) розкрити соціальний зміст процесу зміцнення міжнародної законності; 2) визначити завдання, цілі зміцнення міжнародної законності, підвищити питому вагу правомірних дій в масі юридично значимих дій певного виду; 3) розробити емпірично фіксовані індикатори міжнародної законності; 4) здійснити заміри параметрів міжнародної законності і порівняти їх стан в різних міжнародних сферах і в різний час; 5) створювати сприятливі передумови для збагачення наукових уяв про міжнародну законність, тенденції їх розвитку, соціальну значимість і ефективність.

Рівень міжнародної законності визначається за різними формулами:

$$PMZ_1 = \frac{\text{кількість міжнародних правомірних дій (діянь)}}{\text{кількість всіх дій (діянь)}}$$

$$PMZ_2 = \frac{\text{кількість правопорушень}}{\text{кількість учасників міжнародних відносин}}$$

$$PMZ_3 = \frac{\text{кількість офіційно оспорених міжнародних актів}}{\text{загальна кількість міжнародних актів}}$$

$$PMZ_4 = \frac{\text{кількість прогалин в певній сфері регулювання}}{\text{загальна кількість міжнародних актів в цій сфері}}$$

$$\text{Інтегральний рівень міжнародної законності (ІРМЗ)} = \frac{PMZ_1 + PMZ_2 + PMZ_3 + PMZ_4 + PMZ_h}{n}$$

Значення міжнародної законності для стабільного і ефективного функціонування міжнародних систем управління міжнародними відносинами гостро поставали питання забезпечення гарантій законності.

В системі гарантій міжнародної законності можна виділити різні аспекти, різні компоненти класифікації: норми міжнародного права, безпосередня ціль яких - зміцнення міжнародної законності, діяльність суб'єктів по застосуванню цих норм, правозастосовчі

документи, які фіксують результати цієї діяльності; або гарантії міжнародної законності на правотворчій стадії, тлумаченні права, застосуванні міжнародного права. Гарантії при безпосередній реалізації міжнародного права можна поділити на гарантії міжнародної законності при здійсненні диспозиції і при здійсненні санкції норми міжнародного права. Гарантії міжнародної законності в правозастосовчій діяльності розподіляються на ті, які діють: а) при встановленні об'єктивної істини про юридично значимі обставини справи; б) при виборі норми міжнародного права і адекватній юридичній кваліфікації фактів; в) при виробленні і прийнятті правозастосовчого рішення.

Для того, щоб виникло питання про гарантії міжнародної законності необхідно визначити ефективність дії норми міжнародного права, яка забезпечує ці гарантії. Така ефективність визначається за формулою:

$$E = \frac{P}{Ц}$$

де "е" - ефективність норми міжнародного права (міжнародного договору або звичаю, рішення міжнародних організацій); "р" - фактичний результат, який наступив після реалізації норми (договору, звичаю, рішення); "ц" - ціль норми міжнародного права (договору, звичаю, рішення).

Цілі можуть бути матеріальні і юридичні. Юридичними цілями зміцнення міжнародної законності часто є: 1) попередження (запобігання) можливих міжнародних правопорушень; 2) виявлення (знаходження) міжнародних правопорушень; 3) зняття (присікати) міжнародні правопорушення; 4) ліквідація негативних наслідків міжнародних правопорушень, відновлення порушеного правомірного стану; 5) попередження, мінімалізація фактів здійснення міжнародних правопорушень в "гарячих" точках земної кулі.

Найважливішими міжнародно-правовими гарантіями міжнародної законності є: 1) довершеність, розвиненість системи міжнародного права; повнота, відсутність прогалін, а також суперечностей між міжнародно-правовими актами; 2) високий рівень міжнародно-правової культури і міжнародно-правової свідомості, зокрема; 3) ефективна система упереджувальних примусових заходів, вдосконалення механізму контролю за станом міжнародної законності; 4) заходи міжнародно-правової відповідальності і міжнародно-правових санкцій, які сприяють відновленню, порушених міжнародно-правових відносин, 3) якість (висока) міжнародної правотворчої і правозастосовчої діяльності.

17.3. Режим і принципи міжнародної законності

Режим міжнародної законності - це такі міжнародні політичні, економічні, соціальні, моральні та ін. обставини, при яких дотримання міжнародних зобов'язань юридичних прав і виконання обов'язків стає правилом поведінки учасника міжнародного співробітництва. Це

особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується специфічними засобами регулювання. Можна виділити універсальні, видові і спеціальні режими міжнародної законності. В універсальному режимі міжнародної законності (наприклад, в праві міжнародних договорів) взаємодіють, як правило, норми всіх систем управління міжнародних відносин (права, політики, моралі і т.д.). Коли йдеться про видовий режим міжнародної законності (наприклад, в праві міжнародної безпеки), то мається на увазі не тільки взаємодія норм окремих систем управління міжнародними відносинами (політики і права), а й особлива сукупність таких норм (для Європейського регіону одна, для азійського - трішечки інша, для африканського регіону певні свої особливості і т.п.).

Спеціальні режими міжнародної законності створюються в зв'язку з вирішенням певних проблем (як правило глобальних) міжнародних відносин (режим протекторату, опіки в міжнародному праві та ін.). Для спеціальних режимів характерна обмеженість в часі дії. Штучність продовження його в часі веде до порушення міжнародної законності і міжнародного права (приклад - колоніальний режим).

Критерієм правомірності режиму міжнародної законності є його відповідність принципам міжнародної законності, які діють у відповідний період. Основними принципами міжнародної законності на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин і міжнародного права є: 1) примат права в політиці; 2) Верховенство Статуту ООН перед всіма іншими міжнародними зобов'язаннями; 3) реальна можливість використання суб'єктивних прав і належне виконання юридичних обов'язків; 4) рівність всіх суб'єктів перед нормою міжнародного права і загальність вимоги дотримуватися її; 5) одноманітне розуміння і застосування міжнародно-правових актів всіма суб'єктами міжнародного права; 6) своєчасне попередження міжнародних правопорушень; 7) невідворотність відповідальності і санкцій за міжнародні правопорушення; 8) особлива роль ООН в підтримці міжнародного миру і безпеки; 9) принципи справедливості, гуманізму і демократії та ін.

Міжнародна законність не є статичною сталою сучасних міжнародних відносин. Вона розвивається як розвиваються системи управління міжнародними відносинами. В своєму розвитку міжнародна законність активно взаємодіє з доцільністю. Міжнародна доцільність - це відповідність дій учасників міжнародних відносин в правовій сфері цілям зміцнення міжнародного миру безпеки і співробітництва держав. В цьому зв'язку міжнародна законність і доцільність краще всього проявляють свою взаємодію і взаємозалежність на стадіях правотворчій і правозастосовчій.

Доцільність дозволяє встановити: 1) наскільки адекватно вимоги законності відображають потреби міжнародного товариства; 2) найбільш прийнятний варіант поведінки; чи відповідає він

цілям міжнародно-правового акту; 3) найбільш ефективні заходи відновлення порушених міжнародних правовідносин тощо.

В свою чергу міжнародна законність дозволяє встановити: 1) наскільки є правомірною вибрана ціль і засоби її досягнення (реалізації); 2) чи науково обґрунтована доцільність чи вона цілковито ґрунтується на суб'єктивних уявах учасників міжнародних відносин; 3) чи відповідає ціль міжнародній правосвідомості тощо.

Для сучасного етапу розвитку міжнародної законності характерно: а) ускладнення структури законності (підключення різних систем управління не лише міжнародної, а й внутрішньо державної сфери); б) універсалізації вимог і розпоряджень; в) стандартизація норм, правил поведінки; г) посилення взаємопроникнення правового і неправових компонентів; д) тенденціях посилення нормативності міжнародної законності тощо.

17.4. Загальне і особливе міжнародної законності і міжнародного правопорядку. сутність міжнародного правопорядку.

Міжнародна законність - це властивість міжнародного правопорядку, засіб його встановлення і підтримки, умови функціонування. Серед чисельних визначень міжнародного правопорядку можна виділити кілька підходів, характерних для виділення головного в його сутності: а) міжнародний правопорядок - це реалізація норм міжнародного права, міжнародне право в дії (Ю.А.Решетов, Н.Е.Тюрина та ін.); б) міжнародний правопорядок - це стан впорядкованості міжнародних відносин нормами міжнародного права, це певний порядок міжнародних відносин (А.П.Мовчан), М.І.Лазарев, та ін.).

Міжнародний правопорядок - це стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практично здійснення вимог міжнародної законності і міжнародного права. Міжнародний правопорядок характеризується єдністю, організованістю, злагодженістю і стійкістю міжнародних відносин. Для міжнародного правопорядку характерна визначеність змісту міжнародних відносин, узгодженість, гармонійність, забезпеченість і системність міжнародних правовідносин, разом з тим, їх динамізм і можливість цілеспрямованих змін.

В науці і практиці міжнародних відносин сьогодні широко вживаються формально подібні терміни ("міжнародний правопорядок", "міжнародний порядок", "світопорядок", "світовий порядок" тощо), але які стосуються якості відмінних сторін міжнародного життя.

Світопорядок - це стан впорядкованості, відповідності соціального і біогеографічного середовища. Світопорядок ґрунтується на об'єктивних законах розвитку живої і неживої матерії,

законах розвитку суспільно-економічних формацій, а стосовно до міжнародного життя - ще й на закономірностях міжнародного співробітництва.

Світовий порядок - то є система взаємодіючих міжнародних політичного, економічного, інформаційного, правового, етичного і т.п. порядків. Для його аналізу необхідно дослідити міжнародні і національні політичні процеси. Основними компонентами світового порядку є мир, міжнародна безпека, екологічна рівновага, права людини, суспільна і економічна справедливість, гуманне управління та інші загальнолюдські цінності. Світовий порядок - то є цілісна сукупність загальнолюдських цінностей, їх глобальна структура з проміжними переходами.

Міжнародний порядок - стан динамічної відповідності міжнародних відносин, їх організації, якісним властивостям міжнародних систем управління (міжнародного права, міжнародної моралі, політики, релігії, етики, ввічливості і т.п.).

Міжнародний порядок має багато спільного з міжнародним правопорядком, але й ряд характерних особливостей. В основі міжнародного правопорядку лежать норми міжнародних договорів, звичаїв, рішень міжнародних організацій. В основі міжнародного порядку лежать правила міжнародного товариства: правові, політичні, міжпартійних відносин, демократії, моралі, релігії, звичаїв, норми громадських організацій і т.д.

Міжнародний правопорядок - результат діяльності суб'єктів міжнародного права; міжнародний порядок - результат діяльності суб'єктів міжнародних відносин. Міжнародний правопорядок в необхідних випадках встановлюється з застосуванням примусових заходів державно-владного, імперативного характеру; міжнародний порядок підтримується з застосуванням примусової сили (державно-владного характеру) лише в правовій сфері відносин.

Для міжнародного правопорядку характерна чітка визначеність учасників, змісту, особливостей регулювання міжнародних відносин і впорядкованість.

В становленні сучасного міжнародного правопорядку можна виділити: соціально-економічні передумови (потреби у впорядкуванні міжнародного життя, поведінки держав, народів, міжнародних організацій тощо; припинення "холодної" війни і розпад блокових систем; міжнародні економічні, політичні та ін. потреби і інтереси; міжнародна законність тощо) і спеціальні юридичні передумови (необхідність правової впорядкованості міждержавних відносин; наявність міжнародного права як сукупності норм і правил поведінки, які утворюють струнку систему; наявність суб'єктів міжнародного права як можливих учасників правового порядку і їх певний юридичний статус; наявність міжнародно-правових відносин, які поєднуються в цільну, впорядковану систему; міжнародно-правові методи встановлення і підтримки міжнародно-правового порядку тощо).

17.5. Міжнародне право і міжнародний правопорядок

Міжнародне право є передумовою міжнародного правопорядку. Без міжнародного права немає міжнародного правопорядку. Міжнародне право надає міжнародному правопорядку юридичні характеристики (властивості). Система міжнародного права визначає систему міжнародного правопорядку. Міжнародний правопорядок складається з двох основних начал: права і порядку. Міжнародний порядок може мати як правовий, так і не правовий характер. Не правова частина міжнародного порядку є основою функціонування інших систем управління (крім міжнародного права) в міжнародних відносинах. Отже, міжнародний правопорядок є лише частина міжнародного порядку.

Учасниками міжнародного правопорядку можуть бути суб'єкти, які володіють міжнародною правосуб'єктністю в повному об'ємі, або які володіють лише правоздатністю, дієздатністю або деліктоздатністю чи мають специфічний правовий статус в міжнародних відносинах. Тобто учасниками міжнародного правопорядку можуть бути держави (в першу чергу), а також нації, народи, міжнародні організації (урядові і неурядові), державоподібні утворення, фізичні особи, транснаціональні компанії і т.п. Головним же для міжнародного правопорядку є забезпечення умов існування і функціонування товариства держав.

Центральною пов'язуючою ланкою між міжнародним правом (його суб'єктами) і міжнародним правопорядком є норма міжнародного права. Норми міжнародного права визначають: сферу міжнародних відносин, в яких розвивається міжнародний правопорядок; умови виникнення, зміни і припинення таких відносин; учасників міжнародного правопорядку, їх правове становище і характеристику, програму поведінки, об'єм взаємних вимог, їх права і обов'язки; сферу взаємних зв'язків учасників правопорядку, правові наслідки невиконання обов'язків або зловживання правом; обставини і умови при яких суб'єкти міжнародного права можуть втручатися в правові відносини і в правовий порядок за власною ініціативою і на прохання інших учасників міжнародного спілкування, міру, об'єм, характер впливу на правопорушника, наслідки правопорушення; просторово-часові характеристики правопорядку; процесуальні форми розвитку правових відносин і зв'язків, їх наступність тощо.

Основу міжнародного правопорядку складають міжнародні правовідносини. В складній системі міжнародного правопорядку можна виділити різні правовідносини, зокрема: 1) міжнародні договірні правовідносини, міжнародні територіальні (морські, повітряні, космічні, прикордонні тощо) правовідносини, правовідносини, які складаються в рамках міжнародних інституційних механізмів, правовідносини міжнародної безпеки, міжнародні гуманітарні правовідносини і т.п.; 2) міжнародні регулятивні і охоронні правовідносини; 3) міжнародні правовідносини з різкою кількістю учасників (прості - два учасника, складні - багато учасників);

4) односторонні і взаємні правовідносини; 5) правовідносини з різним фактичним об'ємом; 6) відносно ізольовані і тісно взаємозв'язані з іншими правовідносинами групи та ін.

Мета міжнародного правопорядку визначається характером міжнародної економіки, політики, інтересами держав і народів та ін. Цілями міжнародного правопорядку можуть бути: правовий вираз і оформлення міжнародного життя; забезпечення чіткого і суворого режиму міжнародних відносин, який гарантує неухильне втілення в практику принципів міжнародного права; забезпечення неухильного матеріального добробуту народів, послідовне проведення науково-технічної і гуманітарної революцій; ліквідація міжнародних правопорушень, зміцнення міжнародного миру і безпеки; використання переваг демократичних засад сучасного міжнародного права; правове забезпечення і гарантія нових економічного, політичного, інформаційного, екологічного і т.п. порядків в міжнародних відносинах та ін.

Міжнародний правопорядок - складна специфічна система, яка включає чисельність учасників правопорядку (суб'єктів міжнародного права і суб'єктів міжнародних відносин) з їх різним функціональним навантаженням і ієрархічним підпорядкуванням; відносини і зв'язки між учасниками правового порядку з їх властивостями; акти реалізації міжнародного права з їх властивостями; впорядковану взаємодію вказаних компонентів в рамках єдиного, узгодженого цілого.

Складність міжнародного правопорядку визначається не стільки кількістю її елементів і компонентів, скільки чисельністю зв'язків між ними, чисельністю, зв'язків з середовищем, в якому він функціонує. На міжнародний правопорядок постійно активно впливає зовнішнє середовище і система міжнародного порядку, складовим компонентом якої він є.

Сторонами міжнародного правопорядку є його учасники, які з'являються і зникають, змінюють своє місце і функції в правопорядку, вступають то в одні, то в інші міжнародні правовідносини. Динамічність міжнародного правопорядку є наслідком і того, що міжнародні правовідносини динамічні (виникають, змінюються, припиняються, зникають), змінюються зв'язки між ними, змінюються властивості елементів правопорядку (розвивається правоздатність, дієздатність, змінюється компетенція суб'єктів, надається свобода вибору варіанту поведінки тощо), змінюються програми поведінки (міжнародні договори, рішення міжнародних (міждержавних) організацій та ін.) учасників правопорядку і т.д.

Разом з тим зміни стосовно учасників міжнародного правопорядку не можуть бути необмеженими, безконтрольними. Правовий статус учасників міжнародного правопорядку повинен відповідати наступним вимогам: 1) вказувати на завдання, предмет і цілі діяльності; 2) визначати їх місце і положення серед інших учасників міжнародного правопорядку (в першу чергу суб'єктів міжнародного права); 3) визначати програму поведінки, компетенцію, повноваження, функціональні навантаження, засоби досягнення визначених цілей і виконання

завдань; вказувати на методи діяльності суб'єктів міжнародного права; визначати їх правоздатність; 4) визначати характер і об'єм прав, свобод, законних інтересів, засобів їх гарантування; 5) визначати характер і об'єм покладених і набутих обов'язків; встановлювати відповідальність за поведінку суб'єктів; вказувати на засоби забезпечення покладених обов'язків; 6) викладати загальні розпорядження, заборони, поручительства які діють в міжнародному товаристві і обов'язкові для кожного учасника правопорядку; 7) закріплювати правові принципи функціонування в правовій структурі міжнародного товариства.

Впорядкованість міжнародного правопорядку характеризується впорядкованістю: а) міжнародно-правової структури; б) міжнародно-правових процесів; в) системи міжнародного права.

Досягти оптимальної впорядкованості міжнародного правопорядку можна, коли буде впорядковано: а) процес виникнення, зміни і припинення міжнародних правовідносин; б) виникнення і скасування суб'єктів міжнародного права, зміну їх правового статусу; в) взаємовідносини між суб'єктами міжнародного права і їх статусом; г) вирішення спорів і конфліктів, які можуть виникнути між суб'єктами права; д) методи правового регулювання відносин і впливу на учасників міжнародних відносин; е) поведінку учасників міжнародних правовідносин за певних умов; є) такі вимоги і властивості учасників міжнародного правопорядку, як міжнародна законність, координаційність, загальна підпорядкованість вимогам правових норм і т.п.; ж) вплив на правопорушників і ліквідація правопорушень.

Для міжнародного правопорядку характерні три головні функції: 1) збереження і удосконалення правопорядку (через управління системою правопорядку; його захист від пригнічуючого впливу негативних факторів; зміцнення цілісності і організованості системи, впорядкування координаційних взаємозв'язків, елементів, властивостей, відносин підтримку властивостей стабільності, стійкості, впорядкованості, законності); 2) взаємодії з зовнішнім середовищем іншими соціальними системами (через пристосування до зовнішнього середовища, служіння правовою основою для політичних систем, що взаємодіють в міжнародних відносинах, підтримку і захист із них, які відповідають системі міжнародного правопорядку; внесення впорядкованості в систему міжнародної демократії, в структуру і функціонування важливих сфер сучасної системи міжнародних відносин, внесення впорядкованості у важливі внутрішні зв'язки міжурядових організацій); 3) відокремлення якісної визначеності міжнародного правопорядку (через впорядкування діючої структури, координацію взаємодії компонентів правопорядку; впорядкування правових властивостей і стану кожного суб'єкта міжнародного права, програми його поведінки і функціонування; впорядкування правових відносин, процесів, зв'язків в часі і просторі; досягнення внутрішньо узгодженої системи міжнародного правопорядку).

Міжнародний правопорядок розвивається на загально-соціологічних засадах, загальних юридичних принципах, на яких формується і функціонує міжнародно-правова надбудова, правова система, всі інститути міжнародного права і безпосередньо принципах міжнародного правопорядку як цілісного утворення.

До загально-соціологічних засад міжнародного правопорядку відносяться: принцип наукової обґрунтованості; політико-правова основа - демократичні міжнародно-правові відносини; економічна основа - справедливий міжнародний економічний порядок; духовна основа - культура світового товариства; цільова основа - зміцнення миру і безпеки між народами.

До загальних юридичних принципів міжнародного правопорядку відносяться: принципи сучасного міжнародного права; загальні принципи права; міжнародна законність; верховенство міжнародного права перед політикою; рівність всіх суб'єктів міжнародного права перед нормами міжнародного права; рівні і справедливі надання міжнародно-правових можливостей (прав, свобод і законних інтересів і вимоги по виконанню обов'язків і реалізації міжнародно-правової відповідальності; об'єктивність, справедливість і істинність правових заходів; переконаність суб'єктів в правильності і справедливості правових заходів; справедливість і невідворотність впливу на правопорушника, можливість застосування до нього заходів впливу; просторові-часові параметри застосування правових заходів та ін.

До принципів функціонування міжнародного правопорядку як системи відносяться: принцип законності, принцип цілісності і структурності, принцип субординації і співвідлеглості (підлеглості всіх норм міжнародного права, а норм функціям міжнародного правопорядку), принцип впорядкованості, узгодженості елементів і компонентів, принцип зв'язку і відповідності системі міжнародно-правового регулювання, принцип стабільності, принцип доцільності, принцип простоти та ін.

На відміну від міжнародної законності, де регіоналізм є ознакою послаблення законності, бо вона найбільш ефективно діє при універсальності її вимог, міжнародний правопорядок тим більш стабільний і міцний чим більш впорядковані і сталі його регіональні структури. Останні в міжнародному правопорядку є не лише сталими, а й мають певну відокремленість в рамках універсального правопорядку. Саме тому можна говорити про європейський, африканський, латиноамериканський та ін. правопорядки.

В науці міжнародного права вивчаються питання міжнародного правопорядку в космосі, правопорядку в Світовому океані, міжнародного інституційного правопорядку тощо.